

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**MAX WEBER VE EMİLE DURKHEİM'DE DİN OLGUSU:
MUKAİSELİ BİR YAKLAŞIM**

Amina MUSTAFAYEVA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN

EKİM - 2023

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MAX WEBER VE EMİLE DURKHEİM'DE DİN OLGUSU:
MUKAİSELİ BİR YAKLAŞIM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Amina MUSTAFAYEVA

Enstitü Anabilim Dalı: Sosyoloji

**“Bu tez 10/10/2023 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN	Başarılı
Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Fatih YILDIZ	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Amina MUSTAFAYEVA
10/10/2023

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın yürütülmesi esnasında, iki yıl boyunca desteğini ve değerli bilgilerini benimle paylaşan, kendisine ne zaman fikir danışsam değerli zamanından ayırıp büyük sabır ve ilgiyle bana faydalı olmaya çalışan, eğitimim sürecinde her konuda bilgi ve tecrübeleriyle destek gördüğüm, kullandığı her kelimenin hayatıma kattığı önemini asla unutmayacağım, güler yüzünü ve samimiyetini asla benden esirgemeyen, gelecekteki meslek hayatımda bana katkısı olan önemli ve değerli görüşlerinden faydalanacağım Prof. Dr. Hacı Musa Taşdelen hocama emeğinden ve sabrından dolayı büyük minnettarlıkla teşekkür ederim. Ayrıca üniversite eğitim hayatımda bana değerli bilgileri ile katkıda bulunan Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü hocalarıma bana kazandırdıkları her şey için minnet ve teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, hayatımın her alanında manevi ve maddi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, eğitim almamda en büyük destekçim olan, beni bu günlere sevgi ve saygıyla yetiştirerek getiren, hayattaki en büyük şansım olan biricik babama emeği, azmi ve her iki anlamda yardımlarından dolayı sonsuz teşekkür ederim.

Amina MUSTAFAYEVA

10/10/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v

GİRİŞ	1
-------------	---

1. BÖLÜM DİNİN SOSYOLOJİK GERÇEKLİĞİ	6
---	----------

1.1. Toplumsal Bir Gerçeklik Olarak Din Olgusu.....	6
---	---

1.2. Din Sosyolojisinin Doğuşu ve Gelişimi: İlk Sosyologlar ve Din.....	10
---	----

1.3. Dinin Sosyoloji Bilim Alanındaki Yeri ve Önemi	16
---	----

1.4. Dinin Sosyal Olaylar Karşısındaki İşlevi	18
---	----

2. BÖLÜM MAX WEBER VE EMİLE DURKHEİM'İN GENEL SOSYOLOJİK YAKLAŞIM BİÇİMLERİ	23
--	-----------

2.1. Max Weber'in Sosyolojisi	23
-------------------------------------	----

2.1.1. Rasyonalizm	23
--------------------------	----

2.1.2. Bürokrasi	27
------------------------	----

2.1.3. Otorite.....	33
---------------------	----

2.1.4. İdeal Tip.....	36
-----------------------	----

2.2. Emile Durkheim'in Sosyolojisi	39
--	----

2.2.1. Toplumsal Olgu	39
-----------------------------	----

2.2.2. Toplumsal Dayanışma	43
----------------------------------	----

2.2.3. Kollektif Ahlak	46
------------------------------	----

2.2.4. Anomi	49
--------------------	----

3. BÖLÜM MAX WEBER VE EMİLE DURKHEİM'İN DİN SOSYOLOJİSİ	53
---	-----------

3.1. Max Weber Bakış Açısından Din.....	53
---	----

3.2. Max Weber'in Din Olgusuna Yaklaşımını Belirleyen Temeller.....	58
---	----

3.2.1. Dünyanın Büyüden Arındırılması	58
---	----

3.2.2. Büyük Dünya Dinleri.....	62
---------------------------------	----

3.2.3. Protestan Ahlakı ve Kapitalist Ruh	69
---	----

3.3. Emile Durkheim Bakış Açısından Din	74
---	----

3.4. Emile Durkheim ve Dininin Yerine Getirdiği İşlevler	77
--	----

3.4.1. Din Fenomeni	77
3.4.2. Totemizm.....	79
3.4.3. İntihar ve Din.....	83
3.5. Max Weber ve Emile Durkheim`in Din Olgusu Mukaisesi	85
SONUÇ	92
KAYNAKÇA.....	95
ÖZ GEÇMİŞ	107

KISALTMALAR

Bkz.	:Bakınız
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
pp.	: Pages (sayfalar arası)
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar arası
Trans.	: Çeviren
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
Vol.	: Volume (sayı)
Haz.	: Hazırlayan
Der.	: Derleyen
Prof.	: Profesör

ÖZET	
Başlık: Max Weber ve Emile Durkheim`de Din Olgusu: Mukaiseli Bir Yaklaşım	
Yazar: Amina MUSTAFAYEVA	
Danışman: Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN	
Kabul Tarihi: 10/10/2023	Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 104 (ana kısım)
Bu çalışmada Sosyoloji biliminin iki önemli düşünürü Max Weber ve Emile Durkheim`in din olgusuna ilişkin görüşleri yer almaktadır. Bu amaç doğrultusunda Max Weber ve Emile Durkheim`in diğer sosyal bilimciler gibi çalışmalarında bulunan din olgusuyla ilgili görüşleri referans alınarak din görüşlerindeki benzerlik ve farklılaşmaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Toplumun iki farklı sosyolojik kesimlerinden gelen biri yeni-Kantçı ve Alman sosyolojisik geleneğinin ağır bastığı Weber diğeri ise, Fransız pozitivist sosyoloji geleneğinin etkisinde olan Durkheim sadece sosyolojinin değil, aynı zamanda din sosyolojisinin klasikleri arasında yer alan isimlerdendir. Max Weber ve Emile Durkheim`in teorileri günümüz sosyoloji ve din sosyolojisi alanında hala etkilerini göstermektedir. Weber`in din olgusuna ilişkin görüşleri “Protestan Ahlakı ve Kapitalist Ruh” eserinde yer almaktadır. Weber bu eserinde “dinin ne olduğunu söylemek, böyle bir tanımın araştırmanın başında yapmanın mümkün olmadığını” belirtmiştir. Durkheim ise din görüşlerini “Dini Hayatın İlkel Biçimleri” eserinde kaleme almıştır. Durkheim bu eserinde “gözlemler bize tanıtılabilecek en basit ve en ilkel dini belirlemek için, ilk önce din olarak doğru anlaşılan şeyi tanımlamamız gerektiğini” bildirmektedir. Çalışmada ilaveten Weber ve Durkheim`in sosyolojik bakış açılarını iyi anlamak maksatlı genel olarak sosyolojik yaklaşım şekillerinde kısa ve öz şekilde değinilmektedir. Ayrıca çalışmada “Dinin Sosyal Gerçekliği” başlığı altında din sosyolojisinin doğuşu ve gelişimi, dinin sosyal bilim alanındaki yeri ve önemi, dinin sosyal olaylar karşısındaki işlevinde değinilmektedir. Çalışmanın son bölümünde ise Weber ve Durkheim`in din olgusuna ilişkin görüşleri mukaiseli bir şekilde yer almaktadır.	
Anahtar Kelimeler: Weber, Durkheim, Din Olgusu, Sosyoloji	

ABSTRACT	
Title of Thesis: The Phenomenon of Religion in Max Weber and Emile Durkheim: A Comparative Approach	
Author of Thesis: Amina MUSTAFAYEVA	
Supervisor: Prof. Dr. Hacı Musa TASDELEN	
Accepted Date: 10/10/2023	Number of Pages: v (pre text) + 104 (main body)
This study includes the views of two important thinkers of the science of sociology, Max Weber and Emile Durkheim, on the phenomenon of religion. For this purpose, the similarities and differences in religious views were tried to be determined by taking as reference the views of Max Weber and Emile Durkheim, like other social scientists, on the phenomenon of religion in their works. Coming from two different sociological segments of society, Weber, who was influenced by the neo-Kantian and German sociological tradition, and Durkheim, who was influenced by the French positivist sociological tradition, are among the classics not only of sociology but also of the sociology of religion. The theories of Max Weber and Emile Durkheim still have an impact on today's sociology and sociology of religion. Weber's views on the phenomenon of religion are included in his work "Protestant Ethics and the Capitalist Spirit". In this work, Weber stated that "it is impossible to say what religion is and to make such a definition at the beginning of the research." Durkheim wrote down his views on religion in his work "Primitive Forms of Religious Life". In this work, Durkheim states that "in order to determine the simplest and most primitive religion that can be introduced to us by observation, we must first define what is correctly understood as religion." In addition, in the study, sociological approaches in general are briefly and concisely mentioned in order to better understand the sociological perspectives of Weber and Durkheim. In addition, under the title of "Social Reality of Religion", the study also touches upon the birth and development of the sociology of religion, the place and importance of religion in the field of social science, and the function of religion in social events. In the last part of the study, Weber's and Durkheim's views on the phenomenon of religion are presented comparatively.	
Keywords: Weber, Durkheim, Religion Phenomenon, Sociology	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Max Weber ve Emile Durkheim'in çalışmalarındaki "din" kategorisini 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki Alman ve Fransız bağlamlarında araştırıyor. Weber ve Durkheim tarafından varsayılan dinsel-seküler ayrımının emperyal epistemolojileri ayakta tutan temel kategorileri nasıl oluşturduğunu inceler. Daha spesifik olarak, Weber ve Durkheim'in eserlerindeki dinsel-seküler ayrımın inşası, devletin gücüyle, yani Alman İmparatorluğu ve Üçüncü Fransız Cumhuriyeti ile iç içedir. Hem Weber'in hem de Durkheim'in sosyolojileri bir yanda Avrupa imparatorlukları, diğer yanda "din" ve "seküler" öz kimlikler konusunda aynı şemantiği paylaşıyorlardı. "Din", "laik" devlet tarafından yönetilen ve "seküler sosyal bilim" tarafından analiz edilecek bir nesne olarak kavramsallaştırıldı.

Toplumun iki farklı sosyolojik kesimlerinden gelen biri yeni-Kantçı ve Alman sosyolojik geleneğinin ağır bastığı Weber diğeri ise, Fransız pozitivist sosyoloji geleneğinin etkisinde olan Durkheim sadece sosyolojinin değil, aynı zamanda din sosyolojisinin klasikleri arasında yer alan önemli isimlerdendir. Max Weber ve Emile Durkheim'in teorileri günümüz sosyoloji ve din sosyolojisi alanında hala etkilerini göstermektedir. Max Weber, ün ve etki bakımından klasik sosyologlar arasında yer almıştır. Kendisinden önceki düşünürlerin sosyolojik görüşleri tabiat bilimleri üzerine olsa da Weber kendi sosyolojisine manevi bir ilim kurmaya çalışmıştır. Weber'in doğal ve rasyonel düşünme biçimi, insanlarını ve kurumlarını organize eden ve yöneten modern toplumu karakterize eder. Önceki toplumlarda geleneksel, bireysel ve rasyonel ilkeler üzerine kurulu iken, modern toplumlarda din, örgütlenme, mantık ve bireysel düşünce temelli olarak akla önem verilmiştir. Weber ilk önce dünyadaki dinlerin görüş sistemleriyle ilgilendi ve normal Kapitalizmin ruhuyla norm ve değerlerin sistemi olarak rasyonelleşmeye yöneldi. Weber dünya dinlerinin içerisinde bulundurdıkları toplumu akılcılığı kolaylaştıran veya engelleyen sebepler, Kapitalizmin ve dünyanın yapısal boyutlarını incelemeye çalışmıştır. Weber'in din olgusuna ilişkin görüşleri "Protestan Ahlakı ve Kapitalist Ruh" eserinde yer almaktadır. Weber bu eserinde "dinin ne olduğunu söylemek, böyle bir tanımın araştırmanın başında yapmanın mümkün olmadığını" belirtmiştir.

Fransız sosyolog E. Durkheim ve onun önderliğinde geliştirilen "Fransız Sosyoloji Okulu"nun din sosyolojisi tarihinde özel bir yeri vardır. Bu durumun nedeni öncelikle onun sosyoloji anlayışının, tarih felsefesi ile sosyolojiyi aynı yöntem olarak gören pozitivistlerin metafizik ve teolojik önermelerin yerine nesnel ilkeleri koyarak öğretilerinden farklılaşmasıdır. Bu nedenle Durkheim'ı da pozitivist sosyoloji ve felsefeye tepki gösterenler arasında saymak gerekir. Fakat Durkheim ve arkadaşları dinin doğasına ilişkin Comte'un görüşlerini paylaşıyorlar. Çünkü Durkheim ekolünün dinin kökenini ve başlangıcını tamamen toplumsal koşullara dayalı olarak rasyonel bir şekilde açıklama iddiası, A. Comte ve onun yolundan giden pozitivistlerin anlayışına dayanan eğilim etrafında yoğunlaşıyordu. Bu kavram aslında Aydınlanma döneminin tek taraflı entelektüel ve rasyonalist görüşlerinin etkisi altında gelişmiştir. Durkheim din tanımında "ilâhî" ve "dünyevî" şeyler arasındaki farktan hareket eder. Ona göre din, kutsal şeyler, yani yasaklanan şeyler konusunda inanç ve fiil arasındaki dayanışmayı esas alan bir sistemdir. Bu inanç ve fiiller, bunlara inanan kişileri kilise adı verilen ahlâkî bir topluluğun çatısı altında bir araya getirirler. Durkheim, yalnızca işlediği malzeme bakımından etnolojik din sosyolojisinin bir temsilcisi olarak görülebilir, ancak onun tahlilleri genel sosyoloji alanına aittir. Tylor'un 'animist' ve Max Müller'in 'natürist' din teorilerini eleştirel bir gözle irdelemesi, onu, dinî fenomenleri aşırı sosyolojik bir tarzda yorumlamaya sevk etmiştir. Böylece evrim teorisinin çekirdeğini oluşturan dinin bilim öncesi düşüncenin ürünü olduğu görüşü de kesin olarak çürütülmüştür.

Emile Durkheim, Birinci Dünya Savaşı başladıktan kısa bir süre önce, 1912'de "The Elementary Forms of Religious Life" (Dini Hayatın İbtidai Şekilleri) eserini yayınladı. Durkheim bu eserinde "gözlemle bize tanıtılabilecek en basit ve en ilkel dini belirlemek için, ilk önce din olarak doğru anlaşılan şeyi tanımlamamız gerektiğini" bildirmektedir. Durkheim dini görüşünce hiçbir din yoktur ki orada Tanrı hakkında tasavvur ve mutaala olmasın. Aynı zamanda Durkheim kendine özgü bir şekilde dini tanımlamaya çalışmış ve dini hem metafizik hemde ilahi bir fenomen olarak ele almaya karşıydı (Er, 1994, s. 36). Bu çalışmada din sosyolojisi alanında döneminin klasiklerinden olan Max Weber ve Emile Durkheim'in din olgusuna ilişkin görüşleri mukaiseli bir biçimde ele alınmaktadır. Çalışmada ilaveten Weber ve Durkheim'in bakış açılarını iyi anlamak maksatlı genel sosyolojik yaklaşım şekilleride yer verilmektedir.

Araştırmanın Önemi

Modern dünyaya ait bir girişim olarak bilinen sosyoloji sosyal bilimlerin bir kolunu içermektedir. Modern dünyayı kuşatan değişim süreçleri kapsamında şekillenen sosyoloji onu meydana getiren faktörlerin farklılık taşımasına rağmen modern toplumun gelişimi ile ilgilenmiş ve bu toplumlarda oluşan karmaşa ve dönüşümlerdeki olayları teorik olarak inceleme ve araştırma alanı geliştirerek toplumsal olayları anlama ve açıklama gayreti içinde bulunarak incelemiş ve modern topluma düzen kazandırmaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda toplumla ilgili her türlü fenomeni incelemeye çalışan sosyoloji, dini düşünce ve fenomenlerden de yararlanmışır. Sosyoloji açısından din fenomeninin incelenmesi ve araştırılması 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarından beri tüm sosyologlar tarafından toplumsal ve kültürel açıdan açıklanmaya çalışılmışır. Sosyoloji ile din arasındaki ilişki Comte, Marx, Weber ve Durkheim gibi dini toplumsal yaşamın temel formüllerinden biri olarak gören ve araştırmalar yapan sosyologlar tarafından kurulmuştur.

Dini düşünce ve bu düşünceden meydana gelen olguların birbiriyle olan ilişkileri sosyologlar tarafından araştırılmışır. Ayrıca belirtmek gerekir ki sosyologların araştırmaları din değil dinden kaynaklanan toplumsal olgu/olaylardır. Dinin topluma yansıyan etkileri, toplumda varolan dini faaliyetler, toplumsal fenomenlerin dini boyutları, dini toplumlaşma ve teşkilatlanma gibi din toplum ilişkilerini içermektedir. Bu bağlamda din sosyolojisi dinin kaynağı ile değil, dinden sebepli olayların toplumla olan ilişkilerini konu edinmektedir (Şafak, 2015, s. 3).

Max Weber ve Emile Durkheim'in çalışmalarındaki "din" kategorisini 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki Alman ve Fransız bağlamlarında araştırıyor. Weber ve Durkheim tarafından varsayılan dinsel-seküler ayrımının emperyal epistemolojileri ayakta tutan temel kategorileri nasıl oluşturduğunu inceler. Daha spesifik olarak, Weber ve Durkheim'in eserlerindeki dinsel-seküler ayrımın inşası, devletin gücüyle, yani Alman İmparatorluğu ve Üçüncü Fransız Cumhuriyeti ile iç içedir. Hem Weber'in hem de Durkheim'in sosyolojileri bir yanda Avrupa imparatorlukları, diğer yanda ise "din" ve "seküler" öz kimlikler konusunda aynı şematiği paylaşıyorlardı. "Din", "laik" devlet tarafından yönetilen ve "seküler sosyal bilim" tarafından analiz edilecek bir nesne olarak kavramsallaştırıldı (Mitsutoshi, 2019, ss. 24-37).

Her iki yazar da "din" kavramını ve eşit derecede önemli olan onun evrenselliğini sorgusuz sualsiz kabul etmektedir. Bu hiç de şaşırtıcı değil: "din"in kökenleri Erken Modern çağda olan bir Avrupa kavramı olduğunun farkına varılması ancak yirminci yüzyılın sonlarına kadar uzanıyor. Sorun şu ki, Avrupalı olmayan "dini fikirler ve uygulamalar", her iki kitabın ve her iki yazarın teorik meşguliyetlerinin kesinlikle merkezinde yer alıyor. Her yazar, çok farklı bir şekilde olsa da, Avrupalı olmayan örnekleri, Avrupa dininin çok fazla değil, daha geniş anlamda Avrupa modernliğinin tanımlayıcı özellikleri olarak gördüğü şeyleri vurgulamak için bir engel olarak kullanır. Bu süreçte, her iki yazar da sınırlı bir başarı ile de olsa, Avrupa'nın dünyanın geri kalanı üzerindeki hegemonyasını meşrulaştıran on dokuzuncu yüzyılın evrimsel ilerleme modellerinden kurtulmaya çalışır. Evrimci yaklaşımlardan kopuş, her yazarın Avrupalı olmayan dini fikirlerin rasyonalitesi konusundaki ısrarı, Avrupalı olmayanları, Fabian'ın (1983) terimini kullanacak olursak, kabul etmeyi reddetseler bile, akılcı olmayan şeyler olarak kınamayı reddetmeleri ile en açık şekilde örneklenmiştir. (Launay, 2022, s. 89)

Bu doğrultuda şu ana kadar literatürde Max Weber ve Emile Durkheim'in birlikte veya diğer sosyologlarla karşılıklı bir şekilde farklı konuları içeren birden fazla tez, bitirme çalışmaları ve makale tipli çalışmalar bulunmaktadır. Daha önce Türkiye'de yapılan çalışmalara baktığımızda ise Weber ve Durkheim'in din görüşlerinin karşılaştırmasına yönelik bir çalışma bulunmamaktadır. Yapılan literatür taraması sonucu 2017 yılında Zeynep Türkkan tarafından yazılmış "Durkheim ve Weber: Pradigmatik Bağlamda Karşılaştırmalı Bir İnceleme" başlıklı doktora tezinde ise Weber ve Durkheim'in metodolojik yaklaşımlarındaki benzerlik ve farklılaşmayı tespit etmek amaçlı bir çalışma yapılmıştır. Çalışmanın yalnız bir kısmında Max Weber ve Emile Durkheim'in din olguna ilişkin görüşlerindeki metodolojik yaklaşımlarındaki benzerlik ve farklılaşmayı belirlemek amaçlı pradigmatik bir şekilde karşılaştırma yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Weber ve Durkheim'in din olguna ilişkin görüşlerine değinilerek her iki sosyoloğun dini görüşleri arasındaki benzerlik ve farklılaşmayı saptayarak, konuya ilişkin eksikleri giderebilmek amaçlı konuya özgün bir çalışma yapılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu tez çalışmasının temel amacı din sosyolojisinin başlıca kurucularından olan Max Weber ve Emile Durkheim'in din olguna ilişkin görüşlerini karşılaştırarak olası benzerlik

ve farklılaşmaları tespit ederek literatüre katkı sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda ilk önce toplumsal bir gerçeklik olan din olgunu, din sosyolojisinin doğuşu ve gelişimi, dinin sosyoloji bilim alanındaki yeri ve önemi ve dinin sosyal olaylar karşısındaki işlevine değinilmektedir. Ardından Weber ve Durkheim`in sosyolojik bakış açılarını iyi anlamak maksatlı genel sosyolojik yaklaşım biçimlerine kısa ve öz şekilde değinilmektedir. Son olarak her iki düşünürün din görüşleri karşılaştırmalı bir biçimde sunulmuştur. Max Weber ve Emile Durkheim`in din olgusuna ilişkin görüşlerindeki analizi literatürde yok denilecek kadar olması “Max Weber ve Emile Durkheim`de Din Olgusu: Mukaiseli Bir Yaklaşım” başlıklı çalışmanı ele almayı tetiklemiştir. Bu tez çalışmasının literatüre katkı sağlayacağına ümit edilmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Teorik bir araştırma olan bu çalışma, yöntem olarak literatür taramasına dayalı bir şekilde yürütülmüştür. Çalışmada konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalar taranarak, konuyla ilgili bilgiler tespit edilerek toplanılmış, incelenmiş ve çalışmayla ilgili konular belli bir amaç doğrultusunda sunulmuştur. Çalışmada Max Weber ve Emile Durkheim`in din olgusuna ilişkin görüşleri birincil kaynaklardan toplanılmıştır. Çalışmada her iki düşünürün genel sosyolojik yaklaşım biçimlerine ilişkin bilgiler ise, hem birincil hem de ikincil kaynaklardan oluşmaktadır.

Bu tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “Dinin Sosyolojik Gerçekliği” başlığı altında toplumsal gerçeklik olarak din olgusunun önemini, din sosyolojisinin doğuşu ve gelişimini, dinin sosyoloji bilim alanındaki yeri ve önemini ve son olarak dinin sosyal olaylar karşısındaki işlevini kapsamaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, “Max Weber ve Emile Durkheim`in Genel Sosyolojik Yaklaşım Biçimleri” başlığı altında her biri iki alt başlığı içermek suretiyle Max Weber ve Emile Durkheim`in genel sosyolojik kavramları kısa ve öz şekilde anlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Max Weber ve Emile Durkheim`in din sosyolojisine ilişkin görüşleri açıklanmıştır. Son olarak her iki düşünürün din olgusuna ilişkin görüşleri mukaiseli bir şekilde yer almaktadır.

1. BÖLÜM: DİNİN SOSYOLOJİK GERÇEKLİĞİ

1.1. Toplumsal Bir Gerçeklik Olarak Din Olgusu

Kutsal düşünceye bağlı olan din inanç sahibi müminleri sosyo-dini topluluk içinde birleştiren bir dizi inanç, sembol ve pratikler kümesi olarak tanımlanmıştır. Burada anlatılan kutsallık din dışı olgularla bir zıtlık teşkil etmektedir. Din, insanın doğası gereği varlığının kaynağı olan Tanrı kavramına olan sorularına cevap vermeye çalışan, aynı zamanda bireylerin tutum ve davranışlarını düzenleyen ve bireylerin günlük yaşamlarında yol gösterici olma gibi bir takım rolleri üstlenmiştir. Genel anlamda din, hayatın nasıl yönlendirilmesi konusunda bir kılavuz, inanç ve değerler sistemidir. Dar anlamda ise din, evrendeki düzen ve yaşamı yalnız yaratıcı Tanrı'nın varlığına anlam kazandırarak insanlığı kurtuluşa davet eden çağrı olarak görülür. Din eski dönemlerden beri din kurumları ve onların sosyal hayattaki etkileri, dini inançlar, ibadetler gibi konular araştırılmış ve bu yönde çalışmalar yapılmıştır. Mukaddes kitapların peygamberler tarihi ile ilgili açıklamalarındaki yazıları bu konuda yazılan ilk vesikalar olarak alabiliriz. Eski Yunan düşüncesinden konuya bakarsak Eflatun'un "Devlet ve Kanunlar" isimli eserinde de din ve toplum arasındaki etkileşimi önemseydiğini görürüz (Abuzer, 2011, s. 145).

Araştırmalarını toplumsal yapının bilimsel ve sistematik incelemelerine yönelik toplumsal kurumlar ve bu kurumların önemli bir parçası olan din ve onun toplum üzerindeki etkilerini inceleyen A. R. Radcliffe-Brown dini toplumun bir parçası olarak şu şekilde incelememiz gerektiğini savunur; toplumda dini anlamlandırmak için ilk önce dini toplum içindeki faaliyeti incelenmelidir. Bu anlamda dini cemaatin birey üzerindeki duygusal etkilerine yönelmek gerekir. Nitekim din toplumsal dayanışmanın özünü teşkil eden hem korku, hemde saygıya dayalı çift yönlü bir duygu oluşturmaktadır. Bu açıdan bu duygunun incelenmesi hem sosyoloji, hemde sosyal psikoloji yönünden önemlidir. Aynı zamanda, dini ayinler, ritüeller, dini inanç ve dogmalar, dini cemaat, mezhep ve grupların incelenmeside bir okadar önemlidir. Din toplumsal yapı içerisinde hayatîyet bulduğu gibi ondan bağımsız bir şekilde de var olarak özerk bir mekanizmaya sahiptir. Max Weber ise din ve toplum üzerine araştırmalarında hayat tecrübelerinin çeşitli işlevine ve birey tarafından kabul görülerek benimsenilen çeşitli dini inançlara yönelirken, Emile Durkheim dini inanç ve uygulamalarla toplumsal düzlemdeki sosyal grupların özellikleri arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır (Günay, 2014, s. 234).

Din ile toplum arasındaki ilişkiye bakıldığında önümüzde çokça zengin bir malzeme olduğunu görürüz. Eski dönemlerden günümüze kadar var olan bütün dinlerde toplumsal yapıyla ilişki içerisinde olduğunu ve bu etkileşimin toplumları etkilediğini ve değiştirdiğini görürüz. İkel kültürlerden başlayarak din aile, kabile, boy, millet gibi bir takım birliklerle yakın ilişki içerisinde olmuştur. Bu yönden din toplumları zihniyet ve örgütlenme açısından etkilemektedir. Dinin bu etkileşimi aile hayatında, aile reisliğinde, kadın-erkek ilişkilerinde, çeşitli türden evliliklerin kutsanmasından, akrabalık ilişkileri gibi kendini göstermektedir (Niyazi Akyüz İ. Ç., 2012, s. 43). Dinler diğer toplumsal kurumları etkilediği gibi devleti de çeşitli yönlerden etkilemektedir. Buna örnek olarak ilkel topluluklardaki aziz liderleri ve hükümdar ilahları gösterebiliriz. İkel toplumlarda devlet kurumlaşmış olmasa bile dinin genel hayat ve toplum üzerindeki etkilerini görmemiz mümkündür. Özellikle çağdaş toplumlarda devletin etnik köklerinin farklı toplumsal kesimlerine dayandığı zamanlarda toplumları bir arada bütünleştirmesi görevi dine düşer. Din ve toplum ilişkileri kültür açısından da önem taşımaktadır. Toplumların kültürel hayatı ekonomi, eğitim, aile ve siyaset gibi alanlardan oluştuğu için kültürel olayları toplumda var olan bireylerden ayrı düşünmemiz mümkünsüzdür. Din bir takım toplumsal unsurlara dayalı olduğu için belli özelliklere sahip topluluklar içinde taraftar toplar. Aynı zamanda din, bireyler arasında tarikatlar, dini cemaatler gibi toplumsal ilişkilerin doğmasına zemin yaratır. Kültür alanları farklı konu ve muhteva içerse de din bireylerde oluşturduğu zihniyet yoluyla kültüre temas edebilir. Bu yönüyle din kültürden rahatlıkla ayırt edilebilen bir olgu değildir. Bu hususu en çok eski ve ilkel dinlerde görmemiz mümkündür. Nitekim kültür seviyesini yükselmesi kültürlerin birbirinden ve dininde kültürden uzaklaşmasına neden olur. Bunun en bariz örneği ise Protestanlıktaki toplumsal ve ekonomik temel ahlaki olan dini esasların toplumsal ve ekonomik hayatı şekillendirdikten sonra arka plana çekilmesi lakin mesleki faaliyet ve başarının aynı şekilde devam etmesinde görürüz. (Niyazi Akyüz İ. Ç., 2012, ss. 48,49). Dinin toplum üzerinde etkisi olduğu gibi toplumunda din üzerindeki etkilerini hem içerik hem de biçim açısından görmek mümkündür. Toplumun din üzerindeki etkisi dinin ilk ortaya çıkış nedeni değil, kendisinde barındırdığı inanç ve ayinlerdir. Nitekim geçmişten günümüze kadar esasen çok tanrılı toplumların din üzerindeki etkileriyle karşılaşırız. Bu örnekler ekonomik ve sosyal faktörleri de içermektedir. Örneğin, tarım ile uğraşan toplumlarda “Toprak Ana” tanrılarına, nehir yataklarında yaşayan toplumlar “Bereket

Tanrısı” deniz sahilinde yaşayan toplumlarda “Koruyucu Tanrı” anaerkil toplumlarda kadın tanrıçalara, ataerkil toplumlarda ise erkek tanrılarına rastlamamız toplumun din üzerindeki etkisini ortaya çıkarması açısından oldukça enteresandır. Ayrıca mülkiyet tarzları, zümre yapısı ve toplumsal etkinliklerde dinin toplumsal alandan etkilenme nedenlerindendir (Keskin M. , 2004, s. 14). Her bir din başlangıçta içinde bulunduğu toplumsal yapının etkisi altında olur. Bu farklılaşmanın toplumlarda inanç ve ibadet toplumun bir yapısal damgası halini taşır. Bunu çok tanrılı dinlerin ilahi şahsiyetlerin meslek ve sınıflarına göre şekil olarak değişikliğe uğramıştır. Bir diğer taraftan dini gruplar ile olmayan gruplar arasında farklılaşma ve sınıflama ölçütlerini yansıtmaktadır. Bu farklılaşma kültür mabet ve ayinlerin farklılaşmasıyla yetinmez aynı zamanda dinin getirdiği zihniyeti de etkilemektedir. Evrensel dinlerde bu durum farklılık teşkil etmektedir. Evrensel dinlerin mensupları belli tabakalardan gelmektedir. Lakin Weber`in belirttiği gibi bir dinin şekil ve muhtevası toplumsal tabakaların ekonomik ve toplumsal çıkarlarına göre şekil almaz. Nitekim evrensel dinler ilkel dinlerin aksine çoğalma eyleminde oldukları için belli bir tabakaya değil tüm evrene hitap eder ve insanlara meslek ve toplumsal tabakalarına göre ayırt etmez (Niyazi Akyüz İ. Ç., 2012, s. 51).

Toplumsal ve doğal çevrede olduğu gibi kültür ve medeniyetin ilerlemesi de dini etkilemektedir. Tarım ile uğraşan toplumların kentsel yaşama geçit etmesiyle önceki bayram ve adetlerin önemini kaybederek farklı sembollerle yeni biçimler almaya başlar. Buna ek olarak toplumda yazma-okumanın çoğalmasıyla dinin geniş bir alana yayılmasına etkisi olmuştur. Öte yandan geleneksel dinlerin içinde bile ilkel dinlerin izlerine rastlanmaktadır. Bir başka husus ise ilkel topluluklar arasında meydana gelen çatışmalardır. Savaş sonrası kazanan taraf diğer tarafın dini kimliklerine son vererek kendi dinlerinin kabulüne zorlanılmıştır. Bu durumda mevcut din çok defa kendi içinde değişime uğramıştır (Güneş, 2014, s. 161).

Din, insan ruhunun en derin köşelerine nüfuz ederek, insanlara dünya görüşleri ve algılar sunarak gündelik sosyal hayatı şekillendirme eylemindedir. Toplum hayatına düzenleyici normlar koyan din öteden beri mevcut olan topluma nüfuz ederek onu sürekli düzenleme eylemindedir. Bu işlevi ile din toplumda yeni değerlerin kaynağı haline gelmiş ve toplumsal değişme sürecinde ana etken olarak işlevselliğini sürdürmüştür. Bütün bu veriler dinin toplumdan ayrı bir olgu olarak düşünmenin mümkün olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda din toplumu bu değişim karşısında bir koruma işlevi de

görmektedir. Din, bu koruyucu yönüyle toplumdaki değişimin önündeki en etkili engellerden biri olabilir. Din beraberinde toplumun kültürel değerlerinden, örf ve adetlerinden, yaşam biçiminden etkilenecek kendisi de değişime uğrayabilir (Abuzer, 2011, s. 146).

Her bir toplum az veya çok mutemadiyen değişim içerisinde. Bu dinamik hareketlenme bazı toplumlarda yavaş, bazı toplumlarda ise tempolu bir şekilde gerçekleşebilir. Bu değişim sürecindeki hareketlenme toplum ve zaman açısından farklılık göstermektedir. Bu açıdan toplum bir insan topluluğunun zaman içerisindeki değişim ve hareketliliği olarak tanımlamak mümkündür. Toplumsal değişim üzerinde yapılan incelemeler din sosyolojisi alanında yankılar uyandırmaktadır. Din sosyolojisi alanında son yarım yüzyıldan günümüze kadarki çalışmalara dikkat edildiğinde toplumsal değişim sürecinde dinin aktif işlevini görmek mümkündür. Tarih ve onun karşılaştırmalı metodunu din sosyolojisinin temeline yerleştiren Wach, Weber, Le Bras, Traeltsch gibi din sosyologları din ve toplumsal değişim süreci üzerine kendi dönemlerinde incelemeler yapmışlar (Coşkun, 2016, ss. 59, 62). Bilim olayların nedenselliği açısından uzak duramaz. Bu durumu sosyal değişimin din sosyolojisi açısından incelenmesinde görebiliriz. Bir toplumun din alanında ortaya çıkan değişimler toplumun normlarında da değişimlere sebep olur. Bir toplum yalnız dini mekanizmalar ile bütünleşebilir ve diğer alanlar yalnız din ile irtibat halinde olursa o zaman bizzat dini durumda ortaya çıkacak küçük değişikliklerin tüm toplumsal alanda geniş etkileri olur (Yasin Aktay, 1998, s. 101). Din ve ideolojiler tarihte birçok savaş, yıkım, ihtilal ve değişimlere neden olmuştur. Din bazen meşrulaştırıcı yönüyle toplumsal alandaki düzeni sağlasa da, bazen bunun tam aksine bir konumda yer alarak toplum düzenini değiştirmeye yönelik bir hareketin kaynağı da olabilir. Bu yönüyle din toplumda hem düzeni sağlayabilir hem de düzensizliğe yol açabilir. Dinin bu yönü sosyal bilimciler ve filozoflar tarafından araştırılmıştır. Örneğin, Materyalistlere göre dini düşünceler ekonomik faktörler tarafından belirlenir. Bu görüşe göre din toplum alanındaki değişimin bir faktörü olamaz. Onlara göre din yalnız değerlerin korunması fonksiyonuna sahip bir olgudur. Bu görüşün aksine İdealistler dini düşünceleri toplumsal değişim sürecinde önemli yeri olduğunu belirtmişler. Nitekim İslam dini telkin ettiği değişmez ve kutsal ilkeler aracılığıyla hem muhafazakâr konumunu korumuş aynı zamanda yeni değer ve ideaların oluşumunda zemin yaratmıştır. Weber'e göre dini-ahlaki değerler sosyo-ekonomi değişiminde yer alabilir, hatta bu

değişikliklerin en etkili rolünü üstlenir. Ayrıca Weber dini toplumsal değişim üzerindeki incelemelerinde dini önderlerin tipolojilerini yapmıştır. Weber dinde “peygamber” ve “rahip” tipleri üzerinde durmuştur. Bu iki tipin ikincisi olan “rahip” hiçbir yaratıcı özelliğe sahip olmayan, sadece geleneksel düzenin devamına yönelik hizmet gösterse de “peygamber” tipi orjinal tecrübe ile var olan düzene karşı çıkar. Eğer bu konuda başarılı olursa taraftarlarının hayatında köklü değişikliklere neden olur. (İhsan Çapcıoğlu, 2012, ss. 394, 396)

Toplumsal değişim ile din arasındaki ilişkinin mevcut olması dinin toplumsal değişimi engelleyen, yavaşlatan ya da takviye eden etkilerinde ortaya çıkarmaktadır. Niketim, din olgusu da toplumsal değişim ve din ilişkilerinden etkilenmektedir. Bu ilişki karşısında farklılaşan ictimai durum ve toplumda meydana gelen yeni ihtiyaçlar direk olmasa da dinin toplumsal değişim karşısında etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Buna örnek olarak Budizm dinini göstermek olur. Nitekim, Budizm toplumsal zemini olan Hindistan sınırlarından geçerek kültür ve inanç formlarıyla etkileşime girerek Budizm’in Zen Budizm, Lamaizm ve Çin Budizm gibi farklı kolların yaratılmasına sebep olmuştur. Toplumsal değişim sürecinden etkilenen dinde meydana gelen dini değişim, dini hukuk sistemini üzerinde de etkili olmuştur. Bu etkilenme sonucu dini hukuk bir takım yenilik yapma eylemi ve sürecine girebilmektedir. Çünkü, gelecekte yaşanması muhtemel toplumsal olayları değişmez eski kurallarla düzenleme yapmak imkansız olur (Arı, 2021, ss. 135, 136).

1.2. Din Sosyolojisinin Doğuşu ve Gelişimi: İlk Sosyologlar ve Din

19. yüzyılın ortalarında Comte tarafından “sosyoloji” kelimesinin bulunmasından çok daha önceleri toplumsal düşünce tarihinde toplum ve din üzerine düşünme ve araştırmalar yapılmıştır. Buna örnek olarak Batı tarihinde Hooker’in Anglikan kilisesini savunma amaçlı yazdığı “Kilise Yönetiminin Kanunları” (The Laws of Ecclesiastical Polity) isimli eseri, İslam tarihinde ise İbn Haldun’un “Dünya Tarihi” (Kitabul-İber) isimli eserinde geliştirilen dini ve siyasi değişimin döngüsel teorisi verilebilir. Din sosyolojisinin din ve toplum incelemelerine getirdiği yenilikler daha önceleri ikincil veya kenarda kalmış problemleri merkezi bir önem kazanmasına sebep olmuştur. Aydınlanma döneminin etkisiyle 18. yüzyılda sosyal kötülüğün nedeni olarak din ve batıl inançlar sorumlu görülmüştür (Niyazi Akyüz İ. Ç., 2012, s. 71). Bu dönemdeki Ruhban sınıfı bütün

toplumsal eleştirilerin genel bir niteliği haline gelmiştir. Dinin Batılı dünyasının yaşamındaki sorunları hafifletmeyi başaramadığına inanan bu düşünürler sosyal düzenin yeni kaynaklarını ortaya çıkarmak için sergilenen yoğun bir çabanın öncüsü olmuşlardır. Sonuç olarak toplumun ilahi kadere ve doğal hukuka göre yaplandırılması görüşü yerini, toplumun insanın yetenekleri veya planları doğrultusunda yaplandırılması görüşüne bırakmıştır. Muhtemelen din sosyolojisinin doğuşu bu döneme denk gelmiştir. (Winston Davis İ. Ç., 2004, s. 294).

Rönesans, reform hareketleri ve coğrafi keşifler kültür ve medeniyetler arası ilişkilerin yoğunlaşması, kültürün diğer alanlarda olduğu gibi din alanında da farklı inanç, gelenek ve dinlere sahip olan toplumların derlenmesine imkan sağlamış, özellikle bilim adamlarının etnoloji, folklor ve etnografya alanında zengin literatüre ulaşmalarını sağlamıştır. Bu dönemde Batı'nın sosyo-ekonomik yapısı hızla değişmeye başlamış, köyden kente göç etme büyük metropollerin ortaya çıkmasına ve bu nedenle toplum hayatında meydana gelen değişimler bilim adamlarının ilgisini sosyal konulara yönlendirilmesine neden olmuştur (Niyazi Akyüz İ. Ç., 2012, s. 72). Yaşanan bu gelişmeler din-toplum ilişkileri, dini grup ve sosyal nitelikli dini olayların incelenmesi, sosyoloji ve toplumun dini hayat gibi etmenlerin incelenmesini amaçlayan din sosyolojisinin içinde formlaştığı felsefe ve ilahiyattan ayrılarak bağımsız bir bilim olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur (İhsan Çapcıoğlu, 2012, s. 70). Bu dönemde amprik bir yaklaşım kullanılmasına rağmen dönem boyunca dinin incelenmesinin çoğu sadece spekülasyon yoluyla açıklanabilecek sorular sorularak dinin tarihsel ya da psikolojik yönlerine yoğunlaşmıştır. Çoğu zaman bu etki doğası gereği dinseldir, iklim, korku, cehalet veya kilisenin aldatmacası gibi daha açık bir gerçekliğin değişken olana kadar azaltılması amaçlanmıştır (Winston Davis İ. Ç., 2004, s. 295). Batıda yapılan ilk din sosyolojisi araştırmaları da dinin evrimci ve pozitivist açıklamalarla ele alınması bu incelemelerin antropolojik bir karektere sahip olduğu görülmektedir. Evrimci din kurumları olarak bilinen bu görüşler A. Comte'un "Üç Hal" kanununa dayanarak dinin kaynağının ya da kökeninin E. Durkheim'in totem toplum, J. Frazer'in büyü/sihirli güçler, E. Taylor'un ruh/rüya, M.Müller'in doğa güçlerinde aranmaktadır. İnsanın fitratında varolan din duygusu ve kutsalı basit toplumsal olaylarla ilişkilendiren ve Avrupa'nın bu dini tecrübesini tüm insanlığa ulaştırmaya çalışan teorik düşünceler

antropolojik ve etnolojik bilim adamları tarafından geliştirilerek savunulmuştur (Niyazi Akyüz İ. Ç., 2012, s. 73).

Comte Pozitivist felsefenin en büyük temsilcisi olduğu gibi, 1854 yılında yayımladığı sosyoloji çalışmasının önüne “Din” kelimesini ilave ederek dini inançların insan kaderinin en etkili faktörleri olarak görmüş ve dinin karakteri üzerine “ Üç Hal” kanunu kurarak din sosyolojisinin ortaya çıkmasına zemin yaratmıştır (Günay, 2014, s. 137). Bir çok çağdaşı gibi aynı düşüncede olan Comte toplumun bunalım içinde olduğunu, askeri ve teolojik düşünceye sahip toplumun yok olarak yerini bilimsel nitelikli bir topluma bıraktığını savunur. “Üç Hal” yasasına bağlı olan bu dönem Comte tarafından pozitivist olarak isimlendirilmiştir (İhsan Çapcıoğlu, 2012, s. 75). Comte`un sosyolojisi günümüzde anlaşıldığı gibi bir din sosyolojisinden farklı olup felsefe ve din birbiriyle iç içeydi. Comte`un sosyolojisi dini karektere sahip olup din ve sosyoloji kelimelerinin aynı mana ifade ettiğini savunurdu. Comte`a göre din insanın en karakteristik özelliğidir. Comte hayvanların da ilkel seviyede bir dine sahip olduklarını savunurdu. Comte`a göre insan ile hayvan arasındaki fark hayvanın bir ilkel dinden putperestlikten asıl dine yükselebilmemeleridir. Comte bu ayrımın insanların astrolojiye geçmesiyle oluştuğu görüşündeydi (Günay, 2014, s. 137). Comte`a göre toplum, aile, din ve devlet müesseselerinin temel unsur oluşturduğu bir yapıdır. Bir toplumun iyi veya kötü olması bu unsurlar arasındaki dengeye bağlıdır. Comte`a göre din birey için önemli bir etmen olup her bir insan toplumunda varolmaktadır. Nitekim, Comte yeni bir pozitif toplumun yeni pozitif dinin olmasını istiyordu. Comte insan düşüncesinin odak noktası olarak dini ön görmüştür. Comte pozitif bilim çağına gelinceye kadar dinin insanların hayatında en önemli yeri kapsadığını dinlerin tekamül ederek Fetişizm`den Politeizm`e oradan da Moneteizm`e geçit ettiğini iddia etmiştir. Comte`un sosyolojisi dini karektere sahip olup “din olarak düşünülen bir sosyoloji” veya “sosyoloji olarak düşünülen bir din” görüşleri din sosyolojisinin ortaya çıkması için önemli bir unsurdur (Günay, 2014, s. 139).

Comte`un evrimci din görüşleri H. Spencer, E. Tylor ve J. Frazer gibi antropologlar üzerinde etkili olmuştur. Sosyal gelişme ile dini gelişme arasında bir paralellik olduğunu savunan Spencer, evrenin basitten karmaşığa, farklılaşmış olmayandan farklılaşmış olana doğru bir evrim görüşüyle açıklanabileceğini savunmuştur. Spencer`e göre dini alanda da animizmden politeizme oradanda erken medeniyet dönemlerinden geçerek gelişmiş olan monoteizme doğru sürüklenmiştir. Spencer aynı zamanda Tylor`un ikili dünya yani ruh

ve beşer kuramını da kabul etmiştir. Spencer “Sosyolojinin Prensipleri” isimli eserinde dinin işlevine değinerek defn veya diğer gelenekler ile aileyi bir arada tutarak güçlendirdiğini, dinin davranış güvenliği için bir dayanak olduğunu ve aynı zamanda milli birliği kurduğunu ve dinin kutsal nesne ve mekanların tabulaştırılarak özel mülkiyet halinde tuttuğunu savunur. Ayrıca Spencer sosyal devamlılık ilkesinin dinle gerçekleştirildiğini ve bu kimlikle toplumu güvence altında tuttuğunu savunur (Niyazi Akyüz İ. Ç., 2012).

Tekamülcü din fikrini savunanlardan bir diğeri de E. Tylordur. Tylor 1871 yılında yayınladığı “İlkel Kültür” isimli eserinde bütün dinlerin ataların ruhlarından yani animizmden geldiğini belirtmiştir. Tylor’a göre animizm bütün ilkel dinlerin ortak vasfı kutsal ve ruh anlayışından meydana gelmiştir. Tylor’a göre bu ruhlar iyi ve kötü olmakla ikiye ayrılmış olup iyi ruhlara yardım etmek kötü ruhlardan ise korunmak gerekir. Bu iyi ruhları memnun etmek için törenler, adaklar, kurbanlar kesmek gerekir. Bu da animizm teorisinin merasim ve tapınma usullerinden karmaşık bir sistem olarak görünen dinlerin kaynağını ruhlara tapınma olarak görmüştür. Tylor bütün ilkel dinlerin kaynağının animizm olduğunu, animizmin ise en iptidai din olduğunu savunur (Günay, 2014). Tylor’un görüşleri ruh ve büyüsel güçlerin nasıl varolduğu konusundaki spekülasyonlarla çıkmaz hale gelmiştir. Tylor’a göre ruh rüyada iken geçici sürede bedenden ayrılır ölüm ise, gidilecek öte dünya için bedende tamamen ayrılır. Tylor’a göre insanlar nasıl ki yaşam boyunca saygı görüyorsa ruhlarda aynen bu saygıya ihtiyaç duyuyor. Tylor bu görüşünde ileri giderek güneş, nehir gibi insan dışı unsurların ruhların varoldukları yer olarak belirler. Tylor’a göre insan mutluluğuna tesir eden unsurlara özellikle tapınılması gerekir. Tylor’un görüşünce insanın ilk dini inancı kendi şahsiyeti olan ruhlardır. Bütün bu görüşlerin animizmin ana hatları olarak açıklarsak ruh bütün dinlerde varolan bir olgudur. Nitekim, ruh görüşü toteme dayanmaktadır. Buradan da anlaşıldığı üzere insanlığın ilk dininin animizm yani ruhlara tapınma ile başladığını söylemek olmaz. Animizmi insanlığın ilk dini olarak kabul etmek bir nevi insanlığın din yoluyla yıllardır rüya gördüğünü öngörmek anlamına gelirdi (Niyazi Akyüz İ. Ç., 2012, s. 77).

Antropolojik din sosyolojisine Sir James Frazer’in en büyük katkısı “Büyü ve Din” isimli çalışması olmuştur. Frezer Tylorun animizmden farklı yönü gelişmiş her bir dinden önce büyü aşamasının olduğu ve bunun sonradan gelen dinler tarafından yok edilmeyerek üstü örtülmüş olduğu görüşündedir (Niyazi Akyüz İ. Ç., 2012, s. 78). Frezer din ve büyü

arasındaki ilişkiyi anlatırken “din olgusunu beşer hayatını ve doğayı kontrol ettiğine inanılan insan üstü güçleri yatıştırma veya bu güçlerle uzlaşma” olarak anlaşılır. Frazer bu bağlamda ilk önce din ve büyüün birbirine zıt olduğu görüşüyle bu iki olgu arasındaki farklılıkları tanımlamak istedi. Bu açıdan büyü, mantıksal yönünden zihinsel çağrışım veya ilişkilerin sözde yorumuna dayanır (Alıcı, 2010, s. 22). Frezer’de Comte ve Spencer gibi insan düşüncesinin tekamül sürecini kabul eder. Lakin onun üç aşamalı geçit şekli büyüden dine oradan da bilime geçmektedir. Frazer büyüü mistik güçlerin olmaksızın tabiat kuvvetlerine hakim olan “ibtidai bir formu” olduğunu savunur. Frazer’e göre büyü tabiat kanunlarının bozumu, aldatıcı bir sanat, boş bir bilim olarak din, ilim ve tekniğin kaynağı olduğunu belirtir. Frazer’e göre din ve büyü birbirlerine düşman olan ve mücadele eden iki zıt olgudur. Nitekim, bu düşmanlık ve mücadeleye rağmen din kaynağını büyüden almıştır. Frazer’in bu görüşü üç şekilde anlaşılabilir. Birincisi, büyü her yerde aynı olup evrenseldir. Bunun aksine ise din, memleket ve devirlere göre değişmektedir. İkincisi ise, büyü kavramı din kavramına göre daha basit olması bunun aksine dinin daha karmaşık olması büyüün iptidai ve daha önce var olduğunu belirtir. Üçüncü olarak ise, bir çok durumda büyü ve dinin çakışması—mesela rahip ve büyücülerin aynı kişiler olmaları- gibi unsurlar büyüün dinden daha önce var olduğunu belirtir (Günay, 2014, s. 150). Frazer’e göre din büyüün artık işlevsel olmadığı kanaatine varan insanların ürünü olarak görür. Bu aşamada insanlar tabiatı kontrol edebilecekleri ve bu vasıta ile tabiatın asla onlara galip gelemeyeceği “teknolojiye” ihtiyaç duydular. Frezer’e göre din büyüden sonraki doğa olaylarının açıklanmasına ve ileri aşamada bilime ulaşarak evrimci bir süreçten geçmiştir. Frezer dinin büyüün yerine geçerek politeist formda olduğunu belirtir. Bu zaman dindar kesim doğaya bir üst hakim güçlerle kontrol ve değişiklik etmek ister. Bunun için artık ritüellerle değil dua ve yakarışlarla hitap ederler. Frezer’in “yeni teknoloji” olarak belirttiği dua, sefaat ve benzeri ritüeller çok uzaklardan gelen güç kaynağı olarak belirtilir (Alıcı, 2010, ss. 24, 25). Frezer dinin politeist bir bakış açısından, monoteist bir bakış açısına evrildiğini savunur. Bununla beraber O, bu dönüşümlerin yalnız okur-yazar bir sınıf tarafından başarı kazanacağını, kitlelerin eylemlerinin ise büyüye geri dönüş olduğunu vurgular. Frazer’in din ve büyü teorisi B. Malinowski’ye kadar ulaşsa da günümüzde onun teorisini destekleyen hiçbir kanıt yoktur. Bunun sebebi olarak ise, Frazer’in araştırmalarının Avusturalya yerli kabilelerinin karmaşık dini sistemlerinin incelemesidir. Buna ek olarak Frezer dinin bilim tarafından

aşıldığını iddia etse de günümüzde büyü ve dine olan ilgi giderek artmaktadır (İhsan Çapcıoğlu, 2012, s. 81).

Dinler tarihinin kurucu isimlerinden olan Max Müller akademik kariyerinin büyük bir kısmını din araştırmalarına adanmıştır. Müller'e göre dinin ne olduğu hakkında doğru karar almak için onun geçmişte ne olduğuna ve günümüzdeki şekline nasıl evrildiğine bakmamız gerekir. Müller bu sebeple dinlerin iman esasları, kutsal kitapları ve ibadet tarzlarının incelenmesi görüşündedir. Lakin din, ilk ortaya çıktığı en derin kaynaklara kadar tam incelenmedikçe tam anlamıyla anlaşılmaz. Müller dinin kökeni ile ilgili görüşlerini belirtirken kendinden önceki teori sahiplerinin ilkel insanın kutsal fikrine yeterince değinmedikleri fikrini öne sürer. Bu nedenle konu ile ilgili görüşlerini belirtirken, dinin ilk önce ne anlama geldiği üzerinde durur. Nitekim Müller, dinin menşei ve gelişimi ile ilgili görüşlerini Hint dinleri üzerine yaptığı incelemelere dayanmaktadır (Karataş, 2016, ss. 55-63). Müller Hint kutsal Vedaları üzerinde araştırmalar yaparak dinlerin kökeni konusunda "naturizm" veya animatizm"den olduğunu savunur. Naturizm doğaya tapınma yani çevrede olan doğanın tanrılaştırılması olarak bilinmektedir. Naturizm teorisine göre insanlar büyük doğa olayları karşısında ay, yıldız, güneş, karanlık, deniz gibi vs. unsurlara hayranlıkla tapınmalarıdır. Müller görüşünce insanların din kaynağının bu gibi doğal unsurlarla tapınma olmuş ve insanlığın il dinin doğaya tapınma olduğu görüşünü savunmuştur. Müller bu görüşünü desteklemek için insanın dünyaya ilk göz açtığında doğanın onu etkilediğini, doğanın bir dehşet nedeni ve bir harikalar diyarı olarak gördüğünü belirtir. Müller'e göre bu duygu insanda din olgusunu oluşturmuş ve insanlar böylece doğaya tapınmaya başlamıştır. Müller bu görüşlerini Hindu kutsal kitap Vedalarındaki ilahi isimlerinin doğa güçlerini belirtmesi ile destekler (Niyazi Akyüz İ. Ç., 2012, s. 79). Müller'e göre din, doğal din olarak bütün insanlık için ortak ve bütün dinlerin altyapısını oluşturmaktadır. Müller'in bu görüşüne pek çok çağdaşı tarafından eleştiriler gelmiştir. Çünkü, insanların din duyguları aynı kaynaktan gelseydi muhtemelen bütün toplumların aynı dini duygulara, inanç ve uygulamalarda olması gerekirdi. Bu durumda insanlar doğa olayları karşısında başlangıçta hayranlık ve korku yaşasalar bile bu olayların tekrarlanması sonucunda olaylara alışacakları için korku, dehşet ve hayranlık duyguları ortadan kalkacaktır (İhsan Çapcıoğlu, 2012, s. 82).

1.3. Dinin Sosyoloji Bilim Alanındaki Yeri ve Önemi

Bütün Sosyologların din hakkındaki görüşleri her bir din, din tarifine göre belli bir esasa uygun olsa da sosyoloji açısından bu görüşü din olarak nitelendirmek olmaz. Lakin sosyolojik gerçekliğe sahip olan inanç sistemleri sosyoloji açısından din olarak kabul görür. Aynı zamanda bu herhangi bir inanç ve din arasındaki ayrımı ifade eder. Dinde sosyolojik boyut son derece önemlidir. Dini tecrübenin teorik, pratik ve sosyolojik olmakla üç açıklanma şekli belirlenmiştir. Teorik açıklama teolojik, kozmolojik ve antropolojik şeklinde açıklanır. Din bir tapınma olup ilah karşısında bir saygı fiilidir. Dinin açıklama şeklinin üçüncü safhasını sosyoloji tamamlamıştır. Nitekim var olan din kendisinde sosyal münasebetleri de getirmektedir. Bu sosyal münasebetler yönsüz bir dinin herhangi inanç olmaktan öte gidemez ve sosyoloji açısından din özelliğini kazanamaz (Sezen, 1998, s. 78). 19. Yüzyılda Batı’da Burjuva ihtilalleri sosyolojiyi başlatan olaylardan biridir. Sosyoloji biliminin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde aktif olan endüstri ve bundan doğan ilişki ve sorunlar sosyolojiye bağlı bir biçimde ilerliyordu. Endüstri din olaylarına karşı bir nitelik taslamaktadır. Sosyolojinin yayılmasıyla Batı düşüncesinde endüstri olayının egemen olması din sorununu ikinci plana atmıştır. Durkheim’den başlayarak tüm sosyologlar din konusunu kısaca inceleyerek kendi düşüncelerini sunmuşlar (Sezer, 2011, s. 5). Batı sosyolojisi endüstri konusu ile beraber din olgusunu da inceleme eylemindeydi. Bütüncü görüşler endüstri olayından doğan sorunların yalnız bu sınır içerisinde çözmek imkânsızlığını anlayarak Batı’nın iç ilişkilerde değil, dünya üzerindeki ilişkilerle açıklanabileceği görüşüne varmışlardır. Bu ilişkileri daha iyi anlamak ve tanımlamak için din konusunun incelenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle ilk sosyologlar ilkel dinleri ve endüstri sömürgeciliğine maruz kalan Afrika ve Asya ülkelerinin dinlerini araştırmışlar. Bu incelemeye örnek olarak E. Durkheim’in “Din Hayatının İlkel Biçimleri” eserini, Taylor, Frazer ve diğer etnografların araştırmalarını göstermek mümkündür (Baykan, 1981, s. 16). Görüldüğü üzere din, endüstri ile yeryüzünde meydana gelen toplumlar arası ilişkileri açıklayabilmemize yardımcı olan en önemli olgudur. Buradan da anlaşıldığı üzere bu ilişkiler içinde kendi yerimizi belirleme ve Batı’nın belirlediği yerden başka konumda yer almak için din sorunlarını incelemek gerekir (Sezer, 2011, s. 7).

Sosyolojiye göre din, hangi yol fark etmeksizin özünü teşkil eden kutsalın tecrübesidir. Başka ifadeyle bu tecrübeden doğan bütün sosyal olaylardır. Kutsal ile ilgili görüşler

sosyoloji görüşlerine dâhil olmuştur. Böylece sosyoloji dinin mahiyeti, ne olduğu ile değil, dinin sosyal olaylar karşısındaki işlevi ile ilgilenir. Önemli olan husus budur ki din, dini tecrübenin, dini tecrübeye din dışında olmakla beraber din ve dini tecrübe ayinleştirilmemelidir. Nitekim aksi bir durumda dini-sosyal değişmeyi açıklamak zor olurdu. Bu zaman Durkheim ve Freud'un yaptığı gibi icracı bir metot kullanmak doğru olmazdı. Özellikle evrensel dinlere bakışımızda bu hususa dikkat edilmelidir. Din ile gruplar arasındaki ilişkinin olması ne dinin grupları yarattığına ne de, grupların dini yaratması anlamına gelmez (Baykan, 1981, s. 19). Sosyolojinin üzerinde durduğu ve açıklamasını kendi oluşturan tek konu dindir. Her bir din değişik ölçü ve sınırlara sahip olsa da açıklamalarını kendi içinde bulundurmaktadır. İslam dini belli bir tutumlar sergilese de, din sosyolojisinin açıklamalarına sınır koymaz. Ancak Hristiyan dini bu konuda kısıtlamaya sahiptir. Nitekim Hristiyan dini, insanlığın bu gibi konulara kafa yormasını yetersiz ve boş görmüş ve dini açıklamak için sosyolojiye ihtiyaç görmemiştir. Sosyoloji öncesi ve günümüzde de din kendi açıklamasını yapabilmektedir (Baykan, 1981, s. 19).

Bir diğer yandan dini eksiksiz bir toplum olayı olarak görmemiz de güçtür. Çünkü din, bir inanç sorunu veya birey ile Tanrı arasındaki bir bağ demektir ki, bu da dini sosyoloji konularının dışında bırakmaktır. Dinin bir başka olayı ise sosyolojiyi tereddütte bırakan peygamber sorunudur. Şöyle ki peygamberler, kendi kişilikleri ile toplumsal ilişki ve sosyolojinin açıklama imkânlarını aşan liderlerdir (Sezer, 2011, s. 9). Din belirttiği olayların toplumsal olarak aldıkları ifade şekillerinden biridir. Toplum içinde bireyler yaşantılarını sürdürmekte ve bu olayları açıklamak ihtiyacı duyar. Bu açıklamalar yetersiz olduğunda dini açıklamalara peygamberlere yönelirler. Peygamberlerin tarihteki yerlerini ancak bu şekilde izah etmek olur. Lakin peygamberlerin getirdikleri bu açıklamalar bilimden uzaktır. Aksi takdirde bu açıklamalar toplumsallaşmış olurdu (Sezer, 2011, s. 21).

Kabul etmek gerekir ki, dinin temelini kutsal ve üstün güçler teşkil etmektedir ve bu inanç sistemi topluma yayılmaktadır. Din hangi şekilde tarif ve tasvif edilse de her zaman iman, ibadet ve toplum gibi ortak özelliklere sahiptir. Buradan da anlaşıldığı üzere din, bir toplum gerçeği olup toplum nerede varsa orada din vardır. Nitekim din, hem tabii hem de sosyaldır. Sosyoloji için önemli olan husus din ve toplum arasındaki ilişki ve etkileşimdir. Din kendisinde sübjektif ve objektif olmakla iki unsur barındırır. Objektif unsur toplum

ve dinin daima bir arada olması, sübjektif unsur ise toplum içinde var olan bireylerin dini tecrübesidir. Sosyoloji, dini bu yönden inceler (Sezen, 1998, s. 84).

1.4. Dinin Sosyal Olaylar Karşısındaki İşlevi

Din akıl sahibi bireylere hayat tarzı sunan kutsalın kaynağı, ilahi bir varlığı kabul ederek ona teslim olarak tapınmak, bireyleri maddi ve manevi olarak yükseltmek eyleminde bulunan, bireyi diğer hemcinsleri ile bir arada tutan kurallara sahip, ibadet, ayin, ahlak ilkelerine ve uygulamalarına sahip olgu olarak tarif edilir. Yapılan bu tariftan anlaşıldığı gibi din, bireylerin kişiliğinin şekillenmesi ve sosyalleşmesinde büyük bir öneme sahiptir. Din bireye cesaret, güç, güven gibi duygular aşılayarak onları rahatlatır. Din insan hayatını kolaylaştırarak yaşama yardım eder (Gül, 2010, s. 140). Din toplumların evrensel boyutu olarak karşımıza çıkar. Din kültürün ilk katmanından başlayarak aile, kabile, boy ve millet gibi unsurlarla hep yakın ilişki içerisinde olmuştur. Dinin toplumsal boyutu denildiğinde onun hep topluma yansıyan etkileri anlaşılmıştır. Her bir insan topluluğu kendi başına bir dünya düzeni kurmaya çalışmıştır. Bu teşebbüste olan çeşitli olgular arasında din de yerini almaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere kurulan bu dünyada din ile birey yani, toplum ile dünya arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır (Çekin, 2013, s. 39). İnsan her hangi bir dine inanıp inanmaksızın kendisinde bir din algısı hatta onu dine bağlayan bir yaklaşım bulunmaktadır. Geçmişten günümüze kadar din, kendimizi, hayatı ve çevreyi algılama biçimimizi ve sosyal yaşantımızdaki tepkilerimiz üzerinde belli bir etkisi bulunmaktadır. Hızla değişen dünyada dayanak noktası arayışları dinin işlevini hayatımızda arttırmaktadır. Durkheim toplumu bir organizma olarak görmüş ve her toplumsal kurumun kendi işlevinin olduğu görüşünü savunmuştur. Din kurumunun da bu organizmadaki işlevi toplumu bir arada tutma ve karşılaştırmaktır (Şutanrıkulu, 2018, s. 150).

Açık ya da gizli olsun her bir sosyal sistem içinde bir fonksiyon barındırır. Hiçbir sosyal olgu boş ve anlamsız değildir (Ünal, 2010, s. 353)Din, toplumlara belli bir zihniyet kazandırmak ve bütünleştirme gibi bir takım işlevler görmektedir. Dinin bu işlevlerinden biri de bireylere dünya görüşü kazandırmasıdır. Bu dünya görüşüyle bireyler dünya ve dünyevi olaylar karşısında nasıl bir tutum sergileyeceklerini belirler (Çekin, 2013, s. 40). İnsanın dünya kurma girişiminde stratejik rol oynayan din, evrenin tamamını anlamaya yardımcı olan önemli etmenlerdendir. Nitekim din, evreni açıklama ve insanların kendi

varlıklarını ve kendilerini çevreleyen toplumsal alanın bilincine varmalarına yardım etmesiyle beraber, farklı şekillerde tezahür eden toplumsal etkileri bulunmaktadır. Özellikle bu etkilerden toplumu da bütünleşme ve beraberliği sağlama özelliği toplum açısından önemlidir. Toplum herhangi bir isyan, kriz ve iç çatışmalarında bu kriz ve çatışmanı önleyecek bir dayanışmaya ihtiyaç duyar ki bunu da din karşılamaktadır (Doğru, 2022, s. 65). Toplumsal bütünleşme belli bir toplumsal sistem unsurları veya millet mensupları arasında birlik ve beraberliği oluşturan, ortak olaylar karşısında ortak kararlar alarak davranışlar sergileyen bir bağdır. Bir toplumsal bütünleşmede din ve ona bağlı kalan ahlak sistemi en önemli yeri kapsamaktadır (Çekin, 2013, s. 40). Toplumsal bütünleşme birlik ve beraberlik hususunda dinin etkin gücüne E. Durkheim, T. Parsons, R. Bellah gibi sosyologlar dikkat çekerek bütünleşme kurumlarında dini, bütünleşme veya sosyalleşmeyi sağlayan, toplumun dengeli ve sürekliliğine yardımcı olan bir etmen gibi takdim etmektedir (Doğru, 2022, s. 66). Sosyolog Peter Berger, dinin toplumsal işlevini toplumsal kontrol, bütünleşme ve toplumsal yaplandırma olarak geliştirmiştir. Berger'e göre toplumsal bütünleşme ayinle ilgili olarak görülen toplumsal bütünlük ve gücü en iyi şekilde din ortaya koyduğu görüşündedir. Aynı zamanda Durkheim de toplumsal bütünlüğü incelerken dinin önemli başarısı üzerinde durarak, bu birlik ve beraberliği teşkil eden en önemli unsur olarak dini görmüştür. G. Mensching de dinle ilgili görüşlerini belirtirken her şeyin sembolik olarak toplumsal bütünleşme ile toplumsal birliğin önemini belirtmiştir. Mensching'e göre bütün sosyal dayanışma ve bütünleşme sembollere bağlıdır ve sembollerin en iyi kaynağı ise dindir (Şutanrıkulu, 2018, s. 151). Din bir toplumda geliştirdiği normlar üzere kök salarak yerleşir. Belli bir toplumda hayat bulan din o toplumun kültürel varlığı ile bütünleşir. Bu bütünleşmenin en bariz numunesi olarak İslam dinini göstermek mümkündür. Şöyle ki İslam dini, Hz. Muhammed'e (sas) "Oku" emrinin vahiy edilmesiyle başlayan ve hızla farklı kültür ve milletlerden olan insan kitlelerini tevhit ilkesi altında bir arada bütünleştirmiştir. Aynı zamanda İslam'ın başka din veya inançtan olan insanlara hoş görüyü tebliğ etmesi Hz. Muhammed'in inanç birliği ve kardeşliği oluşturmasıyla beraber gayrimüslimlere karşı tutumu başka dinden ve inançtan olanların bir arada yaşama ahlakının kendi "ümme"ti olarak belirlediği topluma aşılmalıdır (Doğru, 2022, s. 66).

Dinin bir diğer işlevi de bireylere belirli bir kimlik kazandırmasıdır. Bu kimlikler bireylerin hayatına bir anlam katarak onların hayatın anlamını kavramlarına, hedeflerini

anlamalarına ve niçin varoluşlarının bilincine varmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda din, kültürün korunarak kuşaktan kuşağa aktarılmasında da işlevseldir (Çekin, 2013, s. 40). Bireyin dini değerleri benimseyerek dinin oluşturduğu kültürel değerlere uyumu ve katılımı sosyal ve kültürel farklılıkların bir arada yaşamasının, milli birlik ve bütünlüğü oluşturmak, milli ve manevi duyguların bireyler tarafından özümsemesini sağlayarak, farklılıklardan kaynaklanan sosyal-kültürel sorunların giderilmesi gibi hedefler uygulamasında önemli bir faktör olarak görülmektedir (Doğru, 2022, s. 66).

Din toplumda meydana gelen birçok sorunun kaynağı olan değerler çatışmasını önleyen işlevine de dikkat çekmektedir. Din değerlerin toplum tarafından kabulünü sağlayarak, değerler arasında hiyerarşik bir yapı oluşturarak çatışmayı önler. Kısaca din birey ve toplum hayatına düzen getirerek kitleleri birlik duygusu altında birleştiren bir kurumdur (Çekin, 2013, s. 41).

Toplumsal açıdan dinin sosyal olaylar karşısındaki bir diğer işlevi sosyal kontroldür. Din sosyal kontrol işlevi sayesinde bireyleri toplum kuralları çizgisinde tutarak toplumsal düzeni sağlamada yardımcı olmaktadır. Din iç ve dış kontrol olmakla iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan bireyi dışarıdan toplum vasıtasıyla itaate zorlayan dış kontrol ve bireyin dâhili âlemine etki ederek itaate zorlayan iç kontroldür. Din bu her iki kontrol şekline bağlı bir olgudur (Dr. Elnur Azimli, 2023, s. 8). Vernon'a göre dinler toplumun sosyal düzenini sağlayan değer yargılarına tesir ettiği için sosyal kontrol kuvveti oluşturmaktadır. M. İver'e göre din "ahlakın döl yatağıdır. Berger'e göre "Toplumda evlilik ve mal edinme" gibi temel konular güçlü bir şekilde "dinidir", "yasallaştırma" ile son derece güçlü kontrollerle korunmaktadır. Şöyle ki, bu konular günümüzün seküler toplumlarında bile kutsal olarak nitelendirilmektedir. Bu kutsal kurumlardan biri olarak evliliği göstermek mümkündür. Kültür antropologlarının nikâh düşmeyen akrabalarla cinsel temasın yasaklanması ve bu yönde verilen cezalarla ilgili topladıkları bilgiler insan toplumlarının en eski ve temel kurumları hakkında "dinsel meşrulaştırma" hakkında önemli bilgiler toplamamızı sağlar (Keskin, Mustafa, 2004, s. 15). Her bir toplumda üyeleri arasında uzlaşma sağlamak önemlidir. Toplum ve üyeleri tarafından kabul gören bir din toplumda entelektüel, duygusal ve pratik yönleri ile ve insan varlığının bütün niteliklerine seslenerek toplumsal birlik ve düzeni sağlar. Muhafazakâr yönü ile din dış sosyal kontrolü sağlar. Bu toplumsal kurallar bireyi sadece dışarıdan değil vicdanen içeriden de kontrol etmektedir (Dr. Elnur Azimli, 2023, s. 8). Bu dış kontroller bireyi

içeriden tesir etmezse dış kontrolü sağlamak tesir gücünü bir o kadar etkilemektedir. Din meşruiyetin ve gerçekliğin din ve onun kaynaklarından meydana gelmektedir. Bu durumda dini meşruiyet din ve dini kaynaklar aracılığı ile sağlanabilir akıl yürütme, açıklama ve doğrulama süreci olarak ifade edilir. Toplumsal kontrol bireyi sadece dışarıdan etkilemez aynı zamanda içten vicdanen de zorlar. Bu bağlamda dinin kamusal hayatta istenmeyen faaliyetlerden uzak durmalarına yardımcı olması onun en belirgin işlevlerinden biridir (Keskin, Mustafa, 2004, s. 16).

Dinin en önemli özelliklerinden bir diğeri toplumu düzenlemesi, “yaplandırmasıdır”. Bu bağlamda her bir din, inanç sahiplerine belli olaylar karşısında nasıl davranış sergileyeceklerine ilişkin davranış modelleri sunar. Wach’a göre din toplumu düzene salan normlar koyarak ezelden beri varolan topluma nüfuz eder ve onu düzenler. Din bir yandan örgütsel dönemlerdeki mevcut yapıyı değiştirirken, diğer yandan da düzensizlik ve kaosa karşı toplumu formlarla yaplandırır (Özkan, 2016, s. 308). Dini yaplandırmalar grup şekliyle davranış, ahlak ve zihinsel anlamda toplumun sınırlarını belirlemektedir. Kendi sınırlarını belirleyen bir grup, mezhep, organizasyon veya yapılanma grup dışını oluşturmaktadır (Mehmet Ali Aydemir, 2012, s. 45). Her bir din kendine has kurum, örgüt, zihniyet ve dünya görüşüyle sosyal çevrede bulunan toplumsal yapı, grupların işlevsel özelliklerine bir takım değişiklikler getirerek yeni bir toplumsal yapının kuruluşunu temin etmektedir. Lakin dinin bu değiştirici işlevi yaplandırmanın ilk dönemlerinde ortaya çıkar. Nitekim dinin toplumsal yapısını değiştirici ve düzenleyici işlevleri birbiriyle bütün halindedir. Zira din, bir yandan toplumsal yapıyı değiştirirken diğer yandan, kaos ve düzensizliği sabitleyerek toplumu yeni din formları esasında farklı bir toplumsal kuruluş oluşturmaktadır (Keskin M. , 2004, s. 16).

Din yoksulluğa isyan, toplumsal patlamaların ve zenginliğe duyulan öfke, bir “ideolojik” işlev olarak da bilinir. İnsanlara barış, huzur vaad eden dinler belli bir süre sonra dehşet ve kanın adı oldular. Aynı dine inanan bireyler bir tarafta barış ve huzuru tebliğ ederken diğer tarafta kan dökümüne sebep olabiliyorlar. Din ideolojik olarak ifade edilirse yönetenler için bir dayanak, yönetilenler için ise bir silah olabilir. Marx’ın deyimini ile din bir yandan sömürücü ve sınıf farklılaşmasını gizleyen, diğer taraftan da ezilen ve sefalette olan bireylere katlanma duygusunu aşılacaktır. Nitekim din, sefaletin dayanılmaz yapısı karşısında isyan ve ölümcül kalkışmaların kaynağı olabilir (Atay T. , 2019, s. 27).Dünyevi olsun veya olmasın her bir ideoloji değişmez anlamda bir kutsal ile ilgilidir.

Bu tanımı ideoloji kendi yapmaktadır. Din de bir kutsala bağılı olduğu için ideoloji ile benzemektedir. J. W. Lapierre'e göre ideoloji hem dogmatik hem de fanatik yapıya sahip olduğu için ideolojiyi bir dini hadise olarak ifade etmiştir. Lapierre ideolojik dinlerin mistik dinlerden ayrı olduğunu belirtmiştir. Ona göre ideolojiler kutsal olanı rasyonalleştirir, akıllı ise kutsallaştıran olgudur. Din aklın ve bilginin sınırlarının ötesindeki bir alana “kutsal” anlamını ideolojiye aşlamıştır (Saklı, 2019, s. 123).

Dinin bütünleştirme işlevinin aksine çatıştırma ve parçalama işlevleri de bulunmaktadır. Tarihe bakıldığında dinin tarihsel ve çağdaş olarak bir çok toplumlarda çatışma ve savaşlara sebebiyet verdiğini görürüz. Din inanç sahipleri arasında bütünleştirici olduğu gibi çatıştırma işlevini de görür (Yıldırım Ö. , 2019). Dinin çatışma zemini hazırlamasında temel sebep dinin kendisi olmayabilir. Bu dini oluşturan fenomenlerle ilgili yorumlar, din mensuplarının psikolojik, etnik, ekonomik, sosyal ve siyasal konular çatışmaya neden olabilir. Nitekim inanç sahiplerinin, çatışma esnasında uyguladıkları tavırlar yukarıda belirtilen nedenlerden ortaya çıkabilir. Bir taraftan aynı dine mensup olan bireylerin çekışmeleri diğeryandan, başka dine sahip insanlara dünyayı zindan ettikleri görülür. Bunun en bariz nümunesi Haçlı seferleri olarak bilinir. Haçlı seferlerinde kullanılan en önemli faktör din kaygıları olarak bilinmektedir. Nitekim din herkesin inancını kendisine makul ve hak görmektedir. Ayrıca din bir akıl ve gönül işidir. Lakin din tarihin çeşitli dönemlerine bakıldığında güçlü olanın dininin zayıfa dayatıldığı görülmektedir (Erdem, 2004, s. 10). Doğan her yeni dini akım yerleşik otorite ve inançlara meydan okuyarak ortaya çıkarken aynı dini gelenek içerisinde ortaya çıkan fikir farklılıkları din kaynaklı bölünme ve çatışmalara neden olur (Aydınalp, 2010, s. 196).

2. BÖLÜM: MAX WEBER VE EMİLE DURKHEİM’İN GENEL SOSYOLOJİK YAKLAŞIM BİÇİMLERİ

2.1. Max Weber’in Sosyolojisi

2.1.1. Rasyonalizm

Rasyonalizm genel olarak bireylerin çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak için amaçlarına en kolay ve ucuz yoldan ulaşmak ve akılcı hareket etmektir. Bu tanımı mikro ekonomide maliyetleri minimuma indirmeyi ve kar kazanmada maksimuma yükselme formülasyonu ile kısaca ifade edilebilir. Weber sosyolojisinde rasyonelleşme neyi ifade ettiği tartışma haline gelmiştir. Weber rasyonaliteyi bir kavram olarak tanımlamış ve bu tanımı kültürleri tanımlayan temel güdü olarak ifade etmiştir. Weber bakış açısında rasyonalite ve rasyonalizasyon farklılık teşkil etmiş, rasyonaliteyi “duruma” rasyonalizasyonu ise “gelişmeye” bağlı olduğuna dikkat çekmiştir. Rasyonalite kelimesi kendisinde üç mana barındırmaktadır; amaçlar ve araçlar arasındaki ilişki, tarihin ileri dönük taşınmasında aktif güç kullanır, rasyonalite kendisinde barındıran her bir şeyin rasyonel olmasını sağlar (Çamlı, 2013, s. 8). Rasyonalizm kavramı Weber’in tarih felsefesinin en önemli etmenlerinden biridir. Kurumsal yapıların, sınıf ve partilerin iniş- çıkışlı hareketliliğinde rasyonalitenin tesiri görülmektedir. Weber bu hareketliliğin insanların düşünce ve tutumlarındaki yansımaları Friedrich Schiller’in “dünyanın tatsızlaşması” deyimini atfetmiştir. Weber rasyonelitesinin olumlu veya olumsuzluğunu büyükün ortadan kalkması ve fikirlerin sistematik tutarlı ve doğaya uygunluk kazanmasıyla ölçer. “Rasyonelleşmeye” toplumsal ve tarihsel açıdan ayrı-ayrılıkta bakıldığında, değişik anlamlar kazandığını görmüş oluruz. Weber’in bu yaklaşımı “bilgi sosyolojisi” olarak bilinmektedir. Weber’in “rasyonelleşme” kavramına müzik gibi başka içsel ve öznel bilim alanları da dahil olabilir. Weber müzik notlarını, üfleme ve telli çalgı aletlerini ileri doğru rasyonelleşme olarak görür. Weber Asya’nın yazı ve okuma bilmeyen kabilelerini müzik açısından “rasyonelleşme” olarak karşılaştırır. Aynı yaklaşımı din sistemlerini analiz ederken de yaptığını görmek mümkündür. Weber’in bu anlamda “rasyonelleşmesi” tarihin iniş çıkışları ve baskısı karşısında güçsüz kalarak dağılabileceği görüşünde olup bürokrasi karşısında dengeyi sağlama adına “karizma” kavramını ortaya koydu (Parla, 1996, ss. 94,95). Max Weber çalışmaları Kapitalist toplum analiz odaklı olup bürokratik devlet etrafında örgütlenmiştir. Yaptığı bu analizde Weber modern Kapitalist

toplumun en temel özelliğini “rasyonalite” olarak tanımlar. Rasyonelleşme modern toplumdaki bütün gelişmelerde en etik prensip olarak görülüyor (Topuzkanamış, 2013, s. 253).

Weber’e göre Protestan Ahlakının tezahürü olarak meydana gelen kapitalist ruh, rasyonel gelişim içerisinde bulunmuştur. Bu yaklaşım kapitalist gelişimin rasyonellikle özleşimini belirtir. Nitekim Kapitalizmin gelişiminde akılcı olmayan tutumları sağlayan din, insanları zor şartlar altında çalışmaya ve üretmeye sevk eden Protestanlık, bireyleri başarılı olmak için disiplinli çalışmaya zorlamıştır. Yapılan çalışmanın disiplinli ve ödev biçiminde olması rasyonelliğin zorlaması sonucu meydana geldiği belirtilmiştir. Weber’e göre rasyonel ilkelerin benimsenerek geleneksel alışkanlıkların terk edilmesi Kapitalizmi oluşturarak onun ana unsuru haline gelmiştir. Weber rasyonellik kuramını ekonomi ve bürokratik iktidar için de kullanmıştır. Weber’e göre insan ilişkilerinin ve davranışlarının temelinde rasyonalitenin olduğunu belirtmiş ve ekonomik davranışın kendi hali içinde yapmış olduğu düzenlemelerin kurallar ve geleneklere yönelmeden kaynaklanmadığını belirtmiştir. Aksine olarak bu davranışların bireyin kendi çıkarlarına uygun şekilde olarak hareket ettiği bildirilmiştir (Esgin, 2008, s. 78).

Rasyonellik yasal hayata idari, sosyal ve ekonomik hayatla beraber sanat ve bilime de hükmeder. Hayat bu evrensel rasyonelleşmeyi “çoğul bağımlılıklar sistemi” halinde itaatden kaçınılmaz kılar. Modern bürokratik düzenin tek kurtuluş yolu başka buna benzerlik teşkil eden diğer bir yoldur. Rasyonalitenin hükmü irrasyonelitenin ortadan kalkmasıyla olabilir. Bu da Weber’in tarih sosyolojisinin ana hatlarından olan “Karizmatik Lider”le önlenebilir. Nitekim karizmatik liderin olmayışı ile düzenli politik yol izlenilmesi mümkün değildir. Nitekim böyle bir durumda idari çağrısız, profesyonel politikacıların egemenliğine ve lidersiz demokrasiye itebilir. Weber siyasi alanda karizmatik lider sorununu çözmek için parti liderlerinin karizma özelliklerine sahip olmalarını belirtmiştir (Selçuk, 2010, s. 195). Rasyonalizasyon Batı’daki devletlerin örgütlenmesi tarzından ve örgütler içindeki hiyerarşik yapıya mensup aile üyeleri arasındaki kişisel ilişkilere kadar her alanda işlev ve etkisini göstermektedir. Weber rasyonalite kavramını kullanarak dar epistemolojik bilimsel anlamın üzerindeki unsurların temel motiflerini göstermeye yönelik çalışmıştır. Bu durumda rasyonelleşmenin Batı toplumlarına sinmiş olduğunu görmekteyiz. Rasyonalite Batı toplumlarında bir yaşam tarzı haline gelmiştir. Aynı zamanda rasyonalite karşılıklı çıkar

ve hükümlülüğe sahip kavram olarak da belirtilmiştir. Weber Kapitalizm ve rasyonelleşmiş Kapitalizm arasındaki farkı Çin, Hindistan ve Yakın Doğu toplumlarını karşılaştırarak göstermeye çalışmıştır. Weber dünyadaki kültürel yönelimlerin rasyonel değerler etrafında yükselen motivasyon yapısının eksik olduğunu, bu farkın motivasyon yapı sonucu tezahür ettiği görüşündeydi. Weber rasyonaliteyi Batı toplumlarında modern Kapitalizmin varoluşundan önce var olduğunu savunmuştur. Weber görüşünce Roma hukukunun kalıntıları, rasyonel hukuk gibi etmenler, Kapitalizmin gelişiminde ve yükselişinde önemli katkılarda bulunmuştur. Buna örnek olarak Weber'in "Protestan Ahlakı"da Calvinizm ve diğer münzevi çileci Protestantlık gibi dalların önemi modern Kapitalizmin ortaya çıkışının "nedeni" olmaları değil, profesyonel disiplin etiği ile parasal kazanç için irrasyonel bir dürtü yüklemiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Batı'da ise birçok faktörün etkisi sonucu ortaya çıkan rasyonalite Kapitalist pazarın büyümesiyle hakim güç haline gelmiştir. Weber görüşünce bürokratikleşme rasyonalitenin hukuk, sanayi ve siyaset gibi alanlara inkişaf sonucu ortaya çıkmıştır (Demirezen, 2015, ss. 80,82).

Weber'e göre rasyonelleşme tanım ve çeşit bakımından zengin olup, özsel-rasyonel, formal rasyonel, pratik-rasyonel, biçimsel rasyonellik ve metodik rasyonellik olarak çeşitlenir. Weber bu rasyonel çeşitler arasında en çok pratik-rasyonel ve amaç-rasyonellikle ilgilenmiş, diğer çeşitlerine gerektiği ölçekte atıflar yapmıştır (Çamlı, 2013, s. 8). Weber sosyolojisinde rasyonellik çeşit açısından çokluk teşkil etse de bazıları aynı mana taşıma sebebiyle diğer rasyonellik çeşitlerinin açıklanması dikkate alınmıştır. Weber eserlerinde bazen bu tür rasyonaliteye atıfta bulunur. Biçimsel rasyonalite bireyin çıkarlarına odaklı bir akılcılıktır. Bu rasyonalite türü hedef belirleme ve aktörün hedeflerine ulaşması için kullandığı yöntemdir. Biçimsel rasyonalite irrasyonel unsurlar içeren duygu ve değerlerin karar verme sürecinde hiçbir etkisi yoktur. Aynı etki öznel değerler ve yargılar içinde geçerli kabul edilebilir. Buna örnek olarak Kapitalist ekonomik faaliyetleri göstermemiz mümkündür (Çamlı, Ahmet Yavuz, 2020, s. 17).

Weber değer - rasyonalite, öznel - rasyonalite ve moral - rasyonaliteyi eşanlamda kullanır. Weber'e göre bireysel eylem modellerini dini ahlaki ilkelere veya değerlere göre oluşturuluyorsa değer- rasyonaliteden bahsetmiş oluruz. Bu aşamada birey, eylemleri kendi çıkarları ve menfaatleriyle beraber ahlaki değere de sahip olur. Değer- rasyonalite bireylerin bağlayıcı olarak gördüğü unsurları içerir. Bunlar inanç, görev, sosyal

sorumluluk, şeref, hasiyet, sadakat, gibi ahlaki unsurlardır (Çamlı, Ahmet Yavuz, 2020, s. 17) Öznel değer rasyonelliği maddi içerik değil, biçimsel özellikleriyle yani ilkelere dayalı bir yaşam tarzının temelini oluşturup oluşturmadığına bakılarak ölçülür. Genelleme, soyutlaşmış ve prosedür olarak kullanılan değerler, eylemleri yöneltme gücüne sahiptir. Buna göre değerler ve çıkarlar farklı mana taşıyarak çıkarların pozisyonları değişebilir olurken değerler sabittir (Çamlı, Ahmet Yavuz, 2013, s. 11). İslam dininin hükmettiği emirlerce namaz kılmak, içki içmemek ve diğer yasaklara uymak dinin emir ettiği şekilde hareket etmek değer-rasyonaliteye dahil edilebilir. Bir diğer örnek, bir askerin vatani için hayatı pahasına ölmesi veya yaralanması, bir babanın aile fertlerinin iyi şartlarla yaşaması için ek olarak ikinci bir işte çalışması gibi bireysel eylemler değer-rasyonaliteye örnek olacak eylemlerdir (Çamlı, Ahmet Yavuz, 2020, s. 17). İlkel olması açısından inanç ve değerleri belirtebiliriz. Weber görüşünce İbrani dinlerin ahlak, dünya ve bilim açısından mit'ten ayrılarak fonksiyonel olmasında hayatı etmenlerin tesiri olduğu görüşünü savunur. (Çamlı, 2013, s. 11).

Max Weber sosyolojisinde metodik-rasyonellikten de bahseder ve bunun ilk ideal örneği olarak da Protestan ahlakında görmemiz mümkündür. Weber'e göre ilkel, sistemli ve kurtuluş odaklı ahlak yalnızca münzevi Protestanlığın profesyonel etiğini ortaya çıkarmıştır. Metodik-rasyonel biçimine sahip olan birey dünya işlerinde başarılı olmak için değil, Allah rızası için rasyonel eylemde bulunurlar. Bu kavram bireylerin evlenmemesinin aksine erotik hazzardan uzak durmayı, sefaletin aksine gereksiz gelir ve servete tamah etmemeyi önerir. Araç ve seçimlerdeki rasyonellik de yaşam tarzına öncüllük ederek birbirini stabilize ederek destekler (Çamlı, Ahmet Yavuz, 2013, s. 11).

19. Yüzyılın sonlarına doğru Modernizm ve Kapitalizm karşısında “ideal” toplum, birey, firma, ekonomi gibi kavramlar durmaktadır. Bir çok ekonomist, siyasetçi ve sosyal teorisyenler “ideal” toplum kavramının oluşturduğu modern sorunlara ilişkin çözümler aramaktadır. Aynı şekilde Weber'in pratik – rasyonellik modeli de çözüm anlamlıydı. Lakin Weber'in pratik – rasyonel çözümü dönem sorunlarına karşı kullanımda gereken değeri bulamaz. Weber'in pratik – rasyonel fenomen değer alanlarının ve bireysel, toplumsal eylemlerinin yeniden işlenmesindeki rolünü ortaya koymaktadır.

Daha geniş açıklamayla pratik – rasyonel bir hedefe veya bir bireyin ihtiyaçlarını karşılaması adına uygun, pahalı olmayan araçlar, etkili yöntemler, beklenen ve beklenilmeyen durumlar için stratejiler hazır ederek, bu eylem ve karar alma

süreçlerini kendi çıkarları ve dini ahlaki değerlerini gözetmek şartıyla hareket etmektedir. Belirtildiği üzere amaçsal rasyonalite amaç-araç ilişkisine dayalı olup amaç uğruna gerekli araçların istihdam edilmesiyle gerçekleşirken, seçme rasyonalite değerlerde verili yöntem uygulamalarında seçicilik oluşturarak hesaplanabilir ölçeğe göre oluşurken, normatif – rasyonalite dini ve ahlaki değerlerin akli argumanlara uygun olup olmamasına göre ortaya çıkar.

Weber rasyonalitesi karmaşık bir hal almıştır. Şöyle ki; Weber araçsal rasyonalite ve seçim rasyonalite şartlarını amaç veya biçimsel rasyonalitede, normatif - rasyonalite şartlarını temin eden morel – rasyonalite, amaçsal rasyonalite ve morel – rasyonaliteyi de pratik – rasyonel eylem olarak görüyor. Pratik – rasyonellik üç dinamik üzerine kurulu olup; 1. Rasyonellik : bireyin rasyonel davranması etkili olup, günlük yaşamında diğer bireylerle olan ilişkileri esas alınıyor. Bu açıdan rasyonalite bireyin hayatını dizayn eden bir olgudur. 2. Menfaat : fayda ve kardır. Kişinin amaç uğrundaki eylemlerinde karar alırken amacına daha yakın ve yararlı olan geliri seçmesidir. 3. İlkellik: makro ve mikro birimleri eylemlerinin belirli ilke ve değerlerine göre oluşur ve faaliyetlerinde maksimum faydayı hedefleyerek etkili yöntem seçer ve dini, ahlaki ilkeleri dikkate alarak hareket eder. Bu kavramda bireyin kendi çıkarları adına diğer bireyler ve toplumlarda dikkate alınır (Çamlı, Ahmet Yavuz, 2020, ss. 15, 18).

2.1.2. Bürokrasi

“Bürokrasi” kelime anlamıyla latince “burra” ve Yunanca “kratos” sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. “Burra” masa örtüsü “kratos” ise egemenlik, yönetim manalarını içermektedir. Bu anlamda “bürokrasi” masa veya büroların egemenliği, hakimiyeti anlamlarını kazanmaktadır. Bürokrasi kavramının meydana geldiği dönemlerde devlet adamlarının, idari memurların masalarının üzeri siyah renkli örtülerle kaplı olmasından dolayıdır ki, bu tarz benzetme dönem memurlarının zayıf kesim toplum üzerindeki egemenliklerinin giderek artmasını sembolize ediyordu (Çevikbaş, 2014, s. 78). Bugün kullandığımız anlamıyla bürokrasi kelimesi ilk defa 18. yüzyılda Fransa'nın ticaret bakanı Vincent de Gournay tarafından kullanılmış ve daha sonra da birkaç dilde tercüme edilmiştir (Akçakaya, 2016, s. 277). Sözlük tanımına esasen bürokrasi, devlet işlerinin yürütülmesinde “yazışmalara önem vermek, kırtasiyecilik” gibi manalarla tanımlanmıştır. Bürokrasi devletin tüm katmanlarını kapsayan bir olgudur. Vatandaşın

gözünde devletin cisimleştiği, somutlaştığı bir andır. Bürokraside hizmet ya doğrudan devlet tarafından kontrol edilir veya düzenlenir, ya da devlet kamu hizmetlerini bürokratik aygıt aracılığıyla gerçekleştirilir (Çevikbaş, 2014, s. 78).

Dört bürokrasi anlamı açıklanmaktadır. Bunlardan ilki olumsuz kamuoyudur ki, bu mana iyi bilinen kırtasiye anlamıdır. İkinci anlam ise kamu malı ve serf servis daireleridir. Üçüncü anlam siyaset kurumlarında alınan kararları icra eden görevlilerdir. Son olarak dördüncü anlam bürokrasi bir örgütlenme ve faaliyet biçimidir. Bu anlamda dördüncü tanım Weber 'in bürokrasi modeli veya bürokrasi teorisi olarak da biliniyor. Weber bakış açısından “bürokrasi” otorite, hiyerarşik iş bölümü, yazılı kurallar, belgeleme kişisizlik, disiplinli bir yapı ve formalite, pozisyonların örgütlenmesi bürokrasinin yapısal bloklarından biridir. Bu açıdan baktığımız zaman “bürokrasi” bir rasyonel yönetim şekli olup, kurallar ve düzenli planlar öne çıkmaktadır (Akçakaya, 2016, s. 277). Bürokrasi devletin örgütsel işleyişinin toplumun idaresinden çıkarak, ayrıcalıklı kişilerin toplum üzerinde hüküm sürmesi olarak da tanımlanabilir. Bürokrasi burjuva devletin örgütsel çalışması sorumlu, ayrıcalıklı, daimi memurlardan oluşan bir topluluk tarafından uygulanan somutlaşmış özel bir yönetim biçimidir. Genel anlamıyla bürokrasi, belirli bir organizasyon ve yönetim biçimi anlamlarını taşımaktadır (Çevikbaş, 2014, p. 79). İçinde bulunduğumuz yüzyıl başında Weber çalışmalarında bürokrasi üzerinde durmuş onu bir örgütlenme ve yönetim biçimi olarak ele almıştır (Dursun, 1992, s. 134) Weber görüşünce insanlar büyük gruplar halinde organize biçiminde çalıştırılabilir, yönetilebilirler. Bu da yüz yüze temasın ve doğrudan kişisel ilişkilerin hem alan hem de sayı açısından kaybına sebep oluyor. Weber'e göre büyük çaplı örgütler bürokratik yöntem ile idare olunmalıdırlar. Weber'in bürokrasiye yaptığı bu tanım üç anlam içermektedir; kırtasiyecilik tanımı bürokrasinin olumsuz yönünü ifade etmek için kullanılmıştır. Herhangi bir evrak işlem gördüğü zaman gereksiz bir sürü imza atılmak suretiyle kurumlar arası git gelleri belirtmek için kullanılmıştır. Kırtasiye yasaların engelleyici ve katı kurallarında saklanan ilgisizleştirilen ve işlemi zora sokarak dolambaçlı yollara itmektir. Devlet idaresi anlamında bürokrasi idari hiyerarşiye mensup olan devlet memurlarının üstünlüğünü temsil eder. Bu nedenle kamuyönetimi faaliyetine ve kurum memurlarına bürokrasi denir. Yönetim ve örgütlenme anlamında bürokrasi iş bölümü, planlama, geniş grupların planlı ve disiplinli şekilde idaresi, kurallara bağlılık olarak

bilinmektedir. Bu tanım tam olarak bürokrasinin kendisi olarak da biliniyor (Çevikbaş, 2014, s. 79)

Eski kabile şeklinde yaşayan toplulukları incelediğimiz zaman ilkel topluluklarda bile kan bağı sebebiyle yönetilen ve yöneten topluluklar karşılaşmaktayız. Bürokrasi ve devlet gibi kurumların ortaya çıkışı ticaret, din, sulama, tarım, savaş ve nüfusun büyümesi gibi etmenlerin büyük önemi vardır. Tarihi incelediğimiz zaman Çin'in bürokratik gelişiminde kendilerini dış tehlikelerden korumak adına ordu idare sistemini kullandıklarını görürüz. Aynı şekilde Mısır bürokrasinin oluşumunda Nil Nehri'nin tarım arazilerine suvarmanın sistemli bir şekilde kullanılması ve Nil Nehri'nden ulaşımı sağlamak için eski Mısır Firavunu tarafından kurallar belirlenmiş ve kurallar kağıt belgeler üzerine aktarılmıştır (Akçakaya, 2016, s. 282). Eski Mısır'da tarımsal üretim Nil Nehri'nin varlığına ve mevsimsel taşmasına bağlı olmasına rağmen üretim gerçekleşmiştir. Belirli matematiksel hesaplamalar sonucu tarımsal üretimdeki vergilendirmeler belirlenerek bir sistem oluşturarak Mısır Krallığı'nın hakimiyet sürecinin teminatı olmuştur. Aynı zamanda Mısır Krallığı'nın hakimiyeti sürecinde sistemli olarak çalışan tarımsal üretim hem Mısır halkını beslemiş hem de Akdeniz dünyasında ticaret yapabilmelerine yol açmıştır (Yıldırım E. , 2022, s. 2458). Bir başka örnek ise Roma imparatorluğunun yıkılmasıyla yönetsel ve sosyal düzen dağılmış ve topluluk, otorite meydana çıkmıştır. Roma imparatorluğunun dağılması Avrupa'da feodal düzenin hakim olması, yönetimin lorda bağlı kurumlar tarafından yönetilmeye başlamıştır. 16. yüzyıl batısında dönemin gelişmekte olan mutlak monarşinin gelişmesi ve gücünün artmasına yardımcı olmuştur. Orta Çağ'ın sonlarına doğru henüz "bürokrasi" olarak adlandırılmayan bu sistem, kraliyet oteritesinin güçlenmesi sonucu matbaanın keşfi, kalıcı geçim kaynakları bulmak gibi bir çok yeni tekniklerin gelişiminde önemli role sahiptir. Bir başka örnek 18. yüzyılda Avrupa'da Fransız ihtilali ve Neopol iktidarı bürokrasinin yeniden biçimlendirilmesine sebep olmuştur. Kralın gücünü ve bürokrasisini anayasal ilkelerle sınırlandıran devrim, devrim memurlarının statüsünde önemli değişikliklere neden olmuştur. Kraliyet hizmetkarları kamu görevlisi, kamu görevlileri de Kralın hizmetkarı statüsünden çıkmıştır. Aynı zamanda kamu görevinde amatörlük profesyonelliğe geçit ederken, sadakat kuramı da Krala değil devlete idi. Weber bakış açısından Patrimonyalizm'den yasal-rasyonel bürokratik idare etmeye buradan geçilmiştir. Weber'e göre Protestan Ahlakı ile ekonomide önemli rol

oynamaktadır. Önceden hesaplanmış, rast gele kazanca karşın Kapitalist düzen, çok çalışıp tasarruf etmeye yönelik Protestan dünya görüşüyle bir paralellik ilişkisinde bulunmaktadır (Akçakaya, 2016, s. 282).

Max Weber ve diğer sosyologlar tarafından “bürokrasi” şöyle tanımlanmıştır. Genellikle kurallar, başka bir anlamla kanunlar veya idari kurallar tarafından yönetilen belirli bir resmi yargı ilkeleri geçerlidir. Bürokratik sistem ile çalıştırılan yapıların gerekli amaçlara ulaşması için, kabul edilen resmi görevler dağıtılmıştır. Aynı zamanda dağıtılan görevlerin icra olunması için verilen yetki dengeli bir biçimde kullanılmalı, emirlerinde olan diğer görevlilerin fiziksel ve dinsel açıdan veya birçok şiddet içeren araçlardan ve eylemlerden sınırlandırılmıştır. Bu görevlerin gerçekleştirilmesi için, sistemli, disiplinli, genel kurallara bağlı hareket eden nitelikli kişiler istihdam etmektedir. Bürokratik yapılarda görevler, kanuna dayalı şekilde düzenlemeler yapılır. Bürokratide görevler hiyerarşik biçime tabidir. Bir görevli kendinden üstteki kıdemliye tabidir. Görev işlemi zamanı eylemler belgelenerek saklanır. Görevlilerin yetki ve iş bölümleri onların uzman seviyelerine göre belirlenir. Bürokraside iş belirleme kısmı uzman memurlar tarafından yapılır. Memurluk mesleği işin niteliğine dayalı olup, belli kişiler ve esaslara dayalı sistemli biçimde yürütülür (Parla, 1996, s. 290).

Günümüzde bürokrasi kuramını duyduğumuzda akla gelen ilk isim Weber’dir. Weber’in sunmuş olduğu bürokrasi modeli veya bürokrasiye ilişkin analizleri bir çok bilim dallarını etkilemiştir. Weber bürokrasi üzerine yapmış olduğu “Örgütlerin yapısı ve işlevi” analizinde “İdeal Tip” bürokrasiyi olarak kuramsallaştırmıştır. Weber’e göre tüm feodal toplumların yapısallaşmasında ve işlevselliğinde bürokrasinin olduğunu belirtmiştir. Bu feodal topluluklar vergi toplamak, adalet dağıtmak gibi bürokratik eylemler, sadakat ve yüz yüze iletişim üzerine gruplar tarafından idare olunma gibi eylemlerin modern bürokrasinin meydana gelmesinin ilk adımları Kapitalizm nedenli olduğu belirtilmiştir. Weber bürokrasi kuramına tam bir açıklama getirmemiştir. Bürokrasinin temel özelliklerine değinen “İdeal Tip” egemenlik, oterite, gibi kuramlar kullanarak ideal bürokrasi modeli ortaya koymaya çalışmıştır (Akçakaya, 2016, s. 676). Bürokratik organizasyonun özelliklerinden olan ve ideal tip olarak bilinen memuriyetin asıl meslek olması ve resmi dairenin ayrılması idare araçlarının egemenliğin elinde olması para ekonomisinin gelişimine bağlı olmuştur. Lakin Weber, para ekonomisinin olmadan da egemenliğin var olabileceğine ancak uzun süreli olmayacağına dikkat çeker (Sezai

Zeybekoğlu, 2021, s. 657) Weber “İdeal Tip“ kuramına benzeri olmayan, saf anlam yüklemiştir. Weber’in “Kuramı Üzerine Denemeler” isimli eserinde “İdeal Tip” kuram açıklamasında, dağınık ve münferit olan bir çok konuyu bağlayabilen, benzeri olmayan, belirli yönlerde dağılmış bir çok görüşü tek yöne odaklayan bir biçimde tanım atfetmiştir. Bu görüşçe “İdeal Tip” benzersiz olarak hakikatin kendisi olarak görülüyor. Weber’e göre bürokrasi hiyerarşik, kamusal ve özel alanları ayıran, kuralları, yetki ve görevleri önceden belirlenmiş, modern siyasi sistemin ayrılmaz hissesi olan bir sistemdir. Weber için bürokrasi bir yönetim biçiminden çok, yazılı kurallara uygun hareket eden profesyonel memurlar tarafından yönetilen bir organizasyon şeklidir (Akçakaya, 2016, s. 677). Weber’e göre bürokrasi en etkin ve verimli örgütlenme biçimidir. Üretim açıdan mekanik tarım, mekanik olmayan tarımdan ne kadar üstünse bürokrasi de diğer yönetim sistemlerinden bir o kadar üstündür. Bürokrasi kendiliğinde disiplin, sistemlik, kesinlik, uzmanlık gibi bir çok artıları toplamaktadır. Bu unsurlarla beraber bürokrasi güvenilir bir sistemdir. Bürokrasi teorisini oluşturan Weber tarih ve yönetsel sistemleri karşılaştırarak eski örgütlenme biçimlerinin ekonomi, tarım ve diğer alanlarda gerilediğini, ihtiyaç karşılamada yetersiz kaldığını vurgulayarak modernleşen Batı toplumunda başarısız olduklarına değinmiştir. Weber’in yeni örgütlenme sistemi de bürokrasidir. Weber yeni örgütlenme biçimi olan bürokrasiyi oluştururken en çok devlet dairelerini incelemiştir. Weber’e göre kamusal veya özel olmaksızın aşağıda belirtilen özelliklere sahip olan her bir kurum bürokratiktir; kurum dahilinde çalışanların hacminin büyüklüğü, çalışanların ihtisaslı, ihtisassız veya orta ihtisaslı olmaları, nispeten basit seri üretim teknolojisi ve nispeten basit üründür (Özer M. , 2013, s. 46) Weber’e göre bürokrasi hem hiyerarşik kurallara bağlı hem de uzmanlaşma gibi özelliklere sahip örgüt tipi, aynı zamanda yasal-rasyonel egemenliğe sahip devletin tipik yönetim aracı anlamını içeren bir yönetim şeklidir. Weber’e göre bürokratik yönetim egemenlik uygulamasının şekli-rasyonel formudur. Weber’in burada belirttiği şekli-rasyonelin verili araçlara ulaşabilmek için eldeki tüm araçları kullanmaktır. Şekli-rasyonellik amaçların içeriğini onların eşitlik adelet vs. içerdiğini belirtmektir (Sezai Zeybekoğlu, 2021, s. 668). Bürokrasi önceden tahmin edilebilen bir çalışma düzeni yaratmada yardımcı olur. Yetki ve pozisyonun önceden belirlenmesi bürokrasiyi güvenilir kılar. Weber’e göre bürokratik sistemde odak nokta hedef yerine yapı üzerine olması onu eleştirilebilir kılmıştır. Weber bürokratik sistemin farklı sonuçlar türetmesinden endişeliydi. Şöyle ki; işe alımda, diplomalı işçiye

verilen üstünlük eğitim almada maddi durumu olmayan diğer insanların dışlanmasına sebep olacaktır. Bu nedenle Weber modern toplumun bürokratikleşmesinden endişelenerek bürokrasini bireysel özgürlükten ve demokratik kurumlar için bir tehdit olarak görüyordu. Weber`in kurumlaştırılmış bürokrasi kavramı siyasetten katı bir şekilde izole edilmiş, tek en iyi yol ve yönetim eylemlerini bilimsel ilkelere dayalı tutmuştur. Bürokraside yönetim politikanın dışında tutulmuştur. Weber`in bürokratik yönetim teorisindeki tüm metodolojisi, doğası gereği normatiftir. Weber`e göre bürokrasi günümüzde ve geleceğimizde vardı ve hepte olacaktır. Lakin sosyal düzenin kapitalist toplum üzerinde daha baskıcı olduğu görülmektedir (Özer M. , 2013, ss. 46, 47).

Weber`in bürokrasi kuramının özellikleri şöyledir; uzman yetki alanları – uzmanlaşmış birimlerin faaliyetini kordine etmek için yetki hiyerarşisi, birimleri yönetmek için deneyim, liyakat ve kıdem. Weber`in bu teorisi mesai saatleri dahilinde işçilerin davranışları dikkate alınarak şahsi dialoglara girmeden iş odaklı olmaları gereklidir. Aynı zamanda mesai saatleri iş kuralları ile yönetilmelidir (Özer D. M., 2022, s. 144). Weber`in ideal bürokrasi kuramının yaranması döneminde sultacı ve monokrat yönetim hakimdir. Weber`in yaratmış olduğu bu yeni sistem haksızlık, suistimal, geleneksel monokrat yönetime karşı gelmek gibi hususları içerir. Bu olumsuzluklar yerini disiplin ve kurallara bırakmıştır. Weber bürokrasiye üç anlamda sınıflandırma yapmıştır.

- Geleneksel egemenlik; burada liyakat sistemine göre değil pozisyona göre hareket edilir. Emretme gücünün miras kalması olarak da bilinir.
- Karizmatik–egemenlik; ermişlik, kahramanlık gibi suretleri kendisinde barındırarak diğerlerinden ayrılan karizmatik lider veya şefe itaat olarak da açıklanır.
- Yasal–ulusal–egemenlik; kanun ve hukuka dayalı olarak emir verme haklarına sahip olmaktır. Kanunlara dayalı güç ve egemenlik gibi. Weber yasal-ulusal egemenliğe rasyonellik ilave etmiştir (Funda Civek, 2021, ss. 39, 375).

Geleneksel egemenlik Gücün yaşayan geleneklere göre egemenliği elinde tutan yasallığın kutsal olduğu inancı hâkimdir. (Funda Civek, 2021, s. 378) Yasal-rasyonel egemenliği geleneksel egemenliğin arkasından ortaya çıksa da karizmatik egemenliği bu çerçevede tutmamız doğru olmaz (Sezai Zeybekoğlu, 2021, s. 662). Karizmatik egemenlik bireyin kendi oluşumundan kutsallık ve kahramanlık gücü başka insanların ona teslimiyetle bağlanması sonucu oluşur (Funda Civek, 2021, s. 378) Weber`e göre karizmatik

egemenlik her dönemde ortaya çıkabileceğini ve tarihteki bu bürokratik örneklerini şu şekilde sıralar;

“a) yeni imparatorluk döneminde Mısır, b) geç dönem Roma İmparatorluğu, özellikle Diokletianus Monarşisi ve ondan gelişen Bizans devlet düzeni, c) özellikle 13. yüzyılın sonundan itibaren Roma Katolik Kilisesi, d) Shi-hoang-ti hanedanlığından günümüze kadar Çin, e) giderek artan bir şekilde modern Avrupa devleti ve mülkiyetçilikten beri kamusal kuruluşlar ve f) modern kapitalist büyük işletme. Bu listede a’dan d’ye kadar olanlar, memurun önemli ölçüde doğal ödenmesine dayanır” (Sezai Zeybekoğlu, 2021, s. 662).

Weber’in ideal bürokrasi modelinin özellikleri şu şekilde sıralanabilir; “İdeal bürokrasi modelinde, şekli yetki ve vazifeler, yasa, kural ve idari kararlarla başlangıçta saptanmıştır. Vazife ve yetkiler, hiyerarşik düzen ve mevkiiler sistemi oluşturulacak şekilde dizayn edilmiştir. Astlar, üstlerin emirlerine, işgal ettikleri mevkiinin temsil ettiği gayri şahsi ve kanuni yetkiye dayandığı için tabi olurlar. Bürokraside bağlantılar ve iletişim yazılı bir şekilde yürütülür ve bütün bu yazılı evraklar dosyalanır. Vazifelere özel eğitim almış memurlar atanır. Vazifeler, başlangıçta belirlenmiş, öğrenilmiş ve öğrenilebilen genel kurallara uygun olarak yürütülür. Örgütün özgürlüğünün muhafaza edilmesi için örgütsel kaynaklar dış denetimden uzak tutulur.”

Özet olarak belirtmek gerekir ki, bürokrasi kavramı resmi yetki alanı, iş dağılımı, egemen hiyerarşisi, kurallar sistemi, yazılı belgeler, kanun ve özel yaşamın ayrıştığı, herkes tarafından benimsetilerek kabul gören örgüt sistemidir. Weber bürokrasisi işlerin yazılı kanunlara dayalı yürütülmesidir. Bu sistem yalnız devlet dairelerinde değil aynı zamanda, özel sektörlerde de vardır (Funda Civek, 2021, s. 381).

2.1.3. Otorite

Kavramın ortaya çıktığı Batı dünyasında “otorite” kelime olarak aynı kökten gelen “author” yaratıcı yazar, “authorative” otoriteye dayalı “authentic” otantik kelimelerin zamana ve toplumsal şartların süre aşımına uğraması sonucu meydana gelmektedir. Bu kelime dizisi kullanılırken ifade olunacak mana kabul veya inkar etmekle oluşur. Bu anlamda inançlar, öğretiler, görüşler ve kutsal metinler kendiliğinde otorite içermektedir. Kısaca anlatmak gerekirse “otorite” din adamları uzmanlar, kanun belirleyiciler, öğretmen ve ebeveynler gibi farklı türden kişilerin atıfta bulunabilmesi açısından zengin anlama sahiptir.

“Oterite” kavramının anlamını açıklamak için kelimeyi pratik ve teorik olmak suretiyle iki açıdan ele almak gerekir. Teorik açıdan “otorite” görüş ve yargıları diğerlerinden daha değerli kabul gören, konu açısından itibarlı ve güvenilir olandır. Pratik açıdan “otorite” ise sahip olunan profesyonel ve sosyal konumu diğer insanlar üzerinde etkisi olan insanları belirtmektir. Ünlü düşünür Friedman tarafından literatüre iki şekilden otorite biçimi kazandırılmıştır. Bir “otorite” olmakla “otoritede” olmak arasında büyük bir ayrım vardır. “Otoritede” olmak belli bir kural tanımlayan, diğer insanlar üzerinde yetkisi olan, görev ve pozisyona sahip kişi anlamındadır. “Otorite” ise herhangi bir şeyde bir kişinin söz ve eylemlerinde diğer insanlar tarafından saygı ve güvene layık olmaktır. Bütün bu açıklamaları dikkate alarak “otorite” kavramına ikna veya zor eylemlerde bulunmadan idare edebilmek tanımını atfetmek mümkündür. Ünlü düşünür Hegel’in de belirtmesi üzerine ikna edici ve zorlayıcı araç ve gereçler otorite sahibinin yetkisi altında olsa da onları kullanması idareciye yeteri kadar güvenilmemesinin göstergesidir (Bal, 2014, s. 249).

Ekonomiden sosyolojiye, felsefeden tarihe kadar her alanda yorumları olan Max Weber önemli düşünürlerden biridir. Farklı alanları ve konuları kapsayan birbirinin zıttı olan yorumlarıyla onu anlamak için kapsamlı bir çaba sarf edilmesi gerekir. Sosyolojik alanda Weber’in tanımladığı otorite ve türleri düşünce dünyasına önemli katkılar sağlamıştır. Weber bakış açısından “otorite” toplumları başarılı bir şekilde idare etme becerisine sahip kişilerin mevcudiyetine bağlı bir olgudur. Otoritede bir emir vardır ve çeşitli saiklerle bu emre tabi olması esasına dayanır. Otorite bir çok insan üzerinde kurulan egemenlik ve bu emirleri yerine getirecek muktedir memurlar birliğidir. Genellikle otoriteye tabi mali çıkarlar, idealar, duygusal bağ sebepli tabi olunur. Bu sebepler bir inanç etrafında inşa edildiğinde hakimiyeti daha güçlü ve kalıcı kılar (Bors, 2020, s. 253). Weber kişinin özgüven itaat sayesinde herhangi bir konuyla ilgili eylemde bulunabilmek, herkesi tatmin edebilecek güçlü bireyleri üç otorite türünden güç aldığını savunur; Yasal–Ulusal Otorite, Geleneksel Otorite, Karizmatik Otorite (Karaarslan, 2018, s. 340). Bu otorite tipi yasalar ve rasyonel kurallar esaslıdır. Kabul edilir yasalar dahilince egemen kesime itaat zorunludur. Weber görüşünce yasal–otorite egemenler emri üzerine kuruludur. Bir başka deyimle komuta yetkisi “kurallara” dayalıdır. Burada emre tabi olan bireyler egemen kısma değil kurallara tabi olmuş olur ve emredenle emre tabi olanlar hukuk karşısında aynı mevkiye sahiptirler. Emretme yetkisine sahip bireyler kurallar ve kanunlar dahilinde

seçilir ve atanırlar. Egemenliğin bu tipinde hukuk düzenleyicidir. Yasal–otoritede belirlenen kurallar amaçlara ulaşmanın bir vasıtası olarak bilinir. Burada hükmedenler bireylerin aksine kanunlardır. Günlük hayatımızda yasal–otoriteye bir çok örnek göstermek mümkündür. Çağdaş toplumların tüm idari sistemleri yasal–otorite biçimine sahip olur. İster otomobil kullanma, vergi verme, üniversite sınavı gibi bir çok yaşamsal örnekler bireylerin diğer bireyler üzerindeki egemenliğinin bir göstergesi olmuş ve bu itaat bireylere değil kanunlardır. Özellikle akılcılık ve hukukla ilerleyen toplumlar yasal–otorite tipine tabidir. Bürokratik kökenlere sahip olan yasal–ulusal otorite akılcı kurallar ile işlev görür (Muhammed M, 2022, s. 146).

Weber görüşünce geleneksel otorite meşruiyetin gelenek, köklenmiş kurallar ve mistik güçlerin kutsallığına dayalı olduğu için bu adı kazanmıştır. Örneğin, İngiliz Monarklarda doğan çocuk kralın varisi olur ve bu durum zaman içerisinde geleneğe döner. Bu durumda alt sınıfların itaat ettikleri yöneticilere sadakat ekonomik ve siyasi sebepler nedeniyle bağımlı oldukları için tabi olurlar. Weber yapmış olduğu bu analiziyle geleneğin otorite türüne nasıl geçit ettiğini gösterir (Demirezen, 2015, s. 91).

Bu yönetim tarzında yönetici geleneğe bağlı kalarak idari teşkilatların oluşturulması ve memurların atanması gelenekler dikkate alınarak yapılır. Weber`in geleneksel otorite tipi patriarkal ve potrimanyal olmakla ikidir. Bu iki türün kaynağı meşruluk olsada potrimonyal otorite yönetim şeklinin karmaşıklığı ve egemenlik alanının büyüklüğü ile farklılık gösteriyor. Patriarkal otorite türünde hakim veya egemenlik hakkı yönetici kısmın akrabaları tarafından seçilir. Yönetici kadrolar için iktidara yakın olma en temel özelliklerden biridir (Abdulkerim Çalışkan, 2020, s. 858).

Patrimonyal otorite belirli bir yönetici ve tabo ayırma dayalıdır. Basit ataerkil topluma egemenlik hükümdarın doğal hakkı olarak kabul edildiğinde, alınan kararların tüm üyelerin yararına toplu bir hak olarak uygulanmalıdır. Weber geleneksel otoritenin tüm türlerinin rasyonalitenin gelişimi için bir engel olarak görüyordu. Bunu Weber`in çalışmalarında dünyanın tüm ülkelerinde Batı`nın sahip olduğu rasyonalitenin sahip olması için gelenek ve kültürel engellerin kalkmasını zorunlu kılmıştır (Demirezen, 2015, s. 91).

Weber`e göre karizma kavramı dinsel olup “tanrı vergisi” manasını içermektedir. Karizma sahibi kişilerin kutsal güçlerinin olması sebepli bu kavram kullanılmıştır. Lakin Weber bu kavramı dini sınırlarla kısıtlamayıp önemli olaylar sebebiyle üstün

kişilikleriyle insanları farklı yöne çeken sıradışı ve üstün kişileri anlatmak amaçlı kullanmıştır. Bu otorite türünde bürokratik yapılandırılmanın aksine karizmatik yapılar vardır. Weber'e göre "aylık", "kariyer", "yükselme" gibi kavramlar bulunmamaktadır. Weber karizmatik güç yapılarında kontrol, temyiz yapısal ve işlevsel yargı yetkileri, kişi ve kişisel karizmalardan bağımsız olan kalıcı kurumlara yer olmayan bir sistem olduğunu belirtir. Weber karizmatik liderlerin kriz zamanında toplumların karşılaştığı uygunsuz ve yetersizlik sorunlarını çözme anı meydana geldiğini belirtmiştir. Weber'e göre bireyler karizmatik lider sayesinde itiraz ettikleri sisteme karşı gelebilirler. Karizmatik lider ona inanan toplumlara zaferden zafere koşarak başarılı oldukları inancını telkin edebilirler. Karizmatik otoritenin devamlılığı için karizmatik liderin tesir ettiği topluma sürekli bir kanıt göstermesi zorunluluğundadır. Zafer geciktiği veya başarılarında küçük aksamalar olduğunda, ona güvenen topluluk üyelerinin yaşam standartları aşağı düşükçe, umulan refah sağlanamadıkça karizmatik egemenlik dağılır. Bu sebeple Weber'e göre karizmatik otoritenin ömrü kısadır (Demirezen, 2015, s. 89). Bu otorite türünde yöneticinin kahramanlık gibi üstün özelliklerinin olması, geleneklere dayalı olmayan, yöneticiye duyulan sadakat ve inanç ön plandadır. Burada yöneticinin karizmatik şahsi keyfiyetleri ön plandadır. Karizmatik otoritede gelenekler ya kısmen ya da tamamen reddedilebilir olur. Weber görüşünce karizmatik otorite radikal ve devrimci özellikleri kendisinde barındırmaktadır. Geleneksel otoriteyle karizmatik otorite mukaise edildiğinde yöneticilik haklarının tek bir kişiye mahsus olma nedenli kısa ömürlüktür. Karizmatik liderin ölme sonucu bu otorite tipi de egemenliğini sonlandırmış oluyor (Abdulkerim Çalışkan, 2020, s. 858).

2.1.4. İdeal Tip

İdeal tip Weber metodolojisinde modern sosyal bilimlere kazandırmış tek kavramdır. Nesnelliğin son üçte birlik kısmında kendi açıklaması açıklama modelidir. Bu durum "İdeal tip" in sonsuz olmadığı kanaatini içermez. "İdeal tip" isminden kasıt, hiç şüphesiz Weber için ideal tipin normatif haliyle ideal olmadığını belirtmek gerekir. "İdeal tip" telaffuzunun nasıl isimlendirildiği önemsiz bir husus olduğunu belirten Weber bu kelimeyi normatif olarak kullanmamıştır. Nedensel prosedürlerle ilgili ideal tipler "ideal genel" kuramı gibi çerçeveleme aracı olarak kullanılmıştır. Yani ideal tipler tek kelime ile buluşsal araç ve modellerdir. Weber Ricket'e yazdığı mektubunda değerlendirme ile

değer ilişkisi arasında ayırım yapmak için böyle bir kurama ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Weber rasyonel davranmanın durum bilgisine uygun olarak hareket etmek olduğunu belirtir. Bu nedensellik suçlama sürecindeki başlangıç noktasıdır. Weber bir savaşta kararlarının ideal olarak analiz edilebilecek bir general örneğini sunar. Bir generalin yetersiz bilgi nedeniyle veya kararsız, stres altında yetersiz kararlar aldığı gibi alternatif hipotezler izlenebilir (Hans Henrik Bruun, 2012, p. 28).

Weber'e göre ideal tip bir veya daha fazla bakış açısının tek taraflı vurgulanmasından ve bunlara göre düzenlenmiş çok sayıda dağınık, ayırık, az-çok mevcut veya mevcut olmayan somut bireysel fenomenlerin sentezinden oluşan, birleşik bir analitik yapıya tek taraflı olarak vurgulanan bakış açılarıdır. Kavramsal farklılık içinde, bu zihinsel yapı ampirik olarak gerçekliğin hiç bir seyrinde bulunamaz bir ütopyadır. Weber marksist ve tarihselci argüman ve çeşitli kavram oluşturma ve geliştirmenin beraberinde tutularak nasıl ilerleyeceğini göstermek maksatlı bu kavramı kullanır. "İdeal tip" kavramının açıklanması, kasıtlı olarak belirsiz olması bir çok yorumlamaya yol açmıştır. Weber sosyal bilimi ampirik bir somut gerçeklik olarak açıklamış, gerçekliğin karakteristik benzerliğini anlamayı amaçlayarak bireysel olayların çağdaş tezahürleri içinde bulunan ilişkilerine kültürel önemini ve tarihsel boyutunu anlamak istemiştir (Weber, Max, 2017, p. 20).

Weber'in "İdeal tip" statüsü kavramsal olarak eleştirel-psikolojik anlamda kategoriler ve teoriler arasında yer alır. Weber araştırma için ideal tip kavramını eğitmek ister. Bu bir hipotezden çok hipotezlerin oluşumu için yol göstermektir. Weber temel kavramlarda "gerçek eylemler" ile "ideal tip"ler arasındaki ilişkiyi tanımlar. "İdeal tip" soyutlama kapasiteleri nedeniyle yalnız analitik araç olarak kullanılabilir. "İdeal tip" aynı zamanda bir sınıflama aracıdır (Remier, 2009, p. 107).

"İdeal" kelimesinin sıfat olarak belirtildiğinde sözcük anlamı duygularla algılanmaksızın akılcı geliştirilebilen, açığa çıkarılarak sergilenebilen anlamlarına gelmektedir. Yine sıfat anlamıyla "İdeal" kelimesi makul ve arzu olunması bir olgunluğa, tamlığa ulaşmak anlamlarında da kullanılmaktadır. "Tip" sözcüğünün anlamı Petit Rovert'e göre "rasyonel soyutlama yoluyla bilgi araçlarını oluşturan nesne ve olayların sınıflandırılmasını sağlayan bütün halinde düzenlenmiş özellikler birliği" şeklinde tanımlamıştır. Dilthey'e göre "tip" kavramı bir çok geçmiş olayları bu güne bağlayan biçimli ve anlamlı bir tanımdır. "İdeal" ifadesi hiçbir değerlendirme ile ilişkilendirilmemelidir. Bu ifade

analitik bir biçimde dini liderler için kullanıldığı gibi fuhuş yapanlar içinde kullanılır. "İdeal" kelimesindeki telaffuzu anlam peygamber veya fuhuş yapanları örnek oldukları için taklit edilmeleri gerektiği anlamını içermez. Weber`ci ideal tip ve amprik gerçeklik amprik genin ideal tipleriyle karşılaştırılmamalı ve ideal tipleri gerçekliğe sahip yapılar olarak gösterilmesi tehlikeli olabileceğini belirtmiştir. "İdeal tip" var olan tüm bürokrasilerin ve sosyal yapıların niteliklerinin ortalamasını temsil etmez. Weber`in "İdeal tip" kavramı bazı genel ve ortak özellikler çok nadir ve hatta hiç olmayan, ancak anlamlı yani, karakteristik gerçekler ve özelliklerinden farklı olduğu için düşünmeye dahil edilerek kazanılır. Örnek göstermek gerekirse, Weber "kent ekonomisi" kuramının yapmış olduğu incelemesinde tüm kentlerde olan ekonomik sıkıntıların ortalamasını bularak değil, bir "ideal tip" formüle ederek oluşturduğunu savunur (Gülmez, 1975, s. 48).

Weber'e göre bilim sosnuz bir araştırma olup, kavramlar zaman dahilinde birbirileriyle yarışmaktadır. Bilgide bu kavramlar semfozyumle ilerler ve gelişir. Kavramlar tarih boyunca zorunlu bir şekilde anlam değişikliği içinde olup, her zaman açıklama getirmek kaçınılmaz olmuştur. Genel ve son bilgiler nesnel olarak nitelendirilen belirli bir kavram olamaz. Bu açıklamadan da malum olduğu gibi, Weber kullandığı kavramın sınırlılığını ve bir diğerini geçmesi "İdeal tip" kavramının oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Weber soyut ideal tipleri amaç olarak görmemiş aksine, analitik bilgi aracı olarak görmüştür. Bilimsel araştırmalarda ideal tipleri keşfetmek değil, tam tersi bilimsel araştırmanın ilerletilmesi amaçlı yardımcı olabilecek kavramsal bilgi araçlarını meydana getirmektir. Açık bir ifadeyle anlatılırsa, "İdeal tip" benzer ve karakteristik gerçeklerin ve özelliklerin incelenmesiyle oluşturulan ve kavramsal bilgi aracı olarak, gerçeğin daha iyi anlaşılmasına ve açıklanmasını sağladığını düşünülen bir yapıdır (Gülmez, 1975, s. 47).

Weber çalışmalarından belirlendiği üzere ideal tipler kendi içinde 1) tarihsel ideal tipler, 2) soyut ideal tipler ve 3) eylem tipleri çeşitlerine sahiptir. Tarihsel ideal tipler belirli tarihsel olay ve sürece bağlı olup, güncel olaylar sürekli yenilendikçe ayarlanması gereken bireysellikler olarak bilinir. Örneğin, bu ideal tipler "Protestan Ahlakı ve Kapitalist Ruh" gibi ortak ve benzersiz tarihsel gerçekleri anlamak için geliştirilmiştir. Soyut ideal tipler feodalizm veya bürokrasi gibi farklı kültür ve nispeten farklı tarih dönemlerinde ortaya çıkan tip türüdür. Eylem tipleri davranışların özel bir nitelikle yeniden yapılandırılmasıyla oluşan tip türüdür. Bu anlamla Weber dört tür sosyal eylem

tanımlamıştır; 1) hedef odaklı rasyonel davranış, 2) değer odaklı rasyonel davranış, 3) duygusal veya duygusal olarak davranış ve 4) geleneksel davranış (Kıvrak, 2022).

2.2. Emile Durkheim'in Sosyolojisi

2.2.1. Toplumsal Olgu

Durkheim'in toplumsal olgu anlayışı toplumun bilimsel bilgisinin önemi konusunda merkezi bir yere sahiptir. Durkheim toplumsal olgular kavramını fenomenleri ve realiteleri doğa düzenindeki diğer olgu kategorilerinden ayırmak için kullanır. Buradaki ayrım toplumsal ve biyolojik olgular ve psikolojik olgular arasındaki ayrım söz konusudur. Psikolojik ve toplumsal olguları biyolojik olgulardan "temsiller içermesi" bakımından ayıran Durkheim, temsilleri asla yeterince tanımlamamıştır. Durkheim'e göre fenomenler veya olgular bir örnekte kolektif temsil iken, diğer örnekte bireysel temsildir (Ted, 2014, s. 114).

Comte ve Spencer'in evrimci teorik kavramı içinde formlaşan Durkheim sosyolojisinde toplum, dengeyi korumak amaçlı çeşitli öğelerin devrede olduğu organik bir bütünü oluşturuyordur. Toplumsal olanın indirgenemez ve kendine özgü olduğunu belirten Durkheim psikolojik unsurların bu konuyla ilgisinin olmadığını savunur. Durkheim'in toplumsal gerçekliği, iradeci, öznel ve psikolojik bakış açısını benimseyen sosyal bilimcilere karşı bir konumda idi. Nominalist olan Tarde bireysel eylemleri ve etkileşimler söz konusu olabildiğini, bundan ötesinin mistik ve kurgudan ibaret olduğunu bildirerek Durkheim'in görüşüne karşı çıkmıştır. Durkheim ise "İntihar" eserinde toplumsal olguların bireyler, bireysel psikolojiden ve biyolojik etkileşimlerden bağımsız olarak var olduğunu belirterek Tarde'nin Ateizmine karşı çıkmıştır (Swingewood, 1998, s. 133).

Durkheim'in temel parçaların birleşiminden ibaret her bir parça kendisinden bir alt mertebede yerleşen parçadan ortaya çıkarak kendi özel oluşumlarından faydalanan bir iç homojenliğe sahip olduğu felsefesi Comte'un "metodolojik" kavramına yakındır (Ted, 2014, p. 115). Durkheim toplumsal olgunun orijinalliğini tanımlamak için üç toplumsal olgu grubunu belirlemiştir; 1) nüfusun bölgesel örgütlenme teknolojinin hacmi gibi morfolojik yapıya yönelik olgu, 2) aile, din, ekonomi ve politik yapıları içeren inanç ve

pratikleri kapsayan olgu, 3) ahlaki ve dinsel dogmaları, politik ve ahlak kurallı düşünce grupları ve kollektif temsiller.

Toplumsal olgular, bireyler aracılığıyla oluşan onlardan bağımsız bir yapıdır. Toplumsal kurumlar pratik ve gelenekleri koruyarak gelecekteki toplumlara alışmaktadır. Durkheim açısından morfolojik düzey toplumlara ve insanların seçeneklerine kısıtlama yapısını temsil etmektedir. Lakin, toplum tarihsel süreçte evrildikçe kurumların gelişmesi ve genişlemesi bireyleri değişik şekillerde özerkliğe sahip olma şansı tanımaktadır. Durkheim'in toplumsal olgusu toplum ile bireyleri arasındaki ilişki ve etkileşimini iyice pekiştirmiştir. Durkheim'e göre toplum, toplumsal olguların toplamı olmaksızın, çeşitli öğelerini mekanik olmaksızın, basit deneyime dönüştürmekten ziyade daha üst bir dinamik gerçeklik düzeyinde birleştiren bir organizmadır. Toplumsal yapı tarihi ve nesnel nitelikli olarak "yeni ortaya çıkan ilkelerle şekilsel, mekansal ve zamansal olarak bireyi aşan kendine özgü bir gerçekliktir (Swingewood, 1998, s. 134).

Klasik sosyoloji Durkheim'in "toplumsal olgular yalnız diğer toplumsal gerçeklerle birleştiğinde açıklanabilir "maddesine nedenselliğe", "fikirsel dünya dışlanmıştır" Durkheim'e göre bireyler üzerindeki uygulanan veya uygulanabilecek dışsal zorlayıcı güçler kendisini gösterdiği zaman toplumsal olgu meydana gelir (Eryılmaz, 2019, s. 143).

Durkheim toplumsal olgularla toplum dışı olguları kesin bir çizgiyle şöyle ayırır;

“Değişmez veya değişken nitelikte olan ve bireyin üzerinde dışsal bir zorlama yaratabilen bütün yapma biçimleri toplumsal bir olgudur; yahut kendine özgü bir varlığı olmakla birlikte, verili bir toplumun kapsamı içerisinde genellik niteliği taşıyan ve bireysel tezahürlerinden bağımsız olan bütün yapma biçimleri toplumsal bir olgudur. Bunlar bireyin dışında var olan davranış, düşünme ve duyumsama biçimlerine dayanırlar; bir zorlayıcılık gücüne sahiptirler ve bu sayede bireye kendilerini dayatırlar. Dolayısıyla bunlar organik olgularla karıştırılmamalıdır, çünkü eylemlere ve temsillere dayanırlar” (Durkheim, 2016, ss. 33, 42, 43).

Durkheim'in pozitivist sosyoloji anlayışının ilk ve temel kuralı sosyal fenomenleri "şeyler" olarak gözlemlemektir. Toplumsal olgular şeylerdir ve şeyler yalnızca zihin tarafından anlaşılmaz çünkü onlar dışsaldır ve tamamen amprik olup yalnız gözlemle bilinebilir. Toplumsal olgular amprik olarak verili oldukları için tamamen amprik gözlem yoluyla bilinebilir ve subjektif yargıya yol açmadan analiz etmeye izin verir. Nitekim toplumsal olguyu, zihinsel bir işleme tabi tutarsak subjektif fikirlerimiz bizi yanıltabilir ve doğru bir bilgi ortaya koymaz. Durkheim'in amacı mutlak bir toplum hakkında analiz

yaparak bilgi toplamak değil, aynı zamanda bu bilgilerle toplumda düzenlemeler yapmaktır. Durkheim bu durumu "bilimin pratikleri etkisi" olarak tanımlar (Taş, 2020, s. 444).

Durkheim toplumsal olgu disiplinini biyoloji ve psikolojiden bağımsız disiplin olarak kurabilmesi için, sadece bu alanda somut bilginin nesnesini tanımlamanın gerekli olduğuna inanıyordur. Durkheim "toplumsal olguları" işaret ederek, bu olguların sahip olması gereken iki temel nitelik tanımlamaktadır. Öncelikle toplumsal olgular toplumu oluşturan insanların duygu, düşünce ve eylemlerinde olmanın yanı sıra, dışsal bir karaktere de sahip olması gerekir. Bu dışsal karakter toplumsal olguya gerçeklik kazandırarak onları nesnel olarak incelenebilir hale getirecektir. İkincisi ise, toplumsal olguların bireyler üzerinden de sanksiya (yaptırım) gücü olmalıdır ki, bireyler niyetlerinden bağımsız bir şekilde düşüncelerini ve eylemlerini şekillendirme gücüne sahip olabilsinler. Durkheim bu sosyolojik olguya "şeyler" olarak yaklaşılmasını savunur (Mühürdaroğlu, s. 3).

Buradan da anlaşıldığı üzere birey üzerinde baskı uygulayabilecek her davranış toplumsal olgu olarak formüle oluyor. Durkheim'in burada kullandığı "baskı" kelimesini farklı türden örnekler vererek açıklamak istemiştir. Mesela, bir toplumda herhangi bir duygu herkes üzerinde hakimse, mesela gülme gibi bir ortak bir tepki herkeste yayılırsa burada baskı var demektir. Bunun gibi olgu çok açık bir şekilde toplumsaldır. Çünkü, onun temeli ve konusu özel olarak birey değil, bir bütün olarak gruptur. Başka bir örnek gerekirse, moda da bir toplumsal olgudur. Çünkü, herkes modaya uygun bir şekilde giyinmeye çalışır. Aynı zamanda ruh hali olarak nitelendirdiği evlilik, intihar gibi akımları da bu bağlamda örnek verilir. Alman yazarları tarafından ayrı nesnel akıl olarak nitelendirdikleri kalabalık, okul, eğitim, hukuk ve düşünce akımlarını Durkheim hepsinin temel özelliklerinin aynı olduğu gerekçesiyle bir araya getirir. Durkheim'e göre hepsi geneldir ve bireyler üzerindeki sonuçları farklı olsa da, bütün topluluk dayanaklıdır. Bu nedenle tespit edilip edilmemesinden bağımsız, bir kişiye dış baskı uygulamanın mümkünlüğü veya belirli bir varlığı olan ancak bireysel tezahürlerinden bağımsız olarak belirli bir toplumda yaygın olan herhangi bir davranış biçimi sosyal bir olgudur. Öte yandan baskı toplumsal bir olgunun özü mü? Yoksa onu tanımlamaya yardımcı dışsal bir nitelik mi? Durkheim baskının toplumsal olgunun temel özelliği olduğunu savunmaz

lakin, sosyal gerçekleri tanımaya yardımcı olan bir dış özellik olduğunu belirtir (Alemdar, 2017, s. 261).

Toplumsal olgular türler ve cinsler olarak sınıflandırılmaktadır. Durkheim'in sınıflama kuramı, toplumların karmaşıklık derecesine göre farklılaşması ilişkisi üzerine kuruludur. Buna Durkheim'in "horde" diye isimlendirdiği birbirine bağlı bireylerden oluşan bir topluluk üzerinden açıklık getirilirse, kuramsal veya tarihi bir buluş olan "horde" bu grup, birbirine bağlı birbirinin yanına konulan bireylerdir. Tek hücreli hayvan, hayvanlar aleminde ne ise horde de toplumsal alemde odur. Hordeden sonra bir kaç aileyi içeren "klan" gelmektedir. Durkheim'e göre aile tarih açısından klandan sonra gelmektedir. Hordelerin birleşiminden oluşan klanlar tarih açısından ilk toplum sayılmaktadır. Aynı şekilde kabilelerde bir çok klanın birleşiminden oluşmaktadır. İroquis konfederasyonları gibi çok parçalı basit toplumlar, basitçe yanyana dizilmek yerine kendisinden bir üst toplumsal bütünde örgütlenen toplumlardır. Çok parçalı iki oluşumlu toplumlar, çok parçalı basit oluşumlu toplumlarının yan yana gelmesi sonucu ortaya çıkar (Alemdar, 2017, s. 263).

Durkheim bireyleri bir vatandaş, eş veya büyük kardeş (ağabey) gibi yerine yetirilmesiyle yükümlü olduğu bir takım zorlu görevleri olduğunu belirtmiştir. Bu insanlar toplumun kendilerine verdiği rolleri içselleştirmek ve uygulamakla sorumludurlar. Aynı şekilde örf, adet ve dini inançlarda bireylerden önce gelmektedir. Bu toplumsal kaidenin dışına çıkan bireyler bir takım yaptırımlarla karşılaşarak, toplum tarafından bazen hukuki bazende kınama ve ayıplama gibi sonuçlarla karşılaşmaktadırlar (Çoban, 2022, s. 118).

Durkheim'in atıfta bulunduğu sosyal olgu örneklerinin çoğu sosyal organizasyonlarla ilişkilidir. Bununla birlikte, "olmayan" sosyal gerçeklerin olduğunu açıkça belirtti. Toplumsal akımlar, diğer toplumsal gerçeklerden daha az somut olsalar da, yine de toplumsal olgulardır çünkü bireye indirgenemezler, ancak ortak duygularla mücadele ettiğimizde farkına varsak bile. Durkheim bunlara toplumsal akımlar adını verdi. Halk toplantılarında üretilen "büyük coşku, öfke ve acıma dalgalarını örnek olarak verdi (Nielsen, 1999, ss. 52, 53). Bu maddi olmayan ve gelip geçici sosyal gerçeklerin en güçlü kurumları bile etkilemesi mümkündür. Örneğin, bir rock konserinde bir kalabalık arasında potansiyel olarak yaratılan toplumsal akımların, Doğu Avrupa komünist hükümetleri tarafından bir tehdit olarak görüldüğünü ve aslında onların çöküşüne katkıda bulunduğunu bildirir. Rock konserleri, "parti kontrolünden bağımsız kültürel

standartların, modaların ve davranış sendromlarının ortaya çıktığı ve yayıldığı yerlerdir”. Özellikle seyirciler, yabancılaşmalarının bir ifadesini konserde göreceklerdi. Böylece kendi duyguları onaylandı, güçlendi ve yeni sosyal ve politik anlamlar verildi. Başka bir deyişle, siyasi liderler rock concert'ından korkuyorlardı (George Ritzer, 2017, s. 83).

Toplumsal olguyu açıklamak, etkili nedenlerini aramak ve onu zorunlu şekilde ortaya çıkaran kendisinden önceki sebebini ortaya koymaktır. Bir olayın nedeni belirlendikten sonra bu olgunun yerine yetirdiği işlev ve ortaya çıkardığı yararlılık araştırılabilir. Lakin, teolojik bir nitelik olan işlevsel açıklama, etkili nedeninin araştırılmasına bağlı olmaktadır. Çünkü, bir olgunun neye yaradığını göstermek onun ne halde ve nasıl olduğunu açıklamak demek değildir. Durkheim'e göre toplumsal olguların nedenleri yine toplumsal ortamda aranmalıdır. Sosyolojinin açıklamak istediği şey toplumun nedenini inceleyen toplum yapısıdır. Olguların toplumsal nedenlerinin aranması tarihsel açıklamaya karşı gelmiştir. Durkheim bu tarihsel açıklamayı gerçek bilimsel açıklama olarak kabul etmemiştir. Durkheim için toplumsal ortamın nedenselliği bilimsel sosyolojinin varoluş kaidesi olarak belirler. Bilimsel sosyoloji duyguların dışından izlenilmesi toplumları titizlikle tür, cinslere ayrılması ve belirli bir toplumun içinde var olan bir olayın toplumsal ortamla açıklamaktadır. Durkheim özellikle intiharında bu örneği yöntem olarak kullanmıştır. Durkheim'in metodolojik düşüncesinin merkezinde yer alan toplumsal olgu spesifiklerdir. Bu toplumsal olgular bireylerin bir arada yaşamasından doğar ve bireysel bilinç düzeyinde olup bitenden özüde ayrılmaktadır. Aynı zamanda toplumsal olgular kategorilere ayrıldığından genel bilimin konusu olarak sınıflanabilir (Alemdar, 2017, s. 265).

2.2.2. Toplumsal Dayanışma

Durkheim sosyal bilimlerdeki başlangıç işleyişinde sosyolojinin ele alması gereken başlangıç sorunu olarak toplumsal dayanışmayı ön görmüştür. Durkheim için sosyoloji, çalışma nesnelerinin tözsel doğası açısından tanımlanmamalıydı. Daha ziyade, en çeşitli insan davranışları türlerine uygulanabilen kendine özgü bir analitik tarz veya araştırma tarzından oluşuyordu. Disiplinin ayırt edici özelliği, bir grup perspektifini benimsemesiydi. Durkheim ilke olarak gerçek anlamda sosyal davranışın ancak bir birey ve grubun diğerleriyle bilinçli veya istekli olsun ya da olmasın öznel bir dayanışma duygusuyla hareket ettiği zaman ortaya çıktığını belirtir. Sosyolojinin özel alanı olan

fenomenler bir etkileşim sürecinden kaynaklanır. Toplumsal olgular tam da bireyin dışında oldukları ve onu sınırladıkları için bütünleştirici bağların varlığını varsayarlar. Bu bağlar bireysel eylemleri niteliksel olarak farklı ilkelerin var olduğu yeni bir düzene yükseltir. İnkâr edilemez ki, var olan toplum yalnız bireyler aracılığıyla hareket ediyor. Buna rağmen sosyolojinin ayırt edici gücü, bireysel davranışın kendisinin nasıl toplumsal güçlerin ürünü olduğunu göstermektedir. Bunlar Durkheim'in asla değinmekten vazgeçmediği ilkelerdir. Durkheim sosyolojik yöntemin olmazsa olmazlarından olan, birey ve toplum arasındaki ilişki onun sosyolojisinin ön koşullarıdır. Durkheim'e göre birey doğuştan tatmin edilmesi zor bir olgu içerisindedir ve bu olgu doyumsuz iştahla donanmıştır. Bu durumda birey potansiyel olarak sonsuz arzuların peşinden koşarak yalnızca sınırlı bir enerji üretebilir. Bu bireyi kendi haline bıraktığımızda ise, mümkün ve sağlıklı amaçlar ile bitkinlik ve can sıkıntısına yol açan amaçlar arasında ayrım yapamaz. Durkheim'in özgürlük ve kısıtlama anlayışı kuşatıcı bir toplumsal dokuda bireyin yerine dair modern bilince incelikle ayarlanmış bir diylektir. Bu bağlamda Durkheim ilk çalışmasında toplumsal dayanışmaya yöneldi (Durkheim, Emile, 2013, s. 9). Durkheim bu çalışmasında toplumların basit sosyal yapılarıyla toplum biçimiyle mekanik ve organik dayanışmayla incelemeye çalışmıştır (Slattery, Martin, 2007, s. 115). Durkheim bu çalışmasının ilk bölümünde bireysel dayanışma ile toplumsal dayanışmanın kökleri iş bölümüne bağlı olduğu birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olduklarını ifade etmiştir. İnsanın hem birey halinde olması hem de, toplumda daha fazla dayanışma içermesi gibi zıtlıklar iş bölümünün durmadan değişmesi ve gelişmesinin sonucu olarak dönüşür. Durkheim "iş bölümünün" iki veya daha fazla birey arasındaki dayanışma duygusunun yaratmak olduğunu savunur (Swingewood, 1998, s. 139). Durkheim'in iş bölümündeki değişiminin toplumun yapısı üzerinde muazzam etkileri oldu. Durkheim en çok toplumsal dayanışmanın üreyilme biçiminin değişmesiyle, başka bir ifadeyle toplumun bir arada tutulduğu ve üyelerinde kendilerini bir bütünün parçası olarak nasıl gördüklerini incelemiştir. Durkheim bu farkı yakalamak için, mekanik ve organik dayanışma ile iki tür dayanışmaya atıfta bulunmuştur. Mekanik dayanışma ile karakterize edilen bir toplum insanların genelci olması sonucu belirlenmiştir. Bu insanların hepsinin benzer şekilde faaliyette bulunmaları ve benzer sorunları bu grup arasında bir bağ oluşturmuştur. (George Ritzer, 2017, s. 85) Organik dayanışma olgusunun modern toplumlarda var olduğunu belirten Durkheim, mekanik dayanışmanın modern toplumlardan önceki

toplumlarda var olduğunu belirtir (Parsons, 2014, s. 660). Durkheim çağdaş toplumun öncekilerden daha az doğal olduğu görüşüne karşı çıkarak onu "organik" olarak etiketledi ve farklılaşma yoluyla uyum sağlama yöntemini canlı bir vücudun organları arasındaki ilişkiye uygun bir şekilde benzetti. "mekanik" terimi "organik" kelimesinden şüphe duyulmayacak kadar doğal furuma yakın bir toplum için kullanılmıştır (Durkheim, Emile, 2013, s. 11).

Modernleşmekte olan toplumlarda iş bölümünün hızla artışı insanların birbirilerine olan bağlılıklarını da artırmaktadır. Bu insanlar birbirlerinin eylemlerine bağlı kalacak şekilde gelişmiştir. Bu bireylerin birbirilerine olan bağlılıkları sonucu ortaya çıkmaktadır. Mekanik dayanışmanın "türler tür arar" prensibinden farklı olan "organik" dayanışma işlevsel insan farklılıklarına dayanmaz. Mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçitte benzerlik yerini farklılaşmaya, homojenlik heterojenliğe yerini bırakır. Aynı zamanda kollektifizm yerini bireyciliğe, ortak mülkiyet özel mülkiyete, toplumcu sorumluluk yerini bireysel haklara, ortaklık yerini sınıf ve statü farklılıklarına vermeğe başlar. Durkheim mekanik ve organik dayanışma ayrımının temelinde mekanikte bireysel bilinçlerin benzerliğini, organik dayanışmada ise toplumsal iş bölümünü belirleyici ilkeler olarak kabul etmiştir. Mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş sürecinde dominan faktör olan insan artışı dayanmaktadır. Birbirine bağlı şekilde hareket eden bu toplumsal değişim, nüfusun artımı ile iş bölümü gelişir, iş bölümünün ortaya çıkmasıyla da mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş başlar. Durkheim bu toplumsal değişimin en esas temeli olarak teknolojiyi görür (Kaya, 2012, s. 115).

Durkheim'in "organik dayanışma" modeli uzmanlaşma ve dayanışmanın ileri bir düzeye yükselen toplum modelidir. Örneğin, pazarlamanın genişliği ve tüketimin artışı büyük sanayilerin ortaya çıkması ve insan gücünün yerini makine gücünün almasıyla sonuçlanmıştır. Bu yeni sanayi toplum biçimi yeni bir toplum yaratan bir tür organizasyonu gerektirir. Lakin, organizasyonun yavaş temposu hareketi hızlı tempoya getirmesine ayak uyduramaz (Çoban, Bahadır, 2022, s. 121).

Organik dayanışmanın esasını iş bölümü teşkil etmektedir. Bu da sanayi toplumlarındaki bireylerin karşılıklı bir şekilde birbirilerine bağlı olduğunu gösterir. Basit toplumlarda bireyler kendi kendilerine yeterli olsalar da, günümüz toplumlarında hiç kimse tek başına kendisine yetemez. Karmaşık ekonomik sistemin ortaya çıkması bireyleri farklı mesleklere yönelterek yaşam düzeylerinin farklılaşmasına sebep olmuştur. Modern

organik dayanışma içerisinde olan toplumların temeli ekonomik bağıllık ve karşılıklı çıkarlar teşkil etmektedir (Bahar, 2009, s. 38). Organik dayanışmanın görüldüğü modern toplumlarda bireyler farklı iş bölümleriyle birbirilerine bağılıdır. Bu bağımlılığa zorunlu olan bireyler yaşamsal pratiklerini yerine getirmesi için birbirilerine yaptıkları iş ve hizmetlere ihtiyaç duyarlar (Sağlık, 2019, s. 472). Nitekim bu ekonomik çıkarlar toplumları bir arada tutmada yetersiz kalmıştır. Durkheim'e göre bu sosyal çıkarlar toplumda sorunlar ve kargaşanın yaranmasına neden olmuştur. Toplumdaki bu kargaşayı düzenli hale getirmek için, güven ve adalet sistemine ihtiyaç duyulmuş, bu güven sistemini oluşturmak için ise ahlak değerlerinin, etik kodların, topluma kabul güven prensiplerinin, norm ve değerlerin olması gerekir. İnsanlar vicdan tanımı açısından "kişisel" ve "toplumsal" olmakla iki yere ayrılmaktadır. Bireysel ve toplumsal vicdan mekanik toplumlarda aynı olsa da, organik toplumlarda bireysel ve toplumsal vicdan farklılık teşkil etmektedir. Bu nedenle resmi toplumsal denetimler Durkheim görüşünce mesleki katkıların yerine yetirilmesiyle sosyal denetimi sağlamak mümkündür. Durkheim'e göre hükümetler ve mahkemeler tarafından geliştirilen yasalarla organik toplumların etik kodlarının belirlenip uygulanması bu mesleki kuruluşların sorumluluğu altındadır. Durkheim sosyal değişimi yıkıcı güç olarak görmemiş, yeni sanayi düzenini ilerici ve özgürcü güç olarak belirtmiştir. Durkheim'e göre polis, mahkeme gibi organlar toplumun istek ve değerlerinin sonucu olan organik dayanışma bilincini işlek hale getirmektedir. Durkheim sosyal düzen açısından modern ahlak ve modern hukuk sistemini esas görmüştür. Aynı zamanda mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş her zaman başarılı olmayabilir ve bu geçiş sürecinde de bir takım çatışmalar ve sıkıntılar yaşanabilir. Bu durum Durkheim ifadesinde "anomi" olarak bilinmektedir. Bir çok ilk Kapitalist Avrupa toplumu geleneksel mekanik toplumdan organik topluma geçit zamanı krizler yaşanmış, eski egemen sınıf güçlerini muhafaza etmek isterken, sanayileşmenin yeni ekonomik yapısı sonucu egemen sınıf ile üretici kısım arasında sosyal çatışmalar yaşanmıştır. "Organik dayanışma" ve "iş bölümü" sonucu ekonomik olarak ortaya çıkmaz. Organik dayanışmanın olması için plan ve kontrolün olması gerekmektedir. Değişim sürecinin türettiği problemler ve potansiyel çatışmaların farkında olan Durkheim, toplumsal düzen ve değişim teorisini mekanik ve organik dayanışma ile açıklamaktadır (Bahar, 2009, s. 38).

2.2.3. Kolektif Ahlak

Ahlaki yapı toplum tarafından ayıplanan, kınanan, toplum tarafından kötü olarak algılanan, toplumun işleyişini aksatacak ve bir şekilde kesintiye uğratacak, ötekileştiren hal ve davranış şekilleridir. Burada merkezi konumu toplumsal yapı ve işleyişi olan, erdem olarak algılanan ahlaki davranış, ahlaki açıdan yapılandırılması ve değerlendirilmesi gereken davranışlardır. Başka bir ifadeyle ahlaki davranışlar, ahlaki değerlere göre ayırt edeceğimiz iyi ve kötü şeklinde yargıladığımız davranışlardır (Becer, 2017, s. 818). Ahlaki tanımlamada en güzel biçimde tanım atfeden Durkheim olmuştur. Durkheim'in tüm sosyolojik çalışmalarının merkezi modern toplumların ahlaki sorunları yer almaktadır. Durkheim'e göre toplumsal sorunların temeli ahlaki sorunlardır. Ahlaki toplumlarda var olan "kollektif bilinç" kendini bir çok alanda göstermekte ve hangi şekilde yaşanılmalı, suç nedir, yanlış davranışlar nelerdir gibi türlü soruların cevabı bu kollektif binçte yer almaktadır (Gürbüz).

Durkheim ahlaksal olarak hareket etmeyi toplumsal hareket etmekle aynı olduğunu belirtir. Çünkü ahlak, toplumdan çok birey için vardır ve temel amacı toplumun birliğini sağlamaktır. Buradan hareketle söylemek gerekir ki, ahlak kurallarıyla hareket eden birey toplum çıkarlarına hizmet eder. Kendi haline bırakılan birey muhtemelen toplumun düzeninin bozulmasını temin eder. Bu da ahlak kurallarının öncelikle birey için değil toplum için var olduğu demektir. Birey her ne kadar bu kurallarını benimseyerek uygularsa bir o kadar da bireysellikten uzaklaşarak toplumsallaşacaktır. Bunun sonucunda da toplumun norm ve değerlerini benimsemiş, kendini içinde bulunduğu gruba adayarak, kollektif bir kimlik kazanmış bireylerden oluşan toplum yapısı Durkheim için ideal toplum yapısını oluşturmaktadır. Durkheim ahlak eğitiminin bireyden ziyade toplum için verildiğini belirtir. Durkheim'e göre evrensel suç ölçüsü yoktur ve bir eylem suç olduğu için kınanmaz aksine, bu ahlaki eylem kollektif bilince zarar verdiği için suçlanır ve kınanılır. Buradan da anlaşıldığı gibi ahlaki toplumu şekillendirmek ve bu toplum açısından önem taşımaktadır. Modern ve geleneksel toplumlar arasındaki farklılaşmadan anlaşıldığı gibi bu değerler toplumdan topluma değişmektedir. Bu hususu Durkheim'in şu düşüncelerinden anlaşılmaktadır; "Her toplum ahlaklıdır ve öyle de olmalıdır. Örneğin, modern toplumların ahlaki ilkelerinin Romalılarda bulunmaması evrim basamaklarındaki farklılıkların değil, her iki toplumun doğasındaki farklılıkların göstergesidir." Bu örneğe baktığımızda toplumlar içerisinde ahlaki değerler farklılaşmaktadır. Örneğin, Arap toplumlarında dört eşliliğin normal ahlaki ilke olarak

toplum tarafından kabul görse de, bu durum Batı ülkelerindeki toplumlarda yadırganmaktadır. Ahlakın koruyucuları kolektif bilincin göstergesi olarak bilinen din ve devlettir. Din ve devletin temel işlevi kolektif bilinci koruyarak, ortak inançlar ve adetlere uyum sağlamaktır (Aksakal, 2021, s. 512).

Durkheim din ve ahlakın birbirilerine bağlı olduğunu savunmaktadır. Durkheim dini inançların temelini oluşturan ahlak ilkelerini bulmak ve onları laik ahlaka dönüştürecek yeni bir ahlaki tabanın oluşturulmasını kanıtlamak istemiştir. Görevi örnek olarak gösterirsek, Durkheim dine bağlı ahlak ile yeni laik ahlakı aynı göreve örnek vermektedir. Görevden kasıt, dini ahlaki sistemde görev Tanrıya hizmet etmek iken, laik ahlakın görevinde toplumdaki bireylerin birbirilerine karşı olan görevi içerir. Toplumsal olgularda dinin var olan etkisi, ahlak kavramının merkeze yerleşmesiyle görülmektedir. Hiçbir şeyin sonsuza kadar iyi olmadığını belirten Durkheim suç ve ahlak arasındaki ilişkini şöyle anlatmaktadır; bir toplumda ahlaki kuralların ihlali veya suçun olmaması düşünülemez. Böyle bir toplum var ise bireysel farklılıkların olmadığı ve ahlaki bilincin evrimleşmeyeceği demektir. Durkheim toplumsal yapı içerisindeki farklılaşmayı gelişim için önemli ve menfi de olsa toplumun gelişmesi için önem taşıdığını belirtmiştir (Becer, 2017, s. 820). Durkheim'e göre toplum için kolektif bilincin oluşturduğu kuralları ve toplumun değerlerini kendisinde barındırması açısından ahlak her toplum için kutsal olduğu fikrini savunur. Aynı zamanda dinden kaynaklanıp kaynaklanmamasından aklı olmayarak ahlak kutsal olarak görülmektedir. Ahlak kimliğin en önemli faktörlerinden bilinip kolektif bilinç düşünce olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda kimlik unsurunu kendisinde taşıyan ahlakın etkileşim süreci uzun sürmektedir. Bu sebeple ahlaki değerler değiştiğinde kimliğinde değişmesi demektir ve toplum, fert kimliğinin oluşumunda büyük önem taşımaktadır. Toplum ve fert kimliğini etkileyen ahlak değişir, etkileşir yenilenerek gelişmektedir. Örneğin, kültürümüz ve ahlaki değerlerin bize aşıladığı toplu taşıma araçlarında hamile veya yaşlı insanlara yer vermektir. Lakin, bu etkileşim ve değişimin sonucu olacak ki, artık genç nesiller bu ahlaki değeri dikkate almamaktadırlar. Modern toplumlarda toplum ve bireyler açısından önemli olan ahlak, bireylerin kolektif bilincinden oluşarak kimliğin oluşumunda da önemli etkiler göstermiştir (Aksakal, 2021, s. 11).

Toplum yapısındaki farklılıklar düzene yansiyarak iş bölümünün daha sınırlı olduğu geleneksel toplumlar için genel bir fikir birliğine varmak oldukça kolay olmuştur.

Özellikle toplumsal değerlerin dini otorite ile destek verildiği toplumlarda sorunlara ilişkin ortak yolu bulmak artık sorun içermemektedir. Laik mekanik dayanışmanın doğal dayanışmaya dönüştüğü toplumlarda bu ortak yolu bulmak zorluk teşkil etmektedir (Sevcan Erol, 2023, s. 55).

Durkheim'in ahlak eğitimindeki dersleri yazmasından ve eğitime sunmasından yirmi yıl önce ona göre Fransa büyük eğitimin ortasında yerleşmişti. Devlet destekli okullarda artık dünyevi bir eğitim veriliyor, bu eğitim katolikliğin eski kısıtlamalarından ayrılarak sadece akılcı bir eğitim üzerine kuruluydu. Durkheim kendince Fransa'da bulunan kin, kırgınlık ve huzursuzluk yaşatacak, insanlara ulusallık ve vatandaşlık kimliği kazandıracak modern eğitim biçimini destekledi. Durkheim eğitimi insan duyguları ve ilişkileri olarak analiz etti ve seküler ahlakın geleneksel ahlakla rekabet etmek ve nihayetinde onun yerini almak için gerekli derinliğe ancak akılcı ve duygu arasındaki etkileşim yoluyla sahip olabileceğini biliyordu. Durkheim ahlaki yaşam fenomenlerini doğal veya rasyonel olarak ele alan bir bilimin kurulmasının, ahlaki eğitim ile efsanevi, aşkın güçler ile arasındaki geleneksel bağlantının kırılması ve ahlaki kuralların gerçekliğin ön plana çıkarılması için çok önemli olduğuna inanıyordu. Durkheim'e göre "günümüze kadar insanların yalnızca dini alegoriler tasavvur ettikleri ahlaki güçleri keşfetmeliyiz ve onları sembollerden ayırmalı, kendi hallerinde sunmalıyız". Durkheim'e göre güçler kırılacak ve ahlaki kuralların altındaki toplumsal gerçeklik ön plana çıkarılacaktı (S, Jonathan Fish, 2017, ss. 36, 37).

2.2.4. Anomi

Kelime manası "normsuzluk" veya "kuralsızlık" olarak bilinen "anomi" toplum ve bireyin hayatındaki kriz durumlarını ifade etmektedir. Anomi toplumda ve bireyin hayatında var olan ölçü ve değerlerin, amaç ve idealardan yoksun olması sonucu oluşan dengesizlik durumu olarak karakterize olunmuştur. Anomi kavramı ilk defa Grekce tarafından bulunsa da onu bir kavram olarak işlevsel kullanan Emile Durkheim olmuştur. Anominin kelime manası normsuzluk olsa da Durkheim ve diğer sosyologlar farklı bir toplum veya grup üyelerinin davranış şekillerini belirleyen normların veya sosyal kurallarının, saygınlık ve etkinliklerinin azalması, normlara karşı zayıf bağların sonucu oluşan başıboşluk, kararsızlık, kargaşa, düzensizlik, belirsizlik içerisinde olma durumlarını ifade etmektedir (Bayhan, 1995, s. 16) Durkheim'e göre zevke olan ilgiye her ne kadar açıksak

onun bir zıttı olan acıya da bir o kadar açık oluruz. Yaşadığımız süre zarfında birçok zevke maruz kaldığımız gibi aynı zamanda acıya da maruz kaldık. Durkheim`in anomisini ortaya çıkaran da bu sınırsız arzulardır. Durkheim anomiyi “sonsuzluk hastalığı” olarak ifade eder. Durkheim`in bu sonsuzluk hastalığı kendisinin intiharını da doğurmaktadır (Yeniçirak, 2023, s. 61).

Durkheim "anomi" kavramını "toplumsal iş bölümü" eserinde "düzenin nizamını oluşturan ahlak ve hukuk kurallarının ortadan kalkmasıyla var olan toplumun tümünü kaplayan hastalık" olarak tanımlamıştır. Tarihin belli dönemlerinde davranışları biçimlendiren kurallar ile bireyler arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Bu kriz toplumun tümünü sardığı zaman "anomi" ortaya çıkar ve anomiyi dayanişmanın yok olması demektir. Toplumsal faaliyetlerin farklılaşmasıyla bireylerin değerleri arasındaki değişimler sosyal inançların gevşemesine yol açar bu zaman toplum imajının yerini kişi imajı alır. Toplum bireylere bir takım roller verir fertler de kendilerinin bir takım kabiliyetlerinin olduğuna inanır. Bu kabiliyetler ile roller birbiriyle uyum teşkil etmediği zaman sosyal bütünleşme gerçekleşmez. Ekonomik anarşinin aile, kilise ve kurum gibi kuruluşların zaafı yüzünden oluşan dengesizlik sonucu değerler sistemi bozulur ve bireyin amaçları ön plana geçer. Çünkü artık sosyal düzen, sosyal ahengi artık düzenleyemez (Bayhan, 1995, ss. 16, 19). Durkheim sapkın davranışlarda toplumsal bütünleşmenin ve toplumsal değişimin etkili olduğunu belirtmektedir. Toplumda hızlı bir değişim varsa bu durum sonrasında belirsizliklere ve anormalliklere yol açmaktadır. Anormallik durumu olarak tanımlanabilecek anomiyi, toplum içinde yaşayan bireylerin beklenti ve davranışlarını etkili bir şekilde düzenleyememesi anlamına gelmektedir (Sertaç Kaya, 2021, s. 541).

Durkheim toplumla ilgili analizlerinde "işlevsel yaklaşım" uygulamıştır. Bu yaklaşım şekli toplumu insanların toplamından daha farklı şekilde görmektedir. Bildiğimiz gibi toplum aile, siyaset, din, eğitim gibi birçok bağımsız parçaların birleşiminden oluşan bir sistemdir. Bu bağımsız parçaların bir araya gelmesinde norm ve değerler önem teşkil eder. Toplumun temelini formalastırmakla kalmayıp bireylerin kontrol edilmesinde ve yönlendirilmesinde de önemlidir. Durkheim'e göre insan sınırsızlıklara sahiptir sosyal düzenin kurulabilmesi için bu sınırsız bireylerin istekleri kontrol altında tutulmalıdır. Bireylerin kendi iyilikleri için istek ve arzularını kontrolde tutabilmesi ahlak kurallarıyla sağlanır. Bunun aksi olursa birey köksüz bir şekilde toplumdan dışlanmıştır. Durkheim'e göre bireyin istekleri ile toplumun kuralları arasında hep bir uyumsuzluk vardır. Örneğin,

18. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa’da meydana gelen sanayi ve siyasal devrimler geleneksel toplumları ortadan kaldırarak toplumun yapısını bozmuştur. Durkheim'e göre geleneksel toplumlar norm disiplinlerinin toplumda olmaması ortaya çıkan yeni sosyal düzenin beklentilerini karşılayamamaktadır. 19. yüzyıl’da yüksek maaş ve daha iyi yaşam koşullarıyla bireyler geleneksel köklerini arkada bırakarak kırsal alandan şehirlere göç etmiştir. Bu bireylerin birçoğu kentsel yaşantılarında yalnız, dışlanmış, aile ve arkadaşlarından uzak kalmışlardır. Çeteleşme ve alt grupları örnek verirse bu gruplar kargaşaların kaynağını oluşturmaktadır (Bahar, 2009, s. 40).

Durkheim'in "toplumsal iş bölümü" eserinde üç anomi türünü belirtmiştir; 1) ekonomide ifşaların çoğalması, 2) ekonomik faaliyetlerde işveren-ücretli ilişkiler düzeyinde, 3) uzmanlaşma sonucu bilimlerin aşırı parçalanması (Bayhan, 1995, s. 21). Toplumun belirlediği kurallara zaman zaman uymak veya hiç uymamak suçluluk olgusunun da artışına neden olmaktadır (San, 2011, s. 85). Pozitivist ekol suçun "bireyin psikolojik ve geleneksel nedenlerden türenmesi" olarak yaptığı açıklamasına karşı çıkan Durkheim, suçun toplumun işleyişinden ortaya çıkan sorunlar olarak açıklamıştır. Durkheim’e göre bireylerin sosyo-ekonomik durumları işleyecekleri suçun temelini oluşturur. İnsan benliğinin doyumsuz doğası gereği, en yüksek marjinal fayda düzeyine yükselen birey, ulaşmadığı daha yüksek hedeflerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum karşısında yaşayacağı psikolojik sorunlar Durkheim tabirince bireyi intihara sürüklemektedir. Bu durum geleneksel toplumlarda çok görülmemektedir. Çünkü toplumsal kurallar birey üzerinde hâkim etkisi baskındır. Bunun tam aksine modern toplumlarda ekonomik sıkıntıların getirdiği kriz anı bireyleri intihara sürükleyen etmenlerdendir. Geleneksel toplumlarda normların baskın gücü intihar eylemlerini az rastlanan hale getirirken, modern toplumlarda dayanışma yoksunluğu intihar vakalarının artımına sebep olur. Her toplumda suçun var olmasını normal karşılayan Durkheim, mekanik toplumlarda yazılı olamayan kuralların etkisi sonucunda intihar eylemlerinin azalmasını belirtmiştir (Kasapoğlu, 2019, s. 38). Anomik iş bölümü dayanışmayı sarsarak insanlar arasındaki karşılıklı katkı ve yükümlülükleri ortadan kaldırır. Bu zaman kanunsuzluk devreye girer ve sonuç itibarıyla dayanışma yerini karşılıklı mücadeleye bırakır (Aydın K. , 2014, s. 217).

Durkheim toplumlar için suç eyleminin olmasını gerekli bulmuştur. Çünkü suçlar ve normsuzluklar toplumun önlem almasında farklılık gösterecek neyin kabul edilip

edilmemesini belirleyici etkisi olduğunu savunur. Bunu kaostan çıkan yeni düzen gibi görürüz. Monotonlaşan toplumlarda asla yenilikler ortaya çıkmaz. Toplumda olası krizlerle suç artacak ve bunun sonucunda toplum değişim ve yeniliğe doğru adım atacaktır. Yoksullara aile ve toplum tarafından sergilenen saygısızlık, hor görmek ve aşağılamak gibi davranışlar sergilemek onları sosyo-ekonomik eşitsizliklere maruz bırakarak olası durum karşısında ezilen bu gruplar ortaya çıkan psikolojik stres sonucu kendi yöntemlerine başvurmaya zorlamaktadır. Bu yöntemle kendilerine olan eşitsizlik tavrını gidermek isteyip grupları gayrimeşru yollara saptar. Bu durum toplumun zarar görmesine neden olur. Bu kısımda belirtilen hususlardan maksimum birey ve suç arasındaki ilişkiyi belirterek toplumların nasıl "anomik" olabileceklerini açıklamaktır (Kasapoğlu, 2019, s. 38).

3. BÖLÜM: MAX WEBER VE EMILE DURKHEIM'İN DİN SOSYOLOJİSİ

3.1. Max Weber Bakış Açısından Din

Weber'in dini tanımlamak ne mana içerdiğini söylemek için çalışmanın başlangıcında mümkünsüz olduğunu, yalnız incelemenin sonunda bir sonuç elde edebileceğimizi savunur (Weber, 2012, s. 85). Weber'e göre aşkın, özerk bir güce katkı değil bireye anlam kazandıran eylemdir. Bir başka ifadeyle dini-sosyal davranışın bireysel olarak inşa edildiğini savunur (Niyazi Akyüz İ. Ç., 2012, s. 45). Max Weber din olgusu ilgili eserlerinin dinin belirli bir tanımına rastlanamamıştır. Bu durum Weber için bir tercih olup olmadığı belirsiz olarak kalmaktadır. Fakat Weber'in yorumlarında dine yaptığı tanım onu sınırladığını görmekteyiz. Nitekim tanımlar mesele ile ilgili daha çok çözülmesi gereken problem üretir ve bu da asıl maksattan insanları dinsel olarak gördükleri bir çok şeyden dışarıda bırakabilir. Weber dinin mantıksal yönüyle değil, bireyler üzerindeki psikolojik ve toplumsal sonuçları ile ilgilenir. Weber dinsel olguların kaynakları ve etkileri nedeniyle materyalizm ve idealizmden uzak kalarak genel uygulanabilir yorumlar yapmaya çalışmıştır. Weber'in dinsel incelemelerinin temel amacı dini inanç ve değerlerin yanı sıra insanlar üzerindeki etkilerine ve dinsel eylem veya dinden kaynaklı sosyal eylemlerin incelenmesi üzerine odaklanmıştır. Weber yöntem açısından tek yönlü toplumsal gelişmeyi redderek çoğulcu perspektiften hareket eder (Günerigök, 2018, s. 318).

Weber'in bu yaklaşımına örnek olarak kendisinin rasyonel görüşlü sosyolog olmasının yanı sıra sosyal alanda irrasyonel emir motiflerini de biçimlendirici olduğunu fark etmiştir (Öztürk, 2003, s. 163). Weber dinleri araştırırken onların doğru olup olmadığını değil, toplum üzerindeki etkilerini ve dönemin sosyal şartları bağlamında incelenmesini ön görmüştür (Demirezen, 2015, s. 111). Weber'in "din sosyolojisi" dünyadaki farklı inanç sistemleri ve bu dinlerin insanlar üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Weber yapmış olduğu analizinde insanların çevreye uyum sağlaması bireylerin yaşam tarzına bilhassa dini görüşlerin toplumsal sonuçlarında değiştiğini görür. Weber gözlemince insanların dini inançları, bir nevi dini ahlakları onların davranışlarını etkilediği sonucuna varmıştır. Bireylerin bulundukları ahlak ve davranış ilişkileri var olmakla beraber topluma sirayet ederek çok çeşitlilik göstermiştir. Weber'in düşüncelerinin merkezinde dini inaç ve

toplumda var olan tabakalar ve bu tabakalaşmalar arasındaki ilişkiler de durmaktadır (Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu, 2012, s. 91). Weber nedensel analizler sonucu dinin evrensel bir olgu kanaatine varır. Din olgusu Weber'e göre tarihin bütün evrelerinde var olmuş, erken dönemlerde ise kabile kuruluşu irrasyonel olsa da son incelemeler sonucu ayinsel, büyüsel ve dünya yönelimli rasyonel kurulu olduğu bilinmiştir. Weber dini inanç ve uygulamanın her zaman toplum için geçerli olduğuna ve dinin insanların toplumda nasıl yaşamalarındaki olası tesiri hakkında düşünürdü. Bunun yanı sıra din hayatın koşullarının getirdiği zorluk ve adaletsizliğine karşı fundamentalistik ve toplumda meydana gelen bu sıkıntılar karşısında güven sağlıyordur. Bu düşünce inançsız insanlar tarafından kabul görmese de aslında dinsel inançlar irrasyonel görünümlü rasyonel gerçeklerdir.

Weber'in din üzerine yapmış olduğu incelemelerde dini olgularla, dünyevi olayların, hatta sosyal eylemlerin bile birbiriyle ilişkili olduğunu görürüz. Bu anlamda dinin sosyal veya sosyo-ekonomik yapısı üzerinde etkisi olduğu gibi, toplumsal yapının da din üzerinde etkisi vardır. Yani Weber dinin faktörünü ekonomik olaylarla, kültürel olgular üzerine dikkat çekmektedir. Weber dinin ekonomik alandaki değişken tesirini anlamak için, dinin ekonomik ahlakı üzerine analiz yapmıştır. Bir dinin iktisadi ahlakı din üyelerine kabul ettirerek talep eden pratik davranış biçimidir. Her bir dini yapı inanç üyelerine ibadet kurallarından başka yaşam tarzı ve dünya görüşü kazandırmaktadır. İnanç sahibi bireylerin ekonomik faaliyetlerindeki kaynağı din olduğu için Weber'de bu dini-ekonomik ahlakı incelemektedir (Günerigök, 2018, ss. 319, 322). İnsanların ilkel dönemlerinden beri din dünyaya karşı olumlu veya olumsuz bir takım yönelimlere sahiptir. Dinin topluma yönelik zihniyeti din mensuplarını bir çok açıdan etkilemektedir. Weber görüşünce bu zihniyet yalnız tabiata karşı değil, aynı zamanda aile, iş, meslek ve ekonomi gibi bir takım olaylara tesir etmektedir. Weber din ile ekonomi arasındaki ilişkiyi inceleme maksatlı büyük dünya dinlerinin ekonomik ahlakını incelemiştir. Bu amaç doğrultusunda diğer olayları incelediği gibi "İdeal Tip" aracılığıyla araştırmayı din ve ekonomi üzerine yoğunlaştırarak dini anlayışların ekonomik davranışlar açısından belirleyici rolünü göstermeye çalışmıştır. Weber Protestanlık ve Kapitalizm üzerine yaptığı araştırmada Batı toplumlarındaki Kapitalist ilerlemenin Protestan ahlakından kaynaklandığını savunmuştur (Keskin Y. M., 2004, s. 12).

Belirtmek gerekir ki dinin “İnsan yönelimli eylemi” iyi veya kötü şansla ilgili teodiseler türeten olgu olarak görür. Teodise olgusu Tanrının adaleti ve hikmeti olarak tanımlayan Weber insani problemler olarak bilinen şer, ölüm, çile, fakirlik gibi rasyonel nedenlere bağlı biçimde açıklamaya çalışmıştır. Weber dini fikirler, var olan toplumsal gerçeklikler, toplumsal düzen ve kuralların meşrulaştırmaya nasıl hizmet ettiğine dair dikkate değer analizler yapmıştır. Örneğin, zenginler toplumdaki yerlerini ve imtiyazlarını ahlaki dürüstlük, yoğun çalışmalarının Tanrının rızası olarak göstermeye çalışmıştır. Din dünyayı, toplumsal yaşantıyı anlamlı hale getiren olgudur. Weber görüşünce şanslı kişiler bu imtiyazlara layık olduklarını, kötü talihli kişilerin ise kötü şanslarının geçici süre olduğunu, mükafatlarını öteki tarafta alacakları görüşündeydi. Weber`in dini yoksunluğa dair teorileri eleştirmesine rağmen, Hristiyan inancında Hz. İsa`nın çarmıha gerilmesi nedeniyle ahlaki gelişimi etkileyen çileciliğin getirdiği değişimi önemsiyor. Bu nedenle Kapitalizmin yolu çilecilikten geçmektedir (Ali Baltacı, 2021, ss. 13, 16).

Weber görüşünce dinlerin olanüstü hal ve ilkel kavramlardan uzaklaşması dinlerin dünyada acı çekmeye rasyonel bir sebep oluşturmalarını güçleştirmektedir. Çile çekmenin bir manası olması gerekir. Şöyle ki, farklı türden dinlerin insanlara belirli acı çekme karşılığında kurtuluşa erecekleri düşüncesini sağlamaktadır. Bu durumda dinde çilecilik rasyonelleştirilerek yasallaştırılır (Demirezen, 2015, s. 112).

Weber Alman filozofu Friedrich Schiller tarafından kavramsallaştırmasıyla büyü bozumu kuramını keşfetmiştir. Weber açıdan din büyüden arınsa da ondan tamamen ayrılmaz. Rasyonalizm din ve dünya arasındaki değerleri ortaya çıkararak derinleşmesine sebep olur ve dünya büyüünü kaybederek insanı bir makine gibi idare olunacak yapay ürüne dönüştürür. Weber görüşünce teknolojik aletler insanları dünya doğası üzerinde hakim kılar. Weber`e göre dünyanın büyüden arındırılması yalnız Protestanlık`ta tam anlamıyla gerçekleşmiştir. Diğer dinler Hinduizm, Buduizm ve Kofüçyenlik gibi dinler büyüden arınarak rasyonelleşmiştir. Weber`e göre bir dinin rasyonelleşmesi için onun büyüden arınmak ve safsatadan uzaklaşması gerekir. Bu sebeple dinin Batı toplumlarında rasyonel hale gelmesini Yahudilik ve Hele-Roma düşüncesinin Hristiyanlık üzerindeki tesirini örnek vererek doğu toplumlarında dinin rasyonel olmasının gerçekleşmediğini savunmuştur. Değinmek gerekir ki, Yahudilikte peygamber kavramı Batıdaki rasyonelleşmeye tesiri vardır (Sunar, Lütfi, 2010, ss. 178, 194). Weber`in dünya dinlerine yönelmesinin temel amacı Protestanlıktır. Bu amaç Batı medeniyyeti için yaşanan

dönüşümün anlamını daha da net sergilemektedir. Ona göre Protestanlık tarih boyunca Batı medeniyetinin bir parçası olmuş ve gerçekleşmekte olan büyük dönüşümün son halkası olmuştur. Bu nedenle Batı medeniyeti başlangıçtaki farklılıkları nedeniyle diğer medeniyetlerden önemli ölçüde farklılaşmıştır (Sunar, Lütfi, 2012, s. 27) Weber dünya dinlerinin karşılaştırmalı analiziyle ekonomik kalkınmanın farklı faktörlerini çözümlendirmek adına dinin Kapitalizmin şekillenmesine tesiri olan kültürel faktörleri de incelemektedir. Weber bunun en iyi örneğinin Protestanlık olduğunu belirtir. Çünkü Çileci ve metodik bir yaşam tarzı, modern Kapitalizmin şekillenmesine yardımcı oldu. Bu durum modern Kapitalizmin dünyaya katkılarını ayrıntılı olarak analiz etmek ve başka yerlerde olmadığını sadece Batıda var olduğunu gösterdi. Weber'in din araştırmalarının temelinde kaleme aldığı "Protestan Ahlakı Ve Kapitalist Ruh" eseri dayanmaktadır (Demirezen, 2015, s. 113).

Avrupa'da ağırlıklı olarak Protestanların yaşadığı ülkelerde Kapitalizmin geliştiği argümanını ortaya koyar ve Protestanlığın Kalvinist kolunun ilahi kader hakkındaki öğretilerinin ekonomik hayatta Kapitalist ilişkilerin oluşmasında etkili olan önemli bir faktör olduğunu göstermeye çalışır. Bu bağlamda Weber, dini inançların insan yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğunu ve insanların ekonomik ilişkilerini anlamak için din faktörünü dikkate almanın önemli olduğunu göstermektedir. Weber, dini tek taraflı ele alan tarihsel materyalizm yöntemine karşı çıktı. Weber'in göstermeye çalıştığı din, sadece ekonomik ilişkilerin etkisiyle oluşan bir ideoloji değil, aynı zamanda ekonomik ilişkileri etkileme gücüne sahip olan toplumsal bir güçtür. Ekonomik sistem ile din arasındaki ilişkiler karşılıklıdır ve ekonomik ilişkiler dini etkilediği gibi, din de ekonomik gelişmenin durmasına neden olan bir faktör olarak hareket etmektedir.

Weber özellikle yaşamın anlamlı işlevini vurgulamıştır. Weber'e göre yaşamı anlamlandırmak dinin temel işlevidir. Ayrıca din anlamlı bir dünya görüşü oluşturur. Böylece bu dünya görüşü bağlamında yaşanan tüm acılar, haksızlıklar, adaletsizlikler ve ölüm yaşamda özel bir anlam kazanır. Din, bireyin ruhsal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılar. Bunlara cevap veren kapsamlı bir dünya görüşü oluşturur (Qəmbərov, 2022, ss. 93, 118).

Weber dinin mahiyat ve içeriğinin izahıyla ilgili değil toplumsal davranışın ortaya çıkardığı problem ve şartların incelenmesi gerektiği görüşündedir. Weber'e göre dini ve ahlaki değerler sosyal ve ekonomik değişme olgusu içerisinde yer alabilir. Lakin bu

etmeni sosyal değişmenin tek nedeni olarak kabul etmek olmaz. Weber dinin sosyal alanda etkilerini anlamak için “Karizmatik Lider” olgusunu inceler. Karizmatik liderler toplumdaki değişimlerin ve yeni teşkilatlanmaların meydana gelmesinin unsurlarındandır. Karizmatik lider örneği Peygamberler yeni bir din ve fikirler oluşturur. Ekonomik kalkınmada helal yoldan para kazanma gibi zihniyetin önemli yeri vardır. Bu durum ekonomi için helal yoldan para kazanmayı emreden dinlerde ekonomi kalkınma açısından büyük gelişmeler olmaktadır. Örnek olarak Japonya’da manevi dersler verilerek ekonomi alanda verim elde edilmiştir. Aksine olarak bazı toplumlarda din kısıtlayıcı rol oynayabilir. Budist dinlerde bu gibi birçok örnekler bulunmaktadır. Veba hastalığının karşıtı alınması adına hayvanların toplu katliamına “Hiç bir canlı öldürülemez” inancıyla karşı çıkmıştır (Güneş, Abdurrahman, 2014, s. 24).

Weber araştırmalarını yalnızca Batı dinleri üzerine değil aynı zamanda incelemeleri doğu dinleri Hint, Çin, ve Orta Doğuda benzersiz ekonomik etkilere yol açan ön koşulları belirlemek odaklıdır. Weber ekonomik ahlaki örgütlemenin bir işlevi olmadığını savunmuş ve “Protestan Ahlakı ve Kapitalist Ruh” eserinde Protestanlıkla Kapitalizm arasında bir kıyaslama yapmıştır. Bir diğer yandan İslam, Konfüçyüs ve Budizmin ekonomik kalkınmada bir tesiri olup olmadığını, varsa tesir eden etmenleri incelemek istemiştir. Şöyle ki, Weber Batı dinlerinde fikirsel etmenlerde dururken, doğu dinlerinde Çin ve Hint dinleri gibi maddi etmenler üzerinde durmuştur (Demirezen, 2015, s. 114).

Weber’e göre Batıda peygamberlik, doğuda ise büyü ve rahip kavramları vardır. Doğü mistik iken, Batı zahittir. Doğü dinleri toplumu dünyadan uzaklaştırırken, Batı dinleri dünyaya yakınlaştırır. Bu nedenle din Batıda rasyonel, doğuda ise geleneksel olarak var olur. Batıdaki zihniyetin değişimi dini inançların rasyonelleşmesi Kapitalizmin gelişimi için önem taşımaktadır. Weber’in din ekonomi incelemelerinin başlıca sebebi dinleri ekonomi etiğini inceliyerek toplumsal sorunları incelemektir. Bununla yanaşı Kapitalizmin Batı dinlerinde gelişimi olduğu taktirde neden Doğü dinlerinde ilerlememesidir. Buradan hareketle uygarlık tarihini dini inanışın değişimi ve büyüden arındırılması rasyonelleşmenin tesiri olarak görmüştür. Bu bağlamda modern Kapitalizmin oluşturduğu temellerle dünyaya getireceği açıklamalara evrensel bir zemin hazırlar ve birleştirir (Sunar, Lütfi, 2012, s. 29). Weber’e göre dinsel düşünce, inanç boyutu ve idealar insan davranışını belirleyen faktörlerin başında gelmektedir. Weber’in din olgusu incelemelerinde değindiği bir diğer nokta din adamlarının Tanrısal boyuta

yükselterek rasyonalizasyon sürecini tetiklemesi meşruriyetin köklerini göksel boyutta aranması olgusudur. İleriki modern çağda meşruriyet olgusu yere inerek dinin daha anlaşılabilir hale gelmesini sağlamıştır. Weber dinde rasyonalizasyonun akla uygunluk bilimsel açıdan araştırılmayarak, sistemleştirilmiş inanç mantığıyla bütün hale getirilerek araştırılmasını savunmuştur (Karagöz, 2003, s. 224).

3.2. Max Weber`in Din Olgusuna Yaklaşımını Belirleyen Temeller

3.2.1. Dünyanın Büyüden Arındırılması

Büyü kelimesi İngilizcede “magi-magic” Fıransızcada “magie” Almancada ise “magie” kelimeleri ile ifade olunmaktadır. Bu kelimeler Yunancadan “magos” kelimesinden türenmiştir (Aydın C. B., 2012, s. 9). Doğanın doğaüstü güçlerle etkilenmesine büyü denir. Birçok yazarın yazılarına ve sanata kaynak mevzu olan büyü olgusu gerçekte karşı konulması güç olan korku kaynağı olarak da bilinmektedir. Büyü insanları bir şey yapmaya zorlayan kuvvet, dünya ötesi gizemli güçlerle dünyayı etkilemek anlamlı büyü birçok kayıt dışı kültürlerde var olmaktadır (Aladar, 2009, s. 6). Weber sosyolojisinde dini inceleme yaptığımızda onun üç kavramı ön plana çıkıyor bunlar; büyüleme, rasyonalizasyon ve entelektüelleştirmedir. Modern zamanda Weber`in din teorisi bu üç kavram üzerine kuruludur. Weber fikrinde modern çağın temel özelliği “büyüsüzlük, büyüden arınma” olmasıdır. Weber`in büyü kelimesindeki maksat ruh, iblis, Tanrı, hayalet gibi mistik kavramların doğal dünya üzerindeki etkisi, “Karizmatik Lider” açısından mistik güçler ile insanları manipule etmek anlamlı kullanmıştır. Weber görüşünce ilkel dönemlerden farklı olarak modern dünyada mistik güçlere sahip olan insanlara yönelim daha azdır. Yani büyücülük, doğaüstü unsurlar ve açıklama yöntemleri toplumsal hayatın gerisinde kalarak yerini modern dünya bakış açısına bırakarak gizemden uzak kalmıştır (Ertit, 2020, s. 20).

Bir başka deyimle desek “büyü bozumu” kavramı sosyolojiye ilk defa Max Weber tarafından getirilmiştir. Konumuyla ilgili büyü kavramı toplumdaki geleneksel değerlerden rasyonelleşmeye giden idealist diyalektik süreçte, rasyonelleşen bireyin toplumdaki mistik olgunun ortadan kaldırılması olarak kullanılmıştır. Mistisizmi ortadan kaldıran birey bu eylemini rasyonel karar verme mekanizmalarına borçludur. Söz konusu bu mekanizmalar Batı Avrupada modern endüstri Kapitalizmine doğru yol alan dönemde Protestanlığın rasyonelleştiği kurumlardır (Dündar, 2020, s. 21). Weber büyü kelimesini

sadece modern dönem için kullanmamış aynı zamanda Musevilik ve Hristiyanlık Pagan dünyasının eski ritüel ve öğretilerini reddederken, protestanlığın bir takım yorumlarında geleneksel Hristiyan ayinlerini ve ritüellerini batıl inanç olarak reddetmiş ve bu kelimeye dahil etmiştir. Weber`in bu yorumuna örnek olarak Prütanizm Katolikliği nispetle daha az büyü dindarlık sergilediğini ifade eder. Weber görüşünce her ne kadar Protestanlık Katoliğe, Katolikte Paganizme göre az büyölüse bir o kadar da modern çağda din inancı batıl ve büyölüdür. Modernitenin ilerlemesi dini rasyonalizmden irrosyonalizme tarih boyunca kıdemli şekilde sürüklemiştir (Ertit, 2020, s. 20). Büyü bozumundaki kasıt dünya ve kainatın büyüsel güçlerle değil rasyonel güçlerle açıklanmasıdır. Dünya artık gizemli güçlerin aksine hesaplanabilir akılcı güçlerle açıklanmaktadır. Weber “büyü bozumu” kuramını Alman şairi Friedrich Schillerden benimseyerek rasyonelleşmenin insan davranış ve tutumlarının değişimini ifade etmek için kullanmıştır. Weber görüşünce dünyanın büyüden arınması Liberalizm ve aydınlanmış düşüncenin etkisinden kaynaklanan akla ve mükemmelliğe olan inançtır. Bu minvalle artık dünya Tanrı ve şeytanın birbirilerine karşı bulundukları eylemleri üzerinden değerlendirilmiyor (Gedikli, 2012, s. 648).

Weber`in kendi ifadesiyle “dünyanın büyüden arındırılması” şöyle ifade edilmiştir;

“...kişinin dilediği takdirde istediği zaman öğrenebileceği bilgisi veya inancıdır. Dolayısıyla, bu ilkesel olarak hesaplanamaz gizemli güçlerin devreye girmediği, aksine ilke olarak hesaplama yoluyla her şeye hakim olabileceği anlamına gelir. Artık ruhlara hükmetmek ya da onlara yalvarmak için bu tür gizemli güçlere sahip olan vahşilerin yaptığı gibi büyülü araçlara başvurmak gerekmez. Teknik araçlar ve hesaplamalar hizmeti gerçekleştirir.” (R. O. Agevall, 2016, s. 25).

Weber görüşünce bu süreç olumlu etkin yönüyle beraber “anlam kaybı” ve “özgürlük kaybına” da neden olmuştur. Örnek olarak Weber`in rasyol sonrası Frankfurt ekolü tarafından ikinci dünya savaşında dikkate alınarak tekrar incelenmiştir. Lakin Frankfurt ekolü bu soruna bir çözüm üretememiştir (Akpınar, 2014, s. 190). Weber açıdan Batı kültürünün rasyonalizasyon ve büyüünün bozulması iki önemli sonuç içermektedir. İlk olarak artık dünya hesaplanabilirlik ilkesini kazanmıştır. İşleyişin kişisel boyutu kaybolmuş, kişisel olmayan tahakkum biçimleri kişiselleşmiş düzene son verilmiştir. İkinci olarak değerlerin ve ideallerin kaybolmasıyla düzensizlik meydana gelmiştir. Rasyonelleşme geleneksel Tanrı olgusunu ortadan kaldırarak çok tanrılı toplum meydana getirmiştir. Dolayısıyla rasyonel bilginin egemenliği politik, estetik ve ekonomik alanda

yayıldı. Değerler sistemine sahip, rasyonel kriterlere göre inşa edilmiş yeni yerleşim alanları ortaya çıkmıştır. Değişim süreci her birinin kendi iç işleyişine göre ilerlediği, kültürlerde farklılık yaratan bir dönem başladı. Hesaplanabilirlikteki değişim, daha seküler inanç sistemlerinin dönüşümüne yol açmış ve gelişmesi için koşullar yaratmıştır. Bu dönüşüm sayesinde bir çok din çoktanrıcılık gibi örgütlenme, daha kapsayıcı olma, dünya hayatıyla daha iç içe olma fırsatını kazanmıştır. Değer sistemleri kendi referans çerçeveleri içinde yaşamayı amaçlamıştır (Poyraz, 2011, s. 271).

Modernleşen ve hesaplanabilir dünya kendisiyle beraber Tanrıdan eskiye nispeten daha az korkmak, yeni yaşam ile ilgili görüşlerini köklü şekilde değişmesine neden olmuştur. Mesela, eski dönemde Veba hastalığı tanrıdan gelen bela, gazap olarak algılanırken modern çağda bu hastalığın basit bir bakteriden türemesinin insanca keşfi, Tanrıya karşı insanın güçlenmesi hissiyatını vermiştir. Weber aynı zamanda rasyonalitenin modern bürokrasiye ve Kapitalizme yol açtığını, bilhassa Kapitalizmin kar elde etmek için her yolu denediğini vurgulamakla insanları tüketim odaklı bir yaşam tarzına doğru itmekte olduğunu savunur (Ritzer, 2022, s. 166). Aynı zamanda Weber dünyacı asketizmi dinin rasyonelleşmesi ve dünyanın büyüden arındırılmasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle yaşanan talihsizlikler artık dinsel etmenlerle açıklanması zorlanmış ve dünyacı asketizme olan ihtiyaç nedenli yeniden şekillenmiştir. Yenilenen asketizm kendisiyle beraber “meslek ahlakı” olgusunu da getirmiştir (Şahin İ. , 2016, s. 23). Weber görüşünce doğuda Kapitalizmin gelişmemesinin tek argümanı büyüdür. Katolikliğin Kapitalizm ile uyumsuzluğuna dikkat çeken Weber günah çıkarmada bir rütellik içerdiği için büyü izlenimi taşıyarak rasyoneliteye engel taşıdığı sonucuna varmıştır. (Löwy, 2018, s. 92). Weber görüşünce Tanrı’ya ibadet olarak bilinen iki önemli olgu dua ve kurbanın köklerinde büyüye dayanmaktadır. Duada büyüsel formül ve yakarış izleri vardır. Farklı türden olan dua çarkları, belirli sayıda olan tesbih, benzer aletler rüzgarda asılı duran ikonik şeritler gibi akılcı eylemler duada yakarıştan çok büyüye yakındır (Weber, Max, 2012, s. 118). Protestan ahlakı ve dünyanın büyüden arınması arasındaki ilişkiyi gözlemlemek mümkündür. Püritenlik, insanın kendi kapasitesine ve karar verme gücüne dayalı rasyonel meşru kazanma güdüsünü geliştirmiştir. Püriten öğretileri iş ve meslek ahlakını disiplinli hale getirmiş, dünyevi başarı mistisizmi yok etmeye teşvik etmiştir. Sonuç itibarıyla mistik asketik ruh yerini mekanik temele dayalı başarıya ulaşan modern Kapitalizme bırakmıştır (Çamlı, 2013, s. 47).

Weber'e göre dinin en mükemmel örneği Hristiyanlıktır. Aynı zamanda Yahudilik ve Hristiyan dininden başka hiçbir din büyüyle mücadele etmemiştir. Bu nedenle de Yahudi ve Hristiyan toplumları Kapitalizme kolaylıkla geçit yapmıştır. Batı toplumları büyüden arınarak Kapitalizme geçit yapmıştır. Yapılan geçiş eylem sonucu toplumsal pratiklerde kaybını yitirmiştir. Protestanlık büyü, gizem ve mucizeden arınarak azizlerin otorite ve motivasyon kaynağı olarak büyü ve kutsal alanların küçülmesini oluşturmuştur. Weber söyleminde Protestan öğretilerini batıl inanç ve büyüden o kadar arınmıştır ki, insanlar ölülerini defnederken gösteriş, dua ve ayinlerden kaçınmışlardır. İnsanlar büyü ve ayinlerden uzaklaşarak ibadetlerini kutsal kitapta gösterildiği şekilde yaparlar. Bu anlamda Protestanlık dinsel yaşamı rasyonel ilkelere dayalı olarak mistik ve büyüden uzaklaşmasında temel rol oynamaktadır.

“Kurtuluş, bireysel olmayan bir Tanrıyla güçlenen sekülerleşmenin ve dünyevi temeldeki “büyünün bozulması” amaç dışı etkileriyle bağlı hale gelmiştir. Rasyonellik denilen şey toplumsal hayatın bütün bilim, iş, politika ve hukuk yönlerini kaplamaktadır. Bu biçimde rasyonel olma süreci, modern çoğulcu kültürü besleyen pek çok dünyevi inançlar ortaya çıkararak modern öncesi dünyanın tutarlı ve birleşik görüşlerini temelden sarımsaktadır. Böylece rasyonelleşme süreci, merkezi olmayan bir dünyayı, baskın bir dünya görüşü haline getirmekteydi. İdeolojiden yoksun bir dünyayı bireylerin dogmatik dini kaynaklı kısıtlamalardan özgür anlamlar çıkarmalarını sağlayan bir toplumsal yapıyı mümkün hale getirmekteydi.” (Demirezen, 2015, ss. 124, 126).

Weber rasyonelleşmenin gerçekleşmesi için Rahipleri önemsemiştir. Weber rahipleri profesyonel olarak rasyonalizmi hızlı ve taşıyıcı rölüne dikkat çekmektedir. Bu durum rahipleri büyücülere karşı konumda koymuştur. Weber rahiplerin mevcut konumlarıyla ilgili bir kaç etmenlere değinmektedir (Demirezen, 2015, ss. 124, 126).

“Ya da “Ruhban” için belirleyici olan şeyin kendi başlarına çalışan büyücülerin aksine görevlerinin kalıtsal ya da kişisel olup olmadığına bakılmaksızın memurların, organizasyon üyelerinin yararına çalışan görevleri ve organları oldukları bazı sosyal örgüt tipleri ile aktif olarak birleşmiş olduğu düşünülebilir... Büyücü çoğunlukla genellikle örgütlü bir loncanın üyesi değildir” (Weber, Max, 2012, s. 35).

Buradan görüldüğü gibi Rahipler büyücü ve peygamberlerden farklı özellikleri onların bilgiye, istikrarlı doktrine ve meslek ahlakına sahip oldukları gösterilmektedir. Sihirbazlardan farklı olarak sistematik eğitimden geçen rahipler uzmanlaşmıştır. Weber rahipleri rasyonalizasyon ürünü olarak görüyor ve onları rasyonalizasyonun süretlendirici

ve ötürücü olduklarını savunur. Dinin rasyonelleşmesinde peygamberler de etkin rol oynamaktadır. Lakin Peygamberler anlaşılabilir vaaz ve yakarış kişisel doktorin sebeplerle ayrılmaktadır. Peygamberler din adamları sınıfından olmayan gruplarda merkezleşmiştir. Peygamberler dinin kalbini oluşturmakta ve mucizevi vaazlarda takipçi toplanmaktadır. Bu gibi adımlar dinin rasyonelleşmesi için ilk adım olarak tanımlanır (Weber, Max, 2012, s. 35).

3.2.2. Büyük Dünya Dinleri

Weber'in "Dünya dinleri"nden kastı etrafına yığınlarla taraftar mümin toplayabilen beş din veya dine bağlı yaşam düzeni olarak açıklamıştır. Hinduist, Budist, Hristiyan, Konfüçyen ve İslam büyük dinler kategorisine dahil edilebilir (Parla, 1996, s. 339). Weber dünya dinleriyle ilgili çalışmalarını üç ciltlik "Dünya dinlerinin ekonomik ahlakı" ile "Ekonomi ve toplum" kitaplarındaki din sosyolojisi bölümünde toplamıştır. Kalberg Weber'in yapmış olduğu araştırmalarının iki temel amacı olduğunu düşünür. Birincisi inanmış bir kimsenin tutumunun akılcılaşması için ilk önce büyüünün zayıflaması sonucu ortaya çıkar. Bu durum Batıdaki ortalama insanların inançlarında mümkün olmasına rağmen diğer dinlerde yalnız elit tabaka insanların görüşüyordu. İkinci amaç ise, Hristiyanlıktaki Püritanizmi diğer dinlerle karşılaştırarak onun kendine özgü olduğunu göstermeye çalışmaktır. Weber'e göre İslamiyet, Hinduizm, Budizm, Yahudilik ve Antik Hristiyan Katolik modern ekonomik ahlakı ortaya koymamıştır (Cevat Özyurt, 2015, s. 250).

Weber'in dünya dinleri üzerine çalışmasına göre: Mistik eğilimli dinler ekonomik gelişmeye uygun olmamasına rağmen, içsel çilecilikle uyumlu, dünya yönelimli dinler ise verimli bir ekonomik gelişme kaynağıdır. Mistik dinler kategorisine Hint-Çin dinleri dahil edilmiştir. İslam dini ise aktif riyazat karakteri içerse de belli bir tabakalaşma etkisiyle mistik karaktere dönüşmüştür. Sonuç itibarıyla dinin dogmaları sadece aktif çileciliğe katlanmakla yeterli kalmamış, aynı zamanda geniş bir kitlenin değerlerini belirleyecek düzeyde yaygınlaştırmalı ve benimsenilmelidir (İshak, 2002, s. 92). Özellikle Asya dinlerinin mistik yapısına vurgu yapan Weber, kurtuluşa yer vererek bu dinler etrafında gelişen sosyal yapı içindeki rasyonelleşmenin önleneyeğinden bahseder. Öte yandan Yahudilikle karizmatik lider giderek daha aktif bir yönelim oluşturdu. Dini

düşüncedeki bu akılcılaşma daha sonra Protestanlığın temelini oluşturacaktır (Sunar, Lütfi, 2012, s. 45).

Sürgün sonrası “Yahudilik” talmudik formunda dünya dinlerinde yerini almıştır. Yahudilik sözcüğünü geleneksel anlam içerisinde dini vaadleri dünyayı kapsar ve tefekkürü asketik bakış açısı her ne kadar Çin dini ve Protestanlıktaki kadarsa, Yahudilikte de bir o kadardır. Yahudilik sistematik çileciliğin görece yoksunluğu açısından Püritenlikle farklaşır. Eski Hristiyan dininin asketik unsurları Yahudilikten kaynaklanmasa da, dinsiz Hristiyan tolulukları Aziz Paulun yolunu izlemiştir. Yahudiliğin ritüel ve tabuculuktan her ne kadar ilgisi az idise, çilecilikle de bir o kadar az ilgiliydi. Yahudilikteki cinsi haz ve şehvet asketik olmasa da son derece naturalistdir. Şöyle ki, Yahudilikteki şehvet Tanrıdan gelen bir nimet, cinsel istek ise kurallara dayalı meşru ve kaçınılmaz olarak görülüyordu. Hatta belli bir yaştan sonra evlenmeyen insanların ahlaki olarak şüphe duyuluyordu. Evlilik ve çocuk doğurmak ekonomik bir kurum gibi algılanması evrensel olup yalnız Yahudiliğe ait değildir. Gayrı meşru cinsel temas Yahudilik gibi Hinduizm ve İslam gibi dinlerde yasak olmaktadır. İslam dininde olduğu gibi Yahudilikte de ritüel olarak manevi temizlik döneminde cinsel ilişkiden kaçınma mevcuttur ve bu durum Yahudilikte cinsel çileciliğe yönelik ayrıksı bir vurgudan söz etmek mümkün değildir. Yahudilik pozitif yasak ve tabuları gözetmek suretiyle yaşamdan zevk almak ve lüks yaşamayı yasaklamamıştır. Lakin kutsal kitaplarda Musa yasalarında servete karşı sınırsızlık sosyal adaletsizliklere yol açmıştır. Yahudilikte bireyin tanrının emir ve yasaklarına uyarak ekonomik faaliyetlerinde kazandıkları herhangi bir başarısı o kişinin Tanrı tarafından makbul kabul edildiğinin göstergesiydi. Ekonomik alanda dindar Yahudinin meslek hayatı Püriteninkinden farklılık teşkil etmektedir. Yahudilerin ayırt edici ekonomik faaliyetlerine tefecilik, mal ticareti, seyyar satış ve kırsal türden ticaret borsa komisyonculuk, serrafılık, çek bozma, kamu kuruluşu ve savaş ordularını finanse etmek dahil edilebilir. Bunlardan bazıları modern Kapitalizmine özgü yasal ve ekonomik formların karakterini sergiler (Weber, Max, 2012, s. 393).

Dindar bir katolik ekonomik açısından bir günah işlediğinde veya papalık emirlerini ihmal ettiklerinde “günah çıkarma” ritüeliyle ekonomik ahlakı gözardı edebilir. Weber’e göre Yahudi dinsel hukukunun gevşekliği temelli ve sadece yabancılarla olan ekonomik faaliyetlerinde müsaade edebiliyordu. Yahudilerin ekonomik davranış açısından Tanrı

tarafından her türlü eyleme müsaade edilse de, bu durum toplum ekonomisini kötü bir şekilde etkilemektedir. Bunun aksi olarak ise Püriten din adamı dini meziyetlerini ekonomik alanda sergileyebiliyordu. Püriten dindar iş alanında mümkün olan ve vicdanlı tavrı sergileyebiliyordu. Yahudilerin aksine olarak hiçbir Püriten faiz, başkaların hatalarından çıkar sağlamak ve hileli ticareti tanrı rızası olarak görmez. Belirtildiği üzere Yahudiler alışverişlerinde yasadan kaynaklanan kanunlarla kontrol ediliyorlardı. Yahudinin metodik yaşam rasyonalizmi Yahudi yasa ve entelektüel sonucu meydana gelmiştir. Weber görüşüncü Yahudiler sahip oldukları bu yasa nedeniyle dünyanın onlara zulmettiklerini ve aşağıladıklarını düşünüyorlardı. Lakin bu yasa bağlamında Tanrı tarafından gönderilecek kurtarıcı mesih onlara layık oldukları krallığı yaratacaktır. Dindar Yahudi bütün bu olay ve aşağılanmalarına rağmen mesihsel olayı beklediklerini belirtir (Weber, Max, 2012, ss. 393, 399).

“İslam” yazılarını tamamlamadan öldüğü bilinen Max Weber “Ekonomi ve Toplum” isimli iki ciltli çalışmasından derlenerek toplanan “Din Sosyolojisi” kitabında İslam dinine dair az ve dağınık incelemeleri bulunmaktadır (Kurt, 2010, s. 6). Weber’in İslamla ilgili çalışmaları dinsel inançlarla Kapitalizmin tesiri sonucu meydana gelen kurumların din ile ilişkisini çözümleme çabasını içerir. Bu iddianın en bariz örneği kaleme aldığı “Protestan Ahlakı ve Kapitalist Ruh” eseridir. Hristiyan-Protestan toplumlarındaki ekonomi ve din arasındaki entegrasyonu açıklama amaçlı diğer dileri de ana temalar arasında inceleyerek İslam dinine de yer vermiştir. Başka bir deyimle ifade edersek, Weber Batı toplumlarındaki din-ekonomi uyumunu sınamak veya bu tezini ispatlamak amaçlı Doğu toplumlarını bu bağlamda incelemektedir. Bu karşılaştırmanın ana amacı Batı toplumlarında meydana gelen Kapitalizmin neden Doğu toplumlarında gelişmediğinin nedenlerini bulmaktır.

Weber’in İslam’la ilgili çalışmalarının temelinde hukuk, bilim ve sanayi alanlarının Batı toplumunun rasyonel ve sistematik özellikleri ile Doğu toplumlarının özelliklerini İslamın keyif, ekonomi ve siyasi koşullarını karşılaştırarak ele almaktadır. Weber’in İslam tanımının merkezinde “askeri güdü” yer almaktadır. Weber “askeri güdünün” tek güdüsel din olduğunu söyleyerek, İslamın başlangıçta şehirli entelektüellerinin değil, ganimet, fetih ve cinsel tatmin beklentisiyle yönlendirilen disiplinli savaşçıların dini olduğunu savunuyordu. İslamda rasyonel bir toplum yapısının olmaması, “askeri saik” ve “ganimet beklentisi” kavramlarıyla bağlantılıdır. Weber açıdan Kapitalizmin ortaya

çıkması için temel şartlar “serbest piyasa” “rasyonel teknoloji” “rasyonel hukuk” “özerk şehirler” ve “burjuva sınıflar” gibi etmenler İslam toplumlarında yer edinmemiştir. Weber bu değerlerin doğu toplumlarındaki Çin, Hint gibi İslamda da olmadığını bu kavramların bir tek Batı toplumlarında bulunduklarını savunmaktadır. Weber açısından İslami toplumlar feodal değerleri nedeniyle kentsel yaşam ve siyasi istikrar eksikliği ile karakterize edilir ve mevcut şehirler kırsal veya padişahın askeri güçleriyle din ve dine bağlı hukuk merkezli devlet müdahalesinde idare olunuyor. Weber’in İslam dinine karşı olumsuz tavrı İslamın temel şartlarından olan “beden temizliğine” ilişkin tavsiyelerinden İslamın kurtuluş dini olmadığını ispatlamak amaçlı Püriten değerleriyle karşılaştırmıştır (Kurt, 2010, s. 6).

“Sünnet, lüks giysiyi, güzel kokuyu ve dindarın titizce taranmış dalgalı sakalını memnuniyetle tasvir eder. Hz. Muhammed’in, huzurundaki pejmürde kıyafetli varlıklı insanlara hitaben; “Allah bir kimseye zenginlik (nimet) ihsan ettiği zaman, belirtilerini onun üzerinde görmek ister” hadisi, herhangi bir Püriten ahlâkının tam karşı ucunda dururken, feodal statü anlayışının mükemmel bir karşılığıdır. Bu sözün bizim dilimizdeki anlamı şudur; varlıklı bir kimse ‘statüsüne uygun yaşamak zorundadır’. Kur’an’da Muhammed, -perhiz, yakarma ve tövbeyle uyumlu olduğu için asketizmi tamamen değilse de- ruhbanlığın (monasticism) her çeşidini bütünüyle reddeden bir kimse olarak gösterilir” (Weber, Max, 1978).

Weber’in yapmış olduğu yorumdan da bilindiği üzere O, İslamla ilgili bir çok malumata sahipti. Weber döneminde İslamla ilgili kaynaklara ulaşmak kolaydı ve bazı İslamla ilgili kitaplar Batı dillerine tercüme edilmiştir. Weber bu yorumunda İslam dinine ve peygamberine karşı sert yorumda bulunmuştur. Bu durum onun “İdeal Tip” kavramıyla İslam dininin karşılaştırmalı analizinden kaynaklanabilir. Weber’e göre tüketici etiği, savaş ve ganimete dayalı kazanma yolları feodal bir karaktere sahip olan İslam dini için üretime bağlı değil de iyi yaşam ve giyinme amaçlı kullanıldığı belirtilir (Kurt, 2010, s. 7).

“İslam’ın başlıca temel buyruklarınca belirlenen siyasal karakterleri, dış düşmanlara karşı grubun gücünü önemli ölçüde artıran şahsi kırgınlık ve çekişmelerin kaldırılması; cinsel davranışın gayri meşru formlarının engellenmesi ve güçlü ataerkil bağlarla (eşten boşanma imkânı ve cariyelerle metres hayatı gibi sadece servetin sağladığı cinsel imtiyazlarla) meşru cinsel ilişkilerin düzenlenmesi; tefeciliğin yasaklanması; savaş vergilerinin tanzimi ve fakirlere destek verilmesinin emredilmesidir. (...) İlâveten, hayatta bir kez Mekke’ye seyahat etme, Ramazan

ayında gündüzün oruç tutma, haftada bir kez toplu ibadete katılma ve günlük ibadetleri yerine getirme zorunlulukları vardır. Nihayet, İslam her günlük yaşamda ayırt edici bir elbise giymeyi ve temiz olmayan belirli yiyecekleri yemekten, şaraptan, kumardan sakınmayı talep eder. Kumara karşı kısıtlama, açıkça, spekülatif iş teşebbüslerine yönelik dinî tutumun önemli sonucudur” (Weber, Max, 1978).

Aslında Weber burada dünyevi kurallardan çok ahlaki değerlere sahip Hristiyanlığa karşı kendisince katı kurallarla çeraveli olan İslamın karşılaştırarak Protestan ahlakının analizini yapmak için aracı olarak kullanır (Kurt, 2010, s. 7).

Weber İslam dinini üst tabakaları talama imkanları sunan bir din gibi yorumluyordu. Weber İslamı toplumsal taşıyıcısının talancı bedevilere dayandığını belirterek İslamı çileci bir din olarak görmüştür. Karizmatik lider örneği Hz. Muhammedin çağrışçı mesajları savaşçı bedeviler tarafından kabul gördü ve böylelikle İslam dini şehirli bir tabaka değil de savaşçı tabaka tarafından üstlenildi. Weber İslamı dönüştürmeden çok uyum sağlama dini olması Hz. Muhammedin ve İslamın taşıyıcı olarak gördüğü savaşçı tabakasını fırsatçı olarak değerlendirmesine neden olmuştur. Buradan yol alan Weber İslamın kurtuluş ve çileci bir din olmamasını, Doğu toplumlarında kapitalizmin gelişmediği sonucuna varmıştır. Belirtildiği üzere Kapitalizmin gelişiminde dinde çileciliği ön görmüştür. Weber sorgulamasının sonucu olarak İslam dininde çilecilik etiğinin bulunmadığı sonucuna varmıştır (Öztürk, 2003, s. 234). Weber’in İslam toplumlarına ilişkin bir diğer iddiası “hazcı” olmalarıdır. İslamda kadının ve toplumsal cinsiyet hakkında hazcı bir ahlaka sahip olduğunun farkına varmak büyük ölçüde geleneksel oryantalist söylem olarak dikkat çekmektedir (Şengül, 2017, s. 85).

Weber’in İslam dinine özgün değindiği bir diğer nokta ise “İslam toplumlarında dini ve keyfi hukukun” geçerliliğidir. Weber’e göre yalnızca Batı sistematik, rasyonel ve soyut bir hukuk düzeninden oluşan ekonomi sergilemektedir. Weber’e göre İslam dininin hukuki kararları kadıların önsezilerine bırakılmıştır. Weber İslam hukukunun hem içeriği hem de sistemin engellediğini göstermeye çalışmıştır. Weber’in vardığı sonuç ise İslam ülkelerinde rasyonel bir hukukun olmadığı ve modern çizgiler boyunca Kapitalist gelişme için gerekci bir önkoşul olmaktan mahrum bırakmasıdır. (Şengül, 2017, s. 85) Weber’e göre İslam dininde Allah kavramı Batıdaki Tanrı kavramının tam tersine sahiptir. Hristiyanlıktaki Tanrı kavramı, İslam dinindekinden daha az dünya üstüdür. İnsanı tanrılaştırmak veya Tanrıyı insanlaştırmak bakımından Hristiyanlıktaki Tanrı kavramı dünyeviliye daha yakındır. Weber’e göre büyük dinler arasında monoteist özelliğe sahip

dinler Yahudilik ve İslamdır. Antik Hristiyan reformasyon döneminde bile ruhlar, şeytanlar ve büyüsel kavramlar vardı. Weber'e göre Hz. Muhammedin öğrettiği Tanrı merhametli, insan gücünün ötesinde mutlak tek tanrıdır ve bu tanrıya ulaşmanın tek yolu ibadet ve duadan geçer (Cevat Özyurt, 2015, s. 259).

Antik İslam üyeliğin temeli olarak, uygulamayla ilgili ve törensel birkaç asli emirle birlikte Tanrıya ve Peygamber'e bağlılıkların ikrarıyla yetindi. Fakat hem pratik, hem de dogmatik ayrımlar, ruhbanlar, cemaat öğretmenleri ve cemaatin kendisi dahi dinin taşıyıcısı haline geldikçe daha kapsamlı hale geldi. Weber'e göre İslam dininde kader inancının konumu bireyin bu dünyadaki meslek ahlakının inkişafını engellemektedir. Weber'e göre İslam meslek yolunda Allah'a ibadetten başka yükümlülük yüklememiştir. Weber İslam'ı incelerken müslümanların anlam dünyaları hakkındaki açıklamalarını önemsemiyor, Allah'a kaza ve kadere iman kavramlarını dikkate almıyor (Weber, Max, 2012, s. 173). Türkiye'de Weber ile ilgili kapsamlı çalışma yapan Sabri Ülgener'in Weber'in İslamla ilgili yorumlarına saptamaları önemlidir. Weber daha baştan İslam ve uzak Doğu dinlerini tanımak ve irdelemenin değil, Batıyı bir kontrast halinde daha iyi tanıtabilme çabasıdır. Çünkü Weber için önce Batı sivilizasyonu ve onu besleyen kaynaklardır (Öztürk, 2003, s. 236) .

Weber'e göre Protestanlığın zıt ekseninde yer alan ve dünyayı reddeden dinler arasında Budizm de yer almaktadır. Budizmle alakalı iyi bir araştırma yapan Weber, bu dinde mistik bir aydınlanmanın var olduğunu savunur. Weber açıdan Budizm dünyayı reddetmeye yönelik özellikleriyle rasyonellik içerir. Weber'in dünyayı reddetmedeki rasyonel anlamı Protestan asketizminden farklı olarak, Budizm'deki red hayvani duyguları rasyonel biçimde kontrol altında bulundurmaktır. Buradaki kurtuluştan maksat bela veya günahlardan arınmak değil, geçici yaşam tarzı sunan dünyadan korunarak ebedi istirahete kavuşmaktır. Weber'e göre nasıl ki önceleri seçim ve belirleme yokken ibadet, ilahi lütf ve dini hizmet de yoktu. İyiliğin ve kötülüğün mükafat ve cezasını otomatikmen kozmik mekanizmanın "karma" yoluyla verilmiştir. Yaşamdan bireysel eylemlere açıklık dürtüleri tarafından yönlendirildiği sürece, meydana gelen eylemsel yenilikleri yeni bir insanlık deneyimler. Deneyimlenen bu yeni durum, hayvansal, cennetsel veya cehennemsi fark olmaksızın birey için yeni bir şans yaratır. Var olan iyi veya kötü heyecanlar bireysellik açısından kişiye yeni bir varoluş kazandırmaktadır. Hayati açıklık

büyüdükçe ve devam ettikçe yeni kişilik kazanma süreci devam edecektir (Avcı, 2014, s. 41).

Weber'e göre tüm rasyonel eylemler, ruhu yaşam tutkusundan ve dünyevi bağlantılardan arındıran, kurtuluştan uzaklaştırıcı etmen olarak görür. Bahsedilen kurtuluş başarısı yoksul, işsiz ve dilenci olmaksızın herkes için mümkündür. Seçilmiş kişi aileden bağımsız, mistik hedefine ulaşmak maksatlı, “yoğun yağmurlar” dışında daima dolaşmaktadır. Böyle bir kurtuluşa ulaşmak bireyi derin mutluluk, farklılaşmamış aşk, mümkün olan en yüksek merhamet ve sonsuz huzurlu uyku içerisinde Nirvana'ya ulaşmanı sağlar. Bütün insanlarda gelecekteki yaşamlarını iyileştirmek amaçlı yaşam koşullarının emirlerine tabi olmak ve büyük günahlardan kaçınarak sağlayabilirler. “Karma” nedensellik durumuna göre gelecek varlık kavramı kaçınılmazdır. Birçok inançlarda insanların sonraki hayatlarıyla alakalı inanç mevcuttur ve gerçek anlamda ebedi kurtuluş erişilmez olarak kalır (Weber, Max, 2012, s. 415).

Rasyonel sosyal ahlak ve ekonomik ahlakın tek yolu dünyadan kaçıştır. Tüm canlılar için evrensel şefkat, herhangi bir rasyonel eylemle değil, ondan kaçınarak elde edilebilir. Bu evrensel şefkat ruhu tüm varlıkların iş birliğine dayalı düşünme mistik durumun mantıksal bir sonucudur. Budizm'deki bu evrensel şefkatin temeli manevi, mistik ve evrensel temelli din ve kozmik aşktır (Avcı, 2014, s. 41). Bu kurtuluş doktorini Budizm öğretisi Hint katmanları tarafından ön görülen en sistemli olanıdır. Bu kurtuluş bireyi kendi ayakları üstünde durmayı ve yaşam içerisinde sakin kalmasını sağlar. Budizm eğitiminin aksi etkisi büyü ve karizmaya sahip Shramanadır (Weber, Max, 2012, s. 216). Eskisinden farklı olarak Budizmin popüler bir din haline gelmesi onu, ibadet yönelimli, asketik, merhamet eylemlerine dayalı öteki dünya vaatli karma haline dayanan kurtarıcı din şekline soktu. Aynı zamanda Budizm büyüsel kavramları olumlu karşılayan bir tavıra sahiptir. Budizm Hindistan'da üst tabakalara mahsus Vedalara dayanan, yeniden canlanma felsefesini barındırdı ve aynı zamanda Hinduizmin “bhakti” (tanrı aşkı) kavram rekabetiyle karşılaştı. Doğuda gittikçe yayılan Budizm Çin teoizmiyle rekabet ederek yayıldığı bölgelerin kültürlerine işaret eden, lütuf ve kurtuluş vaad eden toplumsal bir dine dönüştü. Asya'nın tüm yaygın dinleri yaşam kaygısı, tüccarın kazanç güdüsü ve zanaatkarın geçim kaygısıyla sonuçlanmıştır. Lakin geleneksel yaygın dinler, felsefi düşünür ve imtiyazlı katmanlara tesir etmedi. Weber'e göre bu kitlesel yaygın dinler dünyayı ilahi kanunlar çerçevesinde rasyonel ahlaki dönüşüme ilişkin güdüler sağlamamış

aksine, hepsi dünyayı ezeli ve dünyaların en iyisi olarak kabul etmiştir (Weber, Max, 2012, s. 216).

Weber'e göre en yüksek tabakaya ulaşmak için kabul edilen tek yol bireysel olmayan bir dünya düzenine katılmak veya kendini dünyanın nedenselliğiyle sonsuzluğa karışmak yani "Nirivana'nın uykusuz uykusuna" dalmaktır. Weber söylemince eski Batı ve Orta Çağ'daki tüm "Kapitalizm" varyantlığıyla tüm dünya dinlerinde vardı ancak bu dinler modern Kapitalizmi doğurmadılar. Hatta "Kpitalizmi" tetikleyecek tek bir hareket bile yaratmadılar. Hindu, Çin ve Müslüman tüccar, zanaatkar ve esnafın "kazanma arzusu" açısından münzevi Protestan ruhundan daha zayıf olduğu hakikatleri hiçe saymak olarak algılanır (Avcı, 2014, s. 41).

Weber'e göre diğer dinlerle mukayese edildiğinde büyüsel ve doğaüstü kurtuluş bir tek Protestanlıkta tam olarak ortadan kalkmıştır. Protestanlık, metodik rasyonelleştirilmiş mesleki sorumluluğun gerçekleştirilmesine vurgu yapıyor ve geleneksel meslek kavramı Hinduizmde bulunmamaktadır. Protestanlığın aksine olarak dünya Asya dinlerinin sihirli bahçesi haline gelmiştir. Nitekim bu bahçedeki birey kendini öte dünya veya dünyadaki yaşamının yönlendirilmesinin yolunu ruhları kutsamak yada ritüel, putperest ve sakramental yolla kurtuluşa varmaktır (Weber, Max, 2012, s. 214). Asyanın münevver olmayan sınıfları büyüsel dindarlıktan rasyonel yaşam tarzına geçit yapmamışlardır. Aynı zamanda Konfüçyüsçülüğün rahat dünyası, Budizmin reddedilen dünyası, Museviliğin mesih dünyası, şariat dünyasından ve fethedilen İslam dünyasından ve iktisadi parya kanunlarından beklentiler metodik kontrol sağlayan dünyaya giden bir yol bulunamadı (Avcı, 2014, s. 41).

3.2.3. Protestan Ahlakı ve Kapitalist Ruh

Weber'in dine ilişkin çalışmaları "Protestan Ahlakı ve Kapitalist Ruh" eseri etrafında toplanarak dinin Batı toplumları üzerindeki etkilerinin önemini göstermektedir (Demirezen, 2015, s. 116). Max Weber'in bu eserinin amacı modern toplum üzerinde hakimiyet kuran rasyonalizm, çalışma alanına dahil olan uzmanlık meslek ahlakı ve çalışma alanının karakteristik özelliklerini çileci Protestanlığın Kalvinizm ve Püritenizmdeki kökenlerini irdeliyerek açıklamaktır. Weber bu amaç doğrultusunda Protestanlığı ayrıntılı bir şekilde incelemektedir (Max Weber, 2013, s. 23).

Weber bu eserinde ekonomi ile din, Batı Kapitalizmi ile de Protestanlık arasındaki nedensellik ilişkilerini açıklamaktadır. Değınmek gerekırkı, bu ılışkiyi sistematik bir şekilde inceleyen tek sosyolog Max Weber olmuştur. Weber Kalvinizmi iş ahlakına dayandırarak bireylerin çalışıp kazanmakla elde edilen başarıları ebedi yola götüren kurtuluşa neden olan etmen olarak takdim eder. Püriten bir iş ahlakına inanan Kalvinistin davranışı onu münzevi bir yaşam anlayışına göre şekillendirir. Bu tutum bireyi kişisel lüks tüketime ve dünyevi zevklere karşı olumsuz tutum, israf gibi davranışlarda bulunmamasını önler. Aynı zamanda bireyi rasyonel anlayışla üretime yönlendiren iş sonucu kazancı tekrar yatırıma dönüştürülerek bir döngü halinde rasyonel Kapitalizmin ortaya çıkması fikrini savunur. Weber'e göre Protestanlık dinsel inanış ilkelerini ekonomik eriveye dahil ederek başarı kazanmıştır. Buna göre de Püriten ahlakı temel olarak dinden kökenli olsa da dünya yönelimli olması onu Kapitalizmin gelişiminde önemli ve olumlu yönünü ortaya koymuştur. Protestanlık z itibarıyla modern Kapitalizmin inkişafı için rasyonel ilkeye sahip Püriten ekonomi ahlakını kendisinde bulundurmaktadır. Weber Kapitalizm sürecini açıklarken sadece dine bağlı kalmaz aynı zamanda coğrafı tesirleri de göz önünde bulundurarak abartı olmayacak şekilde araştırmıştır. Weber'in değınmek istediği nokta her ülkenin kendine has ekonomik sisteminin olması nüfus artışı, kıymetli modern akışının Doğu ve Batı lkelerinde farklı roller oynadığını göstermektedir. Weber aynı zamanda Protestanlığı ekonomiden ziyade siyasi ve bilimsel alanlarda mukaise etmektedir (Atay D. M., 1995, ss. 24, 25). Weber bu çalışmayı belirli hedefler çerçevesinde incelemiştir. şöyle ki; yaşadığı dönem Almanya'sında "marksist" analiz biçimlerinin yalnız olduğunu, Kapitalizmin Batıda meydana gelme sürecini açıklamak ve bu modern Kapitalist ekonominin inkişafı nasıl etkilediğini göstermeye çalışmıştır. Weber bu amaç doğrultusunda ekonomi ve din karşılaştırmasını diğer dinlerle karşılaştırarak Kapitalizmin meydana gelme nedenlerini incelemektedir (Demirezen, 2015, s. 117).

Weber dinin ekonomik ve kültürel etkileri bağlamında "ileci Protestanlıkta" dört ana akım belirler; Kalvinizm, Methodizm, Pietizm ve Baptizm. Belirtilen bu dört mezhep birbirleriyle ilişkilidir ve bu mezhepleri ayırmak imkansızdır. Weber ileci Protestanlıkla ilgili yorumunda bu mezheplerin dogmalarının tarihsel yönüne değınmeksizin ğretilerindeki ekonomik etkilerinin bireyler üzerindeki tesirlerine değınmaktadır. Weber bu dört mezhepten en çok Kalvinizme odaklanarak 16. 17.

yüzyıldaki öğretilerini incelemektedir. Weber Kalvinizmde üç önemli temel belirler. İlki Tanrı evreni büyük zaferi doğrultusunda yarattı ve evrendeki tüm işleyiş yalnız Tanrının amaçları doğrultusunda anlam kazanır. Yani Tanrı insanlar için değil, insanlar Tanrı için vardır. İkinci olarak, Tanrının güdülerini insan üstü olup, birey onu tam anlamıyla kavrayamaz, yalnızca Tanrının isteği dahilinde küçük kırıntıları kavrayabilir. Üçüncü ise, İlahi yargıya inanmaktır. Az sayıda insan ilahi lütf için seçilmiştir. Kalvinizmin bu inanç esasına göre bu durum ilk yaratılıştan belirlenmiş ve değiştirilmesi imkansız olarak bilinmektedir. Weber'e göre kilise ve vaftizlerle kurtuluş kavramı Kalvinizmin Katolik ve Luthercilikten ayıran en önemli etmendir. Weber'e göre Kalvinizmin sunduğu, Tanrının önceden belirlediği kimi cennete veya kimi cehenneme gireceği olgusu insanlarda bir belirsizlik şuurunu meydana getirmiştir. Ben seçildim mi? sorusunun cevabı bilinmez. Asıl Kalvinist için bu belirsizlik sorun yaratmaz ve çıktığı bu ilahi yolda kurtuluşa inanarak kendi misyonunu gerçekleştirir. Lakin inanan birey için kesinliğin mümkün olması Kalvinizmin seçilmişle seçilmemiş arasındaki dışsal farksızlık dinsel kaygıları tetiklemiştir. Bu bağlamda iki fikir önerilir; seçilmeye yönelik duyulan kuşku Tanrı'nın inayetinin yokluğu gibi algılanır. "İyi işlerde başarı" seçilmişliğin bir işareti olarak kabul edilir. Bu durum az da olsa kuşkuların giderilmesine yardımcı olur. Kalvinist mümin için çalışmak, en yüksek ahlaki değerdir. Lütherci anlayışın aksine Püriten meslek anlayışı bireyin mesleğine Tanrının aracı olarak metodlu biçimde yaklaşarak ödüllendirilir. Servet birikimi ahlakça lükse yönelim halinde ahlaken kınanır. Weber'in "Protestan Ahlakı" programlı bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Weber bu çalışmayı Katolikliğin monastır idealından kopan dünyevi meslek anlayışının bir ürünü olduğunu göstermek istemiştir. Weber'in protestan ahlakı modern Kapitalizmin ekonomik etmenlerle Kalvinist inancın türleri arasındaki "seçici yakınlığını" ortaya koymaktadır (Giddens, 2014, s. 211).

Tanrının doğruları zenginlikle ödüllendireceği ne inanın tüm dünyada olmasına rağmen Protestan mezhepleri bu görüşe bilinçli inanarak ibadetle Kapitalizm arasında "doğruluk en iyi siyasetdir" kavramıyla bağ kurmuştur. Weber'e göre Kapitalist yapı itibarıyla önceden Protestan ahlakında vardı ve protestan ahlakı kazancı ve ekonomik faaliyeti dini yükümlülük olarak tespit etmiştir. Protestan müminler çok çalışmalarına rağmen gereksiz harcama veya servetlerinin atıl bırakılmasına izin vermemiştir. Nitekim elde edilen karın

yeniden dövr edilmesini savunan protestan ahlakı Kapitalizmle uyum teşkil etmektedir (İshak, 2002, s. 94).

Weber “Kapitalist Ruh” denildiğinde ne anlama geleceğinin zorluğunu yansıtmak amaçlı bir terim kullanılırsa bunun da “tarihi birey “olucağını savunur. Weber`in betimlediği birey, dünyadan uzaklaşan, kaderci ve boyun eğen bireyin aksine, sorumlu, mücadele disiplinli bir yaşam tarzına öncüllük eden “birey” kastedilmiştir. Yaşam biçimini redderek her şeyi rasyonel hesaba uygun yapmak sanat ve bilimde sihirden arınmak, hesaplanabilir ve tutarlı sonuçlar türeten formüller inşa edebilmek rasyonelliği simgeler. Din rasyonel yeniliklerle kendisini büyüden arındırmıştır. Dinde reform ekonomi alanında geleneklerden arınarak rasyonel ilkere dayalı ticaretin inkişafı, rasyonel muhasebenin olması ve piyasanın rasyonel ilkelerle idare olunması demektir. Weber`e göre Kapitalizmi var eden rasyonalizmdir. Kapitalizmden kasıt sınırsız kazanma isteği demektir. Bunun bir çok örneğini tarihte görebilir ve hiç bir zaman bu toplumlarda Kapitalizmin inkişaf ettiği görülmemiştir. Batı toplumlarında Kapitalizmin meydana gelmesinin nedeni olarak rasyonel ilkeler doğrultusunda düzenli çalışmak ve lüks tüketimde tutumlu olma, hayatı kendisine örnek alan bireydir. Weber`e göre Protestanlığın bir kolu olan Lutheranizm sosyal olarak muhafazakar ve siyasi güve maliktir. Radikal akımı temsil eden Kalvinizm`de ise disiplinli iş ve mesleğinin Tanrı katında kabul gören kul kavramının olmasıdır. Weber`e göre Protestanlıkla Kapitalizm arasında belirli bulgular vardır ki, çalışmalar neticesinde Protestanlığın Katoliğe nazaran ekonomi alanında daha başarılıdır. Weber`e göre az gelişmiş ülkelerin hiçbirinde Protestan dini yoktur. Weber Protestanlığın en önemli başarısının meslek kavramı olsa da bu kavram Kalvinizmin radikal meslek ve rasyonel görünümü Kalvinizmde Kapitalizmin ortaya çıkışı üzerindeki etkisinden kaynaklandığını savunur. Reform hareketi Lutherle başlasa da Kapitalizm bağlamında Kalvinizmle devam etmiştir. Protestan iş ahlakı üzerine çalışmalar yapılsa da kesin bir tanım bulunmamaktadır. Lakin, özet itibarıyla Protestan meslek ahlakını şu şekilde tanımlandırmak mümkündür. “Sıkı çalışmak ve çalışma eylemini ibadet olark görmek, zamanı verimli kullanmak ve tutumluluk sergileyerek israftan kaçınmak, işinde verimli olarak dakiklik göstermek, yaptığı işten ve meslekten gurur duymak, çalışma ve mesleğe sadakat, dürüstlük ve başarı ihtiyacı “ olarak tanımlanabilir (Şahin D. , 2015, s. 203).

Weber'e göre "Kapitalist Ruh" iki farklı temel içermektedir. Birincisi, Kapitalizmin yaranmasına neden olan Kapitalist Ruh ile modern Kapitalizme geçiş nedenli kapitalist ruh farkındalık göstermektedir. Şöyleki, modern Kapitalizmde "hırs felsefesi" vardı ve bu felsefe gereğince bireyler sürekli sermaye toplama eylemindeydi. Bu "ahlaki felsefe" Kapitalizmin doğuşunda mevcut değildir. Çağdaş Kapitalizmde bu felsefe has görülse de Kapitalizmin yaranmasında özdenetimli bir şekilde kontrol altındaydı. Çağdaş Kapitalizm deneyimsiz işçileri iş mekanizmine dahil etmiyor, onların daha fazla çalışmalarını sağlamak için maaşlarını kesiyordur. Kapitalizmin doğuşu bu durumdan farklı idi. Şöyle ki Protestanlar harcamak değil, dahada kazanmak arzusuyla kendilerini işe adadılar. Oysaki Çağdaş Kapitalizmde ilk reform kilise tarafından kabul görmesiyle işçilerin elindekileriyle yetinmesini, tanrının onlara lütfettikleri mesleklerinde ebedi kalarak, ihtiyaçlarından fazla maddi kazanç yönelmemelerini öğretiyordur. İnsanların bu durumdan sıyrılarak kendi mesleklerinde en iyi olması Weber'i bu durumu araştırmasına sebep olmuştur. Meslek kavramı reform hareketinin ilk yıllarında Lüthere göre günlük dünyevi işler üzerine olmakla ilgili olup, keşiş hayat tarzı yaşamak Tanrı katında olmaksızın ödevlerden kaçınmanın bir yolu olarak biliniyordu. Daha sonra Luther bu yorumunu değiştirerek, insanlara Tanrının sunmuş olduğu meslek dışına çıkmamalarını tebliğ ediyordur. Böyle bir meslek ahlakı eskiden Alman mistiziminde görülse de Püriten bu ahlakı ödeve dönüştürmüştür (Dr.Mahmut, 2018, s. 588).

Weber evrensel kazanma güdüsünü ve irrasyonel kurumların Kapitalist dönemlerde hangi koşullar altında rasyonelleştiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu sebep doğrultusunda Weber, ekonomi faaliyetin değerlendirilmesi ve metodda görülen hızlı değişimin oluşumunda gelenekselliği reddetme ahlakı ve dini itici gücün olmaksızın meydana geleceğini savunur. Weber ekonomik hayal gücünü etkileyen hayal gücü ve ahlak düsturunun tümü ekonomik zihniyet olarak bilinen ruh halini ortaya koymaktadır (Bodur, 1990, s. 89). Son olarak Weber Protestanlığın meslek kavramının çok çalışmak, tutumlu olmak ve daha sık yatırım yapmak olduğunu vurgular. Bu vurgu Kapitalizmin motive olmasını sağlar. Lakin günümüzde Kapitalizm Weber'in incelediği dönemden bu güne çok değişmiştir. Örnek göstermek gerekirse, günümüzde tüketime verilen önem Kapitalizmin toplumun en önemli unsurlarından biri haline getirmiştir. Weber'e göre "Kapitalist ruh" ile Kalvinizm arasında bir sıra bağlantılar vardır; birincisi, Kapitalistler kendi ekonomik çıkarlarını gözetirler aynı zamanda bu onların ahlaki görevleridir. Böyle

bir durum meslek alanında görülmemiş ve kendi ekonomik çıkarlarına dinsel temelleri sağlamışlardır. İkinci olarak, Kalvinizmi oluşturan Kapitalizme “işine ve Tanrının istediği yaşam amacına bağlı kalan ciddi, dürüst ve çalışkan işçiler” kazandırmıştır. Üçüncü olarak Kalvinizm Kapitalizme “dünya mallarının eşsiz dağılımını, kutsal inayetin bir biçimi” gibi rahatlatıcı güven vererek eşitsiz tabakalaşma sistemini meşrulaştırdı (Demirezen, 2015, s. 120).

3.3. Emile Durkheim Bakış Açısından Din

Emile Durkheim din sosyolojisi alanındaki en önemli eseri "The Primitive Of Religious Life" (Dini Hayatının İbtidai Şekilleri) eseri olmuştur. Bu çalışma din sosyolojisi alanında var olan klasik eserlerden biridir. Durkheim bu eserinde klasik felsefenin en önemli konularından "bilgi kuramı" konusuna değinerek konuya sosyolojik bir bakış açısı yükler. Bilgi sosyolojisi ile uzmanlık alanını genişletmek isteyen Durkheim, bilgi sosyolojisi ile din sosyolojisi arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Durkheim görüşünce gerçekte düşüncelerimizin biçimi, içeriği kadar toplumsaldır ve dolayısıyla dinidir. Eşyayı idrak etmemize vasıta olan zaman, mekan gibi unsuların ortaya çıkmasında din rol oynamaktadır. Durkheim'e göre din, insanın kendisinin ve dünya hakkındaki tefekkürünün kaynağıdır. Dünya ve insan hakkındaki düşünce ve yorumu bulunmayan hiç bir din yoktur. Aynı zamanda felsefe ve bilim de dinden tüenmektedir. Din sadece insanın düşüncesinin oluşumuna katkı sağlamakla yetinmemiş aynı zamanda ani fikirlerle zengin hale getirmiştir. Durkheim görüşünce dinin esas mahiyatı bizi düşündürmek ve bilgimizi zenginleştirmektir (Gülşen, 2020, s. 23).

Durkheim'in din sosyolojisi alanın klasik eserlerinden olan bu eseri dört bölümden oluşmaktadır. Dinin ve dini olgunun tanımı, en ilkel dinler (animizm, naturalizm ve totemizm) totemik inancların doğası, sebepleri ve sonuçları, totemik ritüellerin doğası ve sebepleri, dinde bilimin toplumsal kökeni olasılıkları yer almaktadır. Bir sosyolog olarak asıl ilgi alanının toplumsal kurumların kökleri ve dinsel karakteri üzerine odaklayan Durkheim, "Dinsel Yaşamın İlkel Biçimleri" isimli eserindeki temel maksat insanlığın bildiği "ilkel dini" tanımlayarak açıklamaktır. Durkheim ve bilim adamlarının en ilkel ve basit tip olarak tanımladıkları toplumlarda dinin ilk biçiminin hangi işlevlerini yerine yetirdiğine ve toplumsal davranıştaki yerini görmenin mümkün olması görüşüyle hareket etmiştir. Buradan yol alan Durkheim ilk önce insanın bildiği "ilkel dini" tanımlamak ve

açıklık getirmek için dini tanımlamaya çalışmıştır. Durkheim'e göre din kutsal değerlerle ilgili inanç ve pratikleri birleşiminden oluşan sistemdir (Kirman, 2005, s. 135).

“Bir din, kutsalla, yani diğerlerinden ayrılmış ve yasaklanmış şeyle ilgili inançlar ve amellerden oluşan tutarlı bir sistemdir. Bu inançlar ve ameller, kendilerine inanan bütün insanları kilise/cemaat diye isimlendirilen tek manevi bir toplum halinde bir araya getirir”. (Durkheim, Emile, 1923, s. 94)

“Her şeyden önce dini imanın kökeni, toplumda olduğu için sosyal bilimlere; sonra toplum, beşeri bilincin bir sentezi olduğu için psikolojiye ve son olarak da insan ve toplum evrenin bir parçası oldukları ve yalnızca suni bir şekilde ondan ayrılacakları için tabi bilimlere dayanmalıdır”. (Durkheim, Emile, 2005, s. 504)

Durkheim'in ana fikri, dini inançların bireyler ve onların psikolojik yapılarına dayanmadığı, toplumun genel yapısı ve çerçevesinde incelenmesi gerektiğini savunuyordur. Şöyle ki, Durkheim için din olgusu en önemli toplumsal olgulardan biridir. Dolayısıyla din olgusunu toplumsal kuramlar, tabular, uygulamalar ve kutsal mekanlarla birlikte düşünüldüğünde toplumsal bütünlük ve toplumsal bütünlüğün belirli etkileşimlerini tespit etmek mümkün olacaktır (Kirman, 2005, s. 135).

Dinin "ilk tanımı" ile kuşanan Durkheim dinin en ilkel temel biçimini aramaya başladı. Bununla birlikte hakkında herhangi bir tarihsel veya etnografik bilgiye sahip olduğumuz en kaba dinler bile uzun ve son derece karmaşık bir evrimin ürünleri gibi görünüyor ve bu nedenle farklı inançlara dayalı bir çok inanç ve ritüel sergiliyordur. Durkheim gerçekten otantik bir yaşam biçimi keşfetmek için bu gözlemlenebilir dinlerin analitik olarak ötesine geçmek onları genel ve temel unsurlarına ayırmak ve sonuç olarak bu dinler arasında bazılarını aramak gerektiğini savunur. Buradaki maksat gözlem sonucu inanç ve uygulamaları belirtmek değil, sonraki dinlerin kökenlerini aşıkarmaktır (Jones, 1989, s. 115).

Durkheim açısından din, kutsal olarak kabul edilen, yasak sayılan şeylere ilişkin olan ve kendisine katılan herkesi mabed ismi verdiği manevi topluluk çatısı altında birleştiren inanç ve eylemler dizgesidir. Durkheim'e göre insanın doğaya hakim olması ve doğada kendini güvenli hissetmesi için dine ihtiyaç duyulmuştur. Din doğanın gücü karşısında insanın acizliğini aramaz, aksine onun doğa karşısında güçlü olmasına yardım etmektedir (Eryılmaz, Çağrı, 2019, s. 150).

“İnsan, çevrenin öğeleri için yasa koyabileceğine, rüzgârı estirebileceğine, yağmuru yağdırabileceğine, bir işaretle güneşi durdurabileceğine vb. inanmaktadır. Dinin

kendisi de insana bu güveni vermeye katkıda bulunmaktadır; çünkü dinin insanı doğa üzerinde büyük etkide bulunabileceği güçlerle donattığına inanılmaktadır. Dinsel törenler, bir ölçüde, insanın isteklerini dünyaya kabul ettirmesine yönelik araçlardır” (Emile Durkheim, 2010, s. 128)

Tüm dini olguların inanç ve ritüellerden olarak sınıflanır. Durkheim, dini inançların kavramlardan, ayinleri ise belli eylemlerden oluştuğunu savunur. Dini inanç kutsal olan ve olmayan şekilde her şeyi ayırmaktadır ve din kutsal olan kategorisine dahil olundur. Durkheim dini ayinler ve inançları şöyle yorumlamaktadır; toplum üyeleri din ayin eylemlerine katıldıklarında aslında topluma tapmış olurlar. Toplumun üyeleinin fizik güçleriyle idare eder ve onları ahlaki otoriteye saygılı olmalarını sağlar. İnsanlar kendilerinden dışarda olanlardan daha güçlü birinin varolduğuna inanır ve ona din vasıtasıyla taparlar.

Durkheim'e göre din dört unsuru inanç, uygulamalar, kutsallar ve kilise olmakla kendisine bağlamaktadır. İnançlar toplumdaki temsil kümeleri, bir toplulukdaki inançları kutlamak ve güçlendirmek için, benimsenilen uygulamalar ise ritüeller, kutsal ise dini inançların yönlendirici ve kilisenin dini sosyal olarak organize eden yapısıdır. Bu unsurdan biri kutsal olan Durkheim'in din tanımında en önemli yeri kapsamaktadır. Durkheim'e göre dini olaylar idealler, semboller ve kutsallık güç ve temsil ile belirlenir. Yaratıcı güç düşüncesi toplumun inancı ve temsilinin toplu nesnesidir. Durkheim toplumun kendisine tapınması ve kutsallığın sosyal kollektifite yoluyla ortaya çıkışı olarak dini olgusunu tanımlar. Durkheim görüşünce toplum kavramı kutsallaştırılarak tanrısal bir kimlik kazanmıştır. Durkheim'in din tanımı Weber'inkinden farklılık taşımaktadır. Şöyleki Durkheim dini bir kilise etrafında bireyleri toplayan dayanışma olduğunu savunur. Buradaki kilise ibadet mekanından çok islami terminoloji ile ifade edersek "ümme" olarak kullanır. Durkheim bu tanımın arkasında cemaatçi ruh anlayışıyla içiçe gecen din ve ırkı aynılaştıran İbrani arka planın yarattığı izlenimi görülmektedir (Mehmet Can Şahin, 2019, s. 49).

Durkheim dini toplumsal alana gönüllü olduğunu ve birbirinden ayrılmadığı görüşündedir. Sosyal gerçekliğin din, dini olaylarında toplumsal olduğunu savunan Durkheim, bu sosyal gerekçeler ile dini olguların birbirilerini meşru kıldıklarını söyler. Aynı zamanda Durkheim bir topluluğun var olması için dini inancı ön görür. Dini yapısı olmayan toplumun olmayacağı görüşünü savunur. Durkheim ilkel din olgusunu günümüz dinlerinin kaynağı olduğu fikrinden vazgeçmemiş, mevcut dinlerin teşkilat ve sosyal yapılarını erken dönem dinlerinden veya dinlerin evrim sürecindeki ilk adım olduğunu

savunur. Din ve toplum arasındaki ilişki genelde bireyle toplum arasındaki ilişkiye benzemektedir (Battal, 2020, s. 38).

Durkheim görüşünce kutsal faaliyetler, insanlara inançsal açıdan belli hedeflere ulaşmak aracı olarak değil, dinsel cemaat onları ibadetlerinin bir parçası olarak görüp değer verdiği için önem kazanır. Durkheim açısından din, son derece kolektif bir şey olarak görülür. Din etimolojik anlamıyla insanları bir arada tutan olgudur. Durkheim'in iddiasına göre din, yalnızca toplumsal bir yaratım değil, aslında kutsallaştırılmış toplumdur. Feuerbach'ı andıran Durkheim, insanların birlikte taptıkları tanrılar, toplumun yansımaları olarak görülmüştür.

Eğer din özü itibarıyla toplumun iktidarlarının bir temsili ise o zaman Durkheim'e göre geleneksel dinin ortadan kalkmasının toplumun çözülüşünün habercisi olması gerekmez. Son olarak din, tıpkı ölüm durumunda olduğu gibi bireysel ve kolektif düzeyde karşılaşılabilen kayıp duygusuna karşı koyarak özel ve kamusal güven dengesini yeniden kurulmasına yardımcı oldu. En genel düzlemde din toplumsal bir kurum olarak bireye en nihayetinde toplum içerisinde kökleşmiş olan değerlerin birey üstü olanına bağlayarak, insanın varoluşsal açmazlarının anlamlandırılmasına hizmet eder (A.Coser, 2008, s. 135).

3.4. Emile Durkheim ve Dininin Yerine Getirdiği İşlevler

3.4.1. Din Fenomeni

Din sosyolojisi daima ifade şekillerinin çeşitliliğiyle karşılaşmış ve dinin bol miktarda tanımının olması sosyoloji alanında bu tanımlar üzerinde bu tanımlarla ilgili fikir birliği sağlanmamıştır. Bu tanımlar işlev ve içerik olmakla iki yere ayrılırsa da din sosyolojisiyle ilgilenenler bu ikilemi aşabilmek için çalışmıştır (Hunther, 2013, s. 202). Durkheim'in metodolojik yaklaşımının bir parçası olan fenomen onu oluşturan parçaların birleşimi ile anlam kazanır (Yenen, 2022, s. 754).

Din fenomeni bilinen ve bilinmeyen evrenin var olan lakin kökten bir biçimde bir diğerini dışlayan iki cins halinde ikili bölünmeyi kabul eden bir etmendir (Ahmet Hamza Alpay, 2019, s. 50). Din sosyal bir fenomen olarak “inanç” ve “kutsal” kavramlarıyla anlamlı bir bütüne sahiptir. İnanç kutsalın kendisiyle ilgili olsa da kutsal din dışı olarak bilinen yasaklardan ayrılmasıyla anlamlı hale gelir. Aslında kutsal, yasak ve kısıtlamalarla sınırlanan ve bu sınırların dışında kalan din dışı olarak belirlenen özel alandır (Yenen, 2022, s. 754). Aynı zamanda Durkheim'de din fenomeni kavramını bu iki şekil ile beraber

genel bir şekilde tanımlamaya çalışmıştır. Durkheim'in kutsal olanla kurulan ilişkiler arasındaki genel yorumu, din duygusunun toplumu oluşturan bir boyut olduğunu savunması, içeriksel olduğu gibi ortak faaliyetler üretmesi nedeniyle de işlevsel bir yön kazanmıştır. Bu düşünceye karşın din fenomenin geçirdiği kurumsallaşmış dinlerin çöküşü ve dinselliğin yaygın ve kimi zaman dinamik formlarının genelleştirilmesiyle ayırt edilen dönüşüm, ortak adiyet hissinin kutsallaştırması düşüncesini ön plana çıkarmıştır (Hunther, 2013, s. 202).

Durkheim basitten karmaşaya doğru ilerleyen entelektüel yöntemine göre bir bütün, onu ortaya çıkaran parçaların birleşimi sonucu anlaşılabilir. Buradan yön alarak herhangi bir fenomen onu oluşturan basit parçaların birleşmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. O halde bütün bir sistem olan fenomen onu oluşturan din, inanç ve ayin gibi parçaların birleşimi sonucu meydana gelmiştir. Din fenomenini oluşturan iki kademeli "inanç, kutsal" ve "din dışı" olmakla iki alt kategoriden meydana gelmektedir. Burada dini inanç kesin sınırlarla ayrı olan "din dışı" olanla değil "kutsal" olanla tanımlanmaktadır. Kutsal, soyutlanmış ve kurallarla çevrili korunan bir niteliğe sahiptir. Ayin ise din tanımı olarak yerini almaktadır (Yenen, 2015, s. 447).

Durkheim dinin ne bilim alanının dışında tutabileceğini nede gözardı edebileceği kadar çok güçlü bir kültür formu olduğunu düşündüğü için din fenomenine radikal bir tanım atfetmiştir. Durkheim'e göre din mukaddes şeylerle ilgili olarak emredilen ve yasaklanan inanç ve uygulamalar bütünüdür. Bu din ve uygulamalar onları kabul eden bireyleri kilise adı verilen ruhani bir toplulukta birleştirir. Din fikri kilise fikrinden ayrılmazdır. Her dinde nesne gözlem yapabilecek şeylerde bunlardır. Durkheim'e göre ne ilahi, gizli, ne de "doğaüstü" kavramları dinin özünü anlatmak için yeterlidir. Din fenomeni her zaman bilinen ve bilinmeyen evrenin varolan lakin kökten bir biçimde diğerini dışlayarak her şeyi kapsayan cins halinde ikili bölünmeyi kabul eden bir kavramdır. Yasaklarla korunan ve izole edilen şeyler kutsal şeylerdir. Yasakların uygulanmadığı ve kutsal olan şeylerden uzak tutulması gereken şeyler ise, din dışı olanlardır (Şahin C. M., 2019, s. 49).

Sosyolojinin odak merkezini oluşturan "toplumsal şeyler" fenomenler kategorisinden türemiştir. Fenomenler kategorisi, insan davranış ve düşüncelerinin birleşiminden meydana gelse de, bireysel isteklerin dışında zorlayıcı gücüyle bireysel bilinçlere yön verme özelliğine sahiptir. Fenomenler kategorisinin söz konusu gücü, herhangi bir yasal kaideye bağlı değildir. Bu durumda kültürün içselleştirilmesiyle oluşacak güvenlik

aidiyetinden kaynaklanmaktadır. Bu duruma örnek verilirse bir birey yabancı bir ülkede yaşaması ona o ülkenin dilini öğrenmesi için zorlayıcı bir durum getirmez. Lakin bireyi yaşadığı ülkenin örf ve âdetinden ve sosyal alanından uzaklaşmasına neden olur.

Toplumsal olguları karakterize eden şey kavramdışı ve olayları dışlayan ve fenomenlerin zahiri özelliklerini nitelemektedir. Fenomenlerin dışsal özelliklerinin toplumsal gerçekliğini araştırmak temelinde ölçü olarak doğa bilimleri metodolojisinden yararlanmaktadır. Emile Durkheim'in toplumsal olguları, normal fenomenler ve patoloji fenomenler olarak iki kısma ayrılmıştır. Normal fenomenler gerçeği ifade ederken, patolojik fenomenler ise olduğundan farklı tür olanlara işaret etmektedir (Yenen, 2015, s. 449).

3.4.2. Totemizm

Totem kelimesi Amerika Kızılderililerinden Ojibwa veya Ocibwa kabilelerinden “Totam” şeklinde gelmektedir. Hatta Ototeman kelimesinden tüendiği de bilinmektedir. İlk defa 1791 yılında John Long tarafından yayınlanan bir eserde Ototeman kelime manası “onun erkek kardeşi ile kız kardeşi akrabadır” demektir. Kızılderililere göre “ruh” hayvan şekline giren ruhi bir yaratık olup o kabiledaki insanları hayvan, bitkiler veya kuşlarla akraba oldukları inancına sahiptirler. Bir takım bitki, hayvan veya cansız nesnelere totem olarak bakıldığı bazen de, cansız bilinen kaya, taş ve başka tabiat olayları olan yıldırım, gök gürültüsü veya bazı göksel cisimlere totem şeklinde yakınlık ettikleri tespit edilmiştir (Tanyu, 1984, s. 155).

“Klan içinde yer alan bireyler, akrabalık bağıyla oluşan, ama çok özel nitelik taşıyan bur birlik meydana getirdiklerini kabul ederler. Bu akrabalık, onların birbirleriyle belli bir kan bağları kurmalarından ileri gelmez; yalnız aynı adı taşıdıkları için akrabadırlar. Onlar, bugün kullandığımız anlamıyla birbirlerinin annesi, babası, oğlu ya da kızı, amcası ya da dayısı değildirler; ama yalnızca hep birden aynı adla çağırıldıkları için birbirlerini, oymağın boyutlarına bağlı olarak geniş ya da dar aile oluşturuyor sayıyorlar” (Emile Durkheim, 2010, s. 150).

“Totem görevi gören şeyler, pek büyük çoğunlukla ya bitkiler dünyasından ya da hayvanlar dünyasındandır; ama özellikle hayvanlardandır. Cansız nesnelerin totem olarak kullanılması ise çok daha seyrek görülür. Howit`tin Güneydoğu Avusturalya soy kümeleri arasında saptadığı 500`den çok totem adlarının yalnızca kırk kadarı bitki ya da hayvan adı değildir. Bunlar bulutlar, yağmur, dolu, don, güneş, rüzgâr,

güz, yaz, kış, kimi yıldızlar, gök gürültüsü, ateş, duman, su, kızıl aşıboyası, deniz gibi adlardır.” (Emile Durkheim, 2010, s. 152).

Durkheim'in "Dini hayatın ilkel biçimleri" eserinde "kutsal olmayan mana" ile "kutsal mana" arasındaki kutsal kavramını hem büyüün hem de dinin kaynağı olarak saydı. Daha sonra büyü manasını totemden ayırarak büyüün kaynağının din olduğunu söyledi. Durkheim'e göre totem klanın özel ve yöresel manasını sembolize eder. Totemik manalar zaman içerisinde mana kavramıyla genelleşmeye başlar. Büyünün ve dinin kökünü teşkil eden mana sınırsız ve anonim bir güç olup, fiziki kuvvetler gibi kişisel değildir (Kösemihal, 1999, s. 339).

Durkheim dinin kökenine etnolojik bir kavram olan "totemizm" ile açıklama getirmiştir. Dinin kaynağı sayılan totem inancı toplumsal sistemin en basit şeklidir. Totemizm onu gösteren kabile yapısıyla birlikte bir varoluş alanına sahiptir. Akrabalık gibi özel bir bağla bireyleri birbirine bağlayan bir klanın ayırt edici özelliği ise kendi toteminin olmasıdır. Her bir kabile aynı klana bağlıdır ve klan üyeleri ya onları doğuran annedir ya da beraber yaşadığı annenin hamile kalmasını sağlayan baba mitsel bir aracı olarak totem sahibi sayılır (Yenen, İbrahim, s. 755).

“Soy kümelerine göre üç ayrı kural uygulanmaktadır. Birincisi, toplumların büyük, hatta denilebilir ki en büyük bölümünde çocuk annesinin totemini doğuştan hak olarak alır. İkinci ise, başka yerlerde ongun baba soyundan edinilir. Bu durumda çocuk babasının yanında kaldığından, yerel küme asıl olarak aynı onguna ait olan insanlardan kurulu olur; burada yalnız evli kadınlar ayrı ongunları temsil ederler. Üçüncü bir birleşim ise Arunta'lar ve Loritja'larda görülüyor. Burada çocuğun ongununu annesinden ya da babasından alması zorunlu değildir; çocuğun ongunu, gözlemcilerin bize farklı biçimlerde aktardığı kimi yöntemlerle, annenin gebe kalması sırasında gizemsel biçimde onu dölleyen söylencesel bir atanın ongunudur” (Emile Durkheim, 2010, s. 155).

Kutsal düşüncenin nesnel temsilcisi olarak totem önceleri isim olarak işlevsel hal görür. Bu bir isim olmakla beraber işlevselliği temsil eden "arma" görevinide üstlenmektedir. Aynı zamanda "arma" bir adiyet duygusu taşıdığından klan üyeleri onları giyilerek totem işaretlerini üzerinde taşımakla ve onları kendi totemlerine benzer biçimlerine sokmaktadır. Çünkü totemin en temel özelliği, kutsal ve din dışı olmakla ikiye ayrılan varlık dünyasında "kutsal" olan şeylerin kendisine referansla belirlenmesidir (Yenen, İbrahim, s. 755). Avustralya yerlilerindeki her bir klan birbirine benzemeyen totemlere

sahip olup ve bu totemler birer arma olarak bilinmektedir. Bu armalar kişiye özel eşyalar üzerine semboller işlenerek taşınılabılır veya birey bu totemleri bedenine çizebilir. Nitekim bireylerin bedenlerine kazıdıkları Erik ağacı, kertenkele veya sıçan olsun farketmeksizin bu totemlerin her biri kutsallık veya ilgi uyandıracak varlıklar olmadığını görürüz (Çil, 2017, s. 453)

“Ama ongun resimleri yalnız evlerin duvarlarına, sandalların yanlarına, silahların vücutları üzerinde de yapıldığını görüyoruz. Bu insanlar armalarını yanlış eşyalarının üzerine değil, kendi üzerlerine de koyuyorlar; ongun onların etlerine yapılmıştır, vücutlarının bir parçası olmuştur; hatta bu tasarlama ve sunma biçimi, en önemli olanıdır” (Emile Durkheim, 2010, s. 163).

Dolayısıyla herhangi bir taş veya tahta üzerine çizilen sembol tahta veya taş olsun, klan tarafından totem kabul edilen nesnenin resmedilmesiyle kutsala dönüşmektedir. Yerel Avusturalya klanlarının adları, amblemleri olarak resimlerde bedenlenen ve benimsenen totemlerin dışında "hayvanlara ve insanlara ait" unsurlarda yer almaktadır. Belli bir nesneler üzerine çizilen hayvan türleri totem özelliklerini taşımaktadır. Böylece totemleşen hayvan türü din dışı hayattan kutsal hayata geçerek kutsallaşmaktadır. Bu şekilde kutsallık kazanan hayvan türleri günlük taşıma ve yeme gibi unsurlardan uzaklaşarak belirli kısıtlamalara sahip olmuştur (Yenen, 2015, ss. 449, 453).

“Queensland kimi soy kümelerinde her evlilik sınıfının kendine özgü birtakım yiyecek yasaklamalarının bulunması olmuştur. O sınıfın bireyleri öteki sınıflardan insanların yiyebildiği kimi hayvan etlerini yemekten sakınmak zorundadırlar” (Emile Durkheim, 2010, s. 158).

“Olağan durumda bitkilerin ve hatta hayvanların dinsel olmayan işlevi beslenmeye yaramalarıdır; ongun olan hayvan veya bitkinin kutsal özelliği de, yenmesinin yasaklanmış olmasında kendini gösterir. Bu yasağı gözardı edenler, kendilerini en ağır tehlikelerle karşı karşıya bırakmış olur. Ongun olan bitki ya da hayvanda öyle korkunç bir ilke gücü vardır ki, kutsal olmayan bir vücuda girdiğinde onu kesinlikle bozar ve yıkar” (Emile Durkheim, 2010, s. 185).

Totemizmi insan vücudunun amblemlerini tasvir eden hayvan figürleri insan bedeninin saç, kan gibi unsurlarla açıklık getiren Durkheim, ayrıca totemizmin evren anlayışının varlığında dikkat çekmektedir. Kabile, benimsediği totem isimleri veya amblemleri kabilenin dünya görüşünü yansıtan bütünü bir parçasını oluşturur. Bu şekildeki totem

sadece kutsalı simgeleyen bir nesne değil aynı zamanda büyük bir anlatıyı anlamlı kılan parçayı oluşturmaktadır (Yenen, 2022, s. 449).

“Her şeyden önce insan kanı öylesine kutsal bir şeydir ki, Merkezi Avustralya oymaklarında dinin en çok saygı gösterilen araçlarına da kutsallık vermek için sık kullanılır. Kanın bir rol oynamadığı hiçbir din yoktur. Kan o kadar kutsaldır ki kan akımı zamanı kadınların orada bulunması yasaktır” (Emile Durkheim, 2010, s. 193).

“Saçlarda aynı nitelikler bulunduğu inanılmaktadır. Merkezdeki yerliler insan saçından yapılmı kemerler taşırlar” (Emile Durkheim, 2010, s. 194).

Totemlerin kabilenin dünya görüşünü şekillendirmedeki genel işlevinin yanı sıra totemlere atfedilen kutsallık nedeniyle bireylerin totemle geliştirdikleri özel ilişkileri de simgelemektedir. Durkheim bu ilişkiyi "bireysel ilişki" olarak isimlendirir. Bireysel bir totem bir nesne veya insan yapımı bir nesne olabilse de, genellikle hayvanın türünü işaret etmektedir. Bireysel totemde kullanılan isim aynı zamanda insan ismi de olabilmektedir. İnanca göre totemde temsil edilen hayvanın özellikleri insanda da vuku bulmaktadır (Yenen, 2022, s. 449)

“Birey ile adaşı hayvan arasında çok sıkı bağlar vardır. İnsan o hayvanın doğasına ve niteliğine katılır; onun eksiklerine olduğu gibi erdemlerine de sahiptir. Örneğin bireysel damgası kartal olan birisinin geleceği görme yeteneğine sahip olduğu varsayılır; eğer adı ayı ise, dövüşlerde yaralanmasının kaçınılmaz olduğu düşünülür, çünkü ayı yavaş ve ağırdır ve kolayca yaralanabilir; eğer hayvan küçük görülüyorsa o adı taşıyan insan da küçük görülür” (Emile Durkheim, 2010, s. 225).

Klan sistemindeki totemlerde insanların hayvan veya bitki türlerinden türendiği inancı olsa da bireysel totemde böyle bir inanç türü olmamaktadır. Aynı zamanda klanları temsil eden hayvan türleri yenilse de, bireysel totemlerde buna izin verilmemektedir. Klan totemleri anne, baba aracılığıyla gerçekleşse de, bireysel totemler tercih üzerine olmaktadır. İnsan ve kutsallık ilişkilerini totem inancıyla açıklayan Durkheim, inanç gücünün özelliklerini ve ifade ettiği manaya göre bu görüşü ortaya koymaktadır. Çünkü, totem ritueli bir bitki, hayvan ya da insan türünün temsili üzerinden ortaya çıksa da asıl gücü bu maddi varlıkların dışında tanımlanamayan bir belirsizlikten almaktadır.

Durkheim'e göre totemi oluşturan özelliklerden biri olmamamakla birlikte ruh ve kutsal varlıkları barındırmayan bir din yoktur. Ruhun kendisi olmasa da ruh düşüncesi kutsala ilişkin inançların özel bir uygulamasını meydana getirmektedir. Durkheim'in ruhu tek bir inançtan çıkan güç olarak tanımlar. Durkheim'e göre tek ruh toplumda var olan ilahi

gücün bireyselleştirilmiş anlamını ifade etmektedir. Dolayısıyla ruh düşüncesi mana düşüncesinden bağımsız olarak değerlendirilmiştir. Totem inancını diğer, iki kaynağı mana ve ruh düşüncesini takip eden "espiritler ve tanrılar" inancı meydana getirmektedir (Yenen, 2022, s. 453).

3.4.3. İntihar ve Din

İntiharın din ile ilişkisini açıklamak gerekirse Durkheim din ve mezheplerin intiharı nasıl etkilediğini intihar türlerinden bencil intiharla açıklık getirmiştir (Türkan, 2017, s. 217). “Avrupa’nın intihar haritasına bir göz atarsak görürüz ki tümüyle Katolik olan İspanya, Portekiz, İtalya gibi ülkelerde intihar pek azdır; intiharın en çok görüldüğü yerler ise çoğunluğu Protestan olan Prusya, Saksonya, Danimarka gibi ülkelerdir” (Emile Durkheim, 2013). Durkheim her iki mezhebin intiharı eşit şekilde yasaklamış bu eylemde bulunan kişilerin ahirette cezalandırılacakları hususuna dikkat çekmiştir. Bu duruma rağmen Protestanlardaki intihar düzeyi katoliklerden oldukça fazladır. İntihar olgusuna karşı eşit şekilde yaklaşımın olmasına rağmen neden iki mezhep arasında farkındalık olmuş, Protestan ve Katolik ülkelerde intihar olgusunun bu kadar yaygın olmasının nedenlerine ilişkin sorular yaranmaktadır. Durkheim bu türden sorulara "söz konusu dini sistemlerin temelindeki farkı aramak gerekir" yanıtını vermiştir. Durkheim'e göre Protestantlık özgür araştırmayı Katolikten daha geniş bir şekilde kabul eder. Katolikler ise doktorinlerini çok az sorgular ve dini bireylerden beklentilerini açık bir şekilde eleştirmezler. Katolik öğretilerinde gelenekler kesin ve değişmezdir ve bu durumda birey ile kilise arasında bir bağ oluşturmuştur.

Protestantlarda ise bu durum tamamen farklılık teşkil eder. Nevarki, Protestantlar dini hayatın bütün düzeylerinde dini değişime teşvik ederler ve resmi öğretilere karşı bir eleştiri sergilemekteydiler. Durkheim'e göre Protestantların dini öğretilerine karşı özgür eleştiri sergilemeleri sonuç olarak dinin ihlaliyle sonuçlanmıştır. Protestantlarda diğer dinlere nazaran dini özgürlük ve bireyciliğin önde olması, bireyleri dini topluluklardan uzaklaştırmaya ve dini inançların onlardan beklentilerine karşı çıkararak reddetmektedir. Dolayısıyla özgür sorgulama ve eleştirel tutum bireylerin bütünleşmesine zarar vererek parçalanmasına sebep olur ve Protestantları Katoliklere nazaran daha çok intihar eylemlerinde bulunmalarına neden olur (Türkan, 2017, s. 218).

“Şu halde Protestanlığın bireysel düşünceye Katoliklikten daha fazla yer vermesi, onda daha az ortak inanış ve uygulama olmasındandır. Oysa ortak bir amentüsü bulunmayan bir din toplumu var olamaz. O amentü ne denli geniş bir alana yayılmışsa toplum o oranda “bir”dir ve o oranda güçlüdür. Çünkü dini toplum, insanları ayrımlar içeren, hatta ayrımlar yaratan dünyasal bir bağ olan alışverişi içeren, karşılıklı hizmete başvurulmuş bağ ile birbirlerine bağlamaz; din toplumu insanları, hepsini birden bir öğretiler bütününe bağlayarak toplumsallaştırır ve öğretiler bütünü ne derece büyükse ve sağlam kurulmuşsa, insanlar o derece toplumsallaşırlar. Dinsel bir niteliğin damgasını vurduğu yani özgür sorgulamadan kaçırılmış ne kadar çok davranma ve düşünme biçimi, yolu varsa, yaşamın tüm ayrıntılarında Allah düşüncesi o kadar çok hazır bulunur ve bireysel istençleri tek bir amaca yöneltir. Tersine, bir dinsel topluluk işi ne denli bireylerin yargısına bırakırsa, o toplulukta tutarlık ve canlılık o denli az olur. Şu halde Protestanlığın intihar sayıları bakımından önderliğinin, inanç yolunun Katolik Kilisesi denli güçlü bir biçimde bütünleşmiş olmamasından ileri geldiği sonucuna varıyoruz.” (Emile Durkheim, 2013, s. 158)

Durkheim aynı durumun Yahudilerde de gözlemlediğini belirtir. Yahudilerde Katolikler gibi yaşamın bütün ayrıntılarını düzene sokan bireysel yargılara yer vermeyen bir din olduğundan bu dini yapıda da Katolikler gibi intihar eylemi düşüktür.

“Şu halde dinin olumlu etki yapışı, dinsel kavramların kendine özgü doğasından gelmiyor. Din insanı kendini öldürme isteğine karşı koruyorsa, bu ona türü kendine özgü anlatımlarla kendine yani insanın kendine saygı göstermesini buyurduğundan değil, din bir toplum olduğu içindir. Bu toplumu yapan şey, tüm üyelerde ortak, geleneksel ve bundan ötürü de zorunlu olan birtakım inanışlar ve uygulamaların varlığıdır. Bu ortak durumlar ne denli çok sayıda ve güçlü olursa dinsel toplum da o denli güçle bütünleşmiştir, çatlaksızdır ve koruyucu niteliği o denli üstündür. İşte Protestan Kilisesi ötekiler kadar bir sağlamlığa sahip olmadığından intihar üzerinde aynı dizginleyici etkiyi yapamıyor” (Emile Durkheim, 2013, s. 158).

Aynı zamanda Durkheim ailevi, siyasal bütünlüğünde intiharı nasıl etkilediğini araştırmıştır. Durkheim dinin olduğu gibi bu hususlarında intiharı etkilediğini, intiharın toplumun dinsel, ailevi ve siyasal bütünlüğüyle ters orantılı olarak değişimini belirtmiştir. Durkheim için intiharı en önleyebilecek husus toplumsal bütünleşmedir.

“Önce şu noktaya dikkati çekebiliriz: Ortak güç intihara en iyi set çekebilecek engellerden biridir; öyleyse bu güçteki azalma ile orantılı olarak intihar

artacaktır. Toplum güçlü biçimde bütünleştiği zaman bireyleri kendine bağlı tutar, onları kendi hizmetinde görür ve bunun sonucunda onları özgür bırakmaz. Yani bireylerin kendisine, topluma olan görevlerinden ölüm yoluyla kaçmalarına karşı çıkar.” (Emile Durkheim, 2013, s. 203).

Durkheim'e göre bir toplumda intihar oranı yüksekse o toplumun ahlaki değerlerinin zayıflaması, beraberliğin ve birlik olgusunun bozulması sonucu ile ilintilidir (Ağılkaya, 2010, s. 38). Durkheim böylece intiharların yükselişini ve düşüşünü toplumsal bütünleşmeye bağlayarak, intihar gibi görünüşte bir eylemi bireysel değil toplumsal bir düzeyde ilişkilendirmiştir. Durkheim'e göre intihar kişilerin doğal sorunlarıyla değil kişilere egemen olan dışsal nedenlere getirmektedir. Durkheim her toplumda intiharın olabileceği düşüncesine varsa da bu durumun en aza nasıl düşürülmesi hakkında da düşünmüştür (Ağılkaya, 2010, s. 220).

Durkheim bireyi her zaman sağlıklı dayanışmaya çağırmıştır;

“Bütün bunlardan şu sonuç çıkıyor ki; intiharların toplumsal oranı ancak toplum bilimsel olarak açıklanabilir. İntihar edeceklerin sayısını her an saptayan şey, toplumun tinsel yapısıdır. Yani her halk için elinde belirli bir erke tutan ortak bir güç vardır; insanları kendilerini öldürmeye iten budur. Kişinin yaptığı ve ilk bakışta sadece kişisel yaradılışını dışa vurur görünen hareketler, gerçekte, dışavurdukları toplumsal durumun uzantısından başka bir şey değildir.” (Emile Durkheim, 2013, ss. 309, 310).

3.5. Max Weber ve Emile Durkheim`in Din Olgusu Mukaisesi

Weber'e göre din, insanların ilkel dönemlerinden beri “din” dünyaya karşı olumlu veya olumsuz bir takım yönelimlere sahiptir. Dinin topluma yönelik zihniyeti din mensuplarını bir çok açıdan etkilemektedir. Weber görüşünce bu zihniyet yalnız tabiata karşı değil, aynı zamanda aile, iş, meslek ve ekonomi gibi bir takım olaylara tesir etmektedir (Keskin, 2004, s. 12). Durkheim'e göre ise din, insanın kendisinin ve dünya hakkındaki tefekkürünün kaynağıdır. Dünya ve insan hakkındaki düşünce ve yorumu bulunmayan hiçbir din yoktur. Aynı zamanda felsefe ve bilim de dinden türenmektedir. Din sadece insanın düşüncesinin oluşumuna katkı sağlamakla yetinmemiş aynı zamanda ani fikirlerle zengin hale getirmiştir. Durkheim'in görüşünce dinin esas mahiyatı bizi düşündürmek ve bilgimizi zenginleştirmektir (Gülşen, 2020, s. 23).

Weber dini, bireyleri motive eden bir etmen olarak görmüş, Durkheim ise din olgusunu toplumsal alanın etkileyişimi açısından önemsemiştir. Dolayısıyla, din olgusunu toplumsal kuramlar, tabular, uygulamalarla ve kutsal mekanlarla birlikte düşünüldüğünde toplumsal bütünlük ve toplumsal bütünlüğün belirli etkileşimlerini tespit etmek mümkün olacaktır (Kirman Y. D., 2005, s. 135). Weber din ve ekonomi arasındaki etkileşimi ve modern Kapitalizmin gelişimini incelerken (Türkan, 2017, s. 238), dinin "ilk tanımı" ile kuşanan Durkheim ise, dinin en ilkel temel biçimini aramaya başlamıştır (Jones, 1989, s. 115).

Durkheim'in tutkulu laikliğine rağmen (ya da belki de daha paradoksal olarak bu yüzden) ve Weber'in dinsel müzikten uzaklığı, her ikisi de genel olarak "dinin" rasyonelliği konusunda ve özellikle örnek olarak kullandıkları Avrupalı olmayan dinler konusunda ısrar ediyordu; örnek seçimleri ve analizlerinin amacı tamamen farklı olsa bile. Rasyonalite sorunu, her iki düşünürün de evrimci öncüllerinden nasıl ayrıldıklarını ancak aynı şekilde ayrılmayı başaramadıklarını gösterdikleri alandır. Daha ziyade Durkheim, Avustralya totemizminde temel benzerlikleri ve nihayetinde tüm insan toplumunun evrensel dini temellerini aradı. Aslına bakılırsa, Durkheim'in metninde "uygarlık" kavramı yoktur, ancak "ilkel" teriminin kullanımında bu kavramın belirsiz varlığı örtülüdür. Weber ise "ilkel" teriminden kaçındı. Yine de eserin dinin kökenleri ve büyüyle ilgili ilk bölümleri benzer bir alanı kapsıyordu. Hatta totemizm üzerine kısa bir bölüm bile eklemişti. Onun etnolojik spekülasyonları, Weber'in bilgi birikiminin kapsamını gösteren sonraki bölümlerin aksine, herhangi bir ampirik örneğin bulunmaması nedeniyle dikkat çekiciydi. Bunun yerine, Weber'in analizini, gördüğümüz gibi, büyüü mantıksızlıktan bilimsel akılcılığa geçiş açısından dini evrimi tasvir eden daha önceki antropolojik şemalarla yüzeysel benzerlik taşıyan terimlerle temellendirmeye hizmet ettiler. Weber büyüünün irrasyonellikle özdeşleştirilmesini kabul etse bile, rasyonalizasyonun çoklu yörüngelerini karşılaştırmakla çok daha fazla ilgileniyordu. Bu nedenle onun örnekleri "uygar" toplumlardan, yakın zamanda icat edilen "dünya dinleri" evreninden alınmıştır (Launay, 2022, s. 10).

Weber çalışmalarında spesifik bir din tanımı yapmaktan kaçınmış çalışmanın başında böyle bir tanımın yapılmasını mümkünsüz görürken, (Demirezen, 2015, s. 145) Durkheim ise, dine spesifik bir tanım yaparak dini, kutsal olarak kabul edilen, yasak sayılan şeylere ilişkin var olan ve kendisine katılan herkesi mabed ismi verdiği manevi topluluk çatısı

altında birleştiren inanç ve eylemler dizelgesi olarak tanımlar. Durkheim'e göre insanın doğaya hakim olması ve doğada kendini güvenli hissetmesi için dinin oluşumuna ihtiyaç duyulmuştur. Durkheim'e göre dini olaylar idealler, semboller ve kutsallık gücü ve temsil ile belirlenir. Durkheim'in din tanımı Weber'inkinden farklılık taşımaktadır. Şöyle ki Durkheim dini bir kilise etrafında bireyleri toplayan dayanışma olduğunu savunur. Buradaki kilise ibadet mekanından çok İslami terminoloji ile ifade edersek "ümme" olarak kullanır. Durkheim bu tanımın arkasında cemaatçi ruh anlayışı ile iç içe geçen din ve ırkı aynılaştıran İbrani arka planın yarattığı izlenimi görülmektedir (Mehmet Can Şahin, 2019, s. 49). Durkheim'in yazıları genel olarak tanımlardan nispeten uzaktır. Elbette, kendi analitik kelime dağarcığını oluşturan terimleri tanımlarken dikkatliydi: örneğin "toplumsal gerçekler", "kolektif vicdan" ve "anomi". Ancak genel olarak halihazırda ortak para biriminde olan kelimeleri tanımlama zahmetine girmedir. "Din" tartışmasız en dikkate değer karşı örnektir. Elbette Weber'in kendi teorik sözlüğü de vardı: "ideal tipler" ve "karizmatik otorite". Öte yandan Weber, yalnızca birkaç örnek seçecek olursak "Kapitalizm", "sınıf" ve "bürokrasi" dahil olmak üzere, spesifik olarak kendisine ait olmayan terimleri tanımlama konusunda çok daha titizdi -hatta takıntılı bile denebilir-. Durkheim'in "din" tanımı üzerine uzun incelemesi, Weber'in kaçınması kadar radikal bir şekilde kendi çalışma tarzına aykırıydı (Launay, 2022, p. 2)

Durkheim, bu sosyal gerekçeler ile dini olguların birbirilerini meşru kıldıklarını söyler. Weber ise ekonomi ile din arasındaki meşruluğa dikkat çeker. Aynı zamanda Durkheim bir topluluğun var olması için dini inancı ön görür. Dini yapısı olmayan toplumun olmayacağı görüşünü savunur. Weber ise, Protestan dinini ekonomik alan için en uygun dini yapı olarak görmüştür. Durkheim ilkel din olgusunu günümüz dinlerinin kaynağı olduğu fikrinden vazgeçmemiş, mevcut dinlerin teşkilat ve sosyal yapılarını erken dönem dinlerinden veya dinlerin evrim sürecindeki ilk etmen olduğunu savunmuştur. Weber Durkheim'in bu görüşüne katılmıştır. Din ve toplum arasındaki ilişki genelde bireyle toplum arasındaki ilişkiye benzetilmektedir (Battal, 2020, s. 38).

Weber sosyal koşulları bireyin bakış açısından bakarken Durkheim, bireyi sosyal koşullar perspektifinden inceler. Durkheim için gerçek olan toplumun olmasıdır. Weber ise topluma bu aspekten bakmaz. Weber'e göre bireyin dışsal davranış koşulları etkili olduğu gibi içsel duygularda bir o kadar etkilidir. Burada asıl mesele bireyin davranışının anlaşılabilmesidir. Bu sebeple Durkheim sosyolojisinde "toplum" merkezi yere sahipken

Weber sosyolojisinde bu yeri “birey” almaktadır. Bu bağlamda Weber dini olguyu bireysel olarak incelerken, Durkheim toplumsal etmen olarak ele alır (Türkan, 2017, s. 238).

Weber dini olguyu karakterize etmek için kullandığı kategori, Tanrı'ninkinden daha temel görünen "ilahi" kavramıdır; bu nedenle, onu ilgilendiren dini eylem, tam olarak insanın ilahi olanla ilişkisi olarak tanımlanır. Bunlar ilahi ruh, tanrılar veya şeytanlardır. Bu bağlamda semboller gerçekten önemli bir şeydir, çünkü insanın inandığı doğaüstü güçlere anlam kazandıran, yani tamamen manevi olan bir şeyi somut hale getirmenin bir aracıdır. Bu açıdan Weber'in bakış açısının da Durkheim'inkinden farklılaştığını belirtmek gerekir; çünkü Durkheim, sembolün gerçekten var olan bir gerçekliğin, yani toplumun ifadesi olduğunu iddia ederken, Weber için sembol sadece varlığı yaratmanın bir yolu olup somut fikir, manevi bir güçtür (Weiss, 2005, s. 3) Weber tabu tanımına şu şekilde başlıyor: Ruhlara olan yüksek düzeyde inançta, tüm özel, özellikle olağandışı yaşam süreçleri, belirli bir ruhun bir kişinin içine girmesinden kaynaklanır: hastalık durumunda olduğu gibi doğumda da, yaşam sırasında da, ergenlik döneminde veya adet sırasında. Dolayısıyla bu ruh, Samilerin "şeyler", "kaplanların olduğu yer" sınıflandırması açısından değişkendir ve genellikle şansa bağlıdır, ancak pratik etkisi açısından neredeyse tamamen alakasız." (Toth, 2006, s. 143).

Benzer bir ince mesafeyi totem örneğinde de görebiliriz. Weber'e göre totem, kardeşlik ilişkilerini sihirli bir şekilde garanti altına almanın yaygın bir yoludur." Bu nedenle Weber, totemin dünyanın her yerinde var olan bir gelişme düzeyi olduğu görüşüne karşı çıkıyor." Kesin çözüme özel önem verilmelidir (Toth, 2006, s. 143) Totemizm, Durkheim'e göre Toplum ile din arasındaki tam bir örtüşmeyi cisimleştirdiği ölçüde, artık toplumsal ihtiyaçlara karşılık gelmediğini düşündüğü modern Avrupa yerleşik dinleriyle belirgin bir tezat oluştuyordu. Modern Avrupa dini, Avrupa toplumunun çoğu gibi, olayların gerçek durumuna karşılık gelen sağlam bir ahlaki pusulanın yokluğuyla, anomiyile karakterize ediliyordu. Belirttiği gibi, totemizm "antropologların Cennet Bahçesi'ydi. Buna karşılık, modern çağ gerçekten de çorak bir araziydi (Launay, 2022, s. 11) Totemizmin ele alınması bu ayrılığı daha da vurgulamaktadır, çünkü eğer Durkheim için bu dinin en ilkel biçimiye ve totem aslında bilinçsizce de olsa topluluğa atfedilen önemi temsil ediyorsa, Weber için totem kardeşliğin simgesi olduğunu belirtir. Dahası, Weber'in totomizm'i yalnızca kendi zamanının pek çok sosyologunun onda bulduğuna

inandığı tüm dinlerin ve tüm sosyalleşmenin açıklanmasına ilişkin evrensel ilkenin değerini inkar etmek için çağırır (Weiss, 2005, s. 3). Toplumda kutsallığın simgesi olarak bilinen din duygusu grup kimliğinin ortaya çıkmasında da önemli yere sahiptir ki, Durkheim din duygusunu önemli ve kayda değer bir tatmin aracı olarak görmüştür. Durkheim'e göre insan bilinci dünyayı kutsal olanla din dışı olan iki kategoriye ayırmaktadır. Durkheim'in ifade ettiği "kutsal" kuramı Weber'in "karizma" kuramına benzemektedir. Ancak Weber'in "karizma" kuramı bireye atfederken Durkheim için bu işlevi totemde var olan "simge" veya "birimler" görmektedir. Her iki tutumda benzer işleve sahiptir (Ahmet Hamza Alpay, 2019, s. 10).

Weber benzersiz olaylara ve koşullara odaklanmak için "İdeal Tip" kuramını kullanmış, "sonraki fark türü spesifik" kuramını reddetmiştir. Durkheim ise bu kuramı intiharlara tanım ve tarif atfetmek için kullanır (Türkan, 2017, s. 238). Herhangi bir olgu yalnızca ne olduğuyla değil, ne olmadığıyla da tanımlanır. Din, ideal bir tip olarak özdeşleşmeye meydan okur ve sonuç olarak tanımlanması imkansız olmasa da zordur, çünkü tam da "din değil" kategorisi boş kalır. Kuşkusuz, "din" ve "seküler" kategorilerinin tarihsel olarak birbirlerine göre oluşturulduğunu ve dolayısıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir. Ancak Weber'in "din"i (ama laikliği değil) tarih-tarihsel olarak konuşturması, şemasında böyle bir karşıtlığı imkansız hale getiriyor. Bu farklılığın Weber'in teorisinde "ruh" ve "dünya" arasındaki ayrımla somutlaştığını öne sürüyor. Böyle bir ayrım gerçekten de Weber'in düşüncesinde belirgin bir şekilde ortaya çıkıyor, ancak ben bunun, dinleri tanımlamaktan ziyade, dünyayla etkileşimlerinin veya dünyayla olan bağlarının doğası ve kapsamı açısından dinler arasında ayrım yapmak için kullanıldığını ileri sürüyorum. Dinin evrensel özellikleriyle gerçekten ilgilenen Durkheim'dan farklı olarak Weber, bir dini (veya tek bir din içindeki bir dini yönelimi diğerinden ayıran şeyin) ne olduğuyla ilgileniyordu (Launay, 2022, p. 7)

Durkheim ve Weber bireysel değer ve inançlarla bilimsel incelemeler arasında bir mesafe konması görüşünde hemfikirler. Aynı zamanda hem Weber hemde Durkheim günlük siyasal süreçlerden de uzak kalmamışlar (San, Coşkun, 2010, s. 25).

Weber'e göre büyü, onun tarihsel vizyonunda Durkheim'dan çok daha önemli bir rol oynadı. Weber'in vizyonu Frazer'inkine biraz daha yakındı; Büyü irrasyonel bir faktör oluşturuyordu ve tarih irrasyonelden rasyonele doğru ilerliyordu. Bununla birlikte, Weber'e göre büyü, dinden önce gelen bir şey değildi; daha ziyade, özellikle de ancak

hiçbir şekilde yalnızca kökeninde değil, kurucu bir özellikti (Launay, 2022, s. 8). Durkheim ise dine tanım vermeden önce büyü kuramına açıklık getirmek istemiştir. Durkheim'e göre büyü dinden sebepli karakteri nedeniyle din ile akraba saymış ancak, düşman olmaları nedeniyle birbirilerinden ayrıştığını belirtmiştir. Bu ayrımın temel sebebi ise din ve büyü'nün sosyal yaygınlığı ve etkileşiminin mekanizmasında bulunmaktadır. Nitekim din, doğrudan bir cemaat oluştursada bu işlevi büyüde görmek mümkün olmamıştır. Büyü bir çok insan tarafından kabul görerek benimsenilse de toplumsal karşılığa sahip olmamıştır (Yenen, 2022, s. 447)

Weber bireylerin davranış nedenlerini açıklarken din içeriği ve motiflerini baz alarak açıklamaya çalışmıştır. Durkheim ise, bireylerin intihar eylemlerini niyetsel değil, nedensel açıdan açıklamaya çalışmıştır. Şöyleki, Durkheim intihar artışında bireysel değil toplumsal sonuçların etkileşimine odaklanmıştır. Bunun aksine olarak Weber, ekonomik refahın ve modern Kapitalizmin gelişiminde dinin önemini anlatmaya çalışmıştır.

Weber açıdan din, bireyleri motive eden temel ve önemli etmenken, Durkheim açısından din, toplum vasıtasıyla bireylere ulaşır. Weber sosyal koşullara bireyin bakış açısıyla bakmaya çalışırken, Durkheim bunun aksine bireye toplumsal koşullar açısından bakar (Türkan, 2017, s. 238).

Her iki yazar da "din" kavramını ve eşit derecede önemli olan onun evrenselliğini sorgusuz sualsiz kabul etmektedir. Bu hiç de şaşırtıcı değil: "din"in kökenleri Erken Modern çağda olan bir Avrupa kavramı olduğunun farkına varılması ancak yirminci yüzyılın sonlarına kadar uzanıyor. Sorun şu ki, Avrupalı olmayan "dini fikirler ve uygulamalar", her iki kitabın ve her iki yazarın teorik meşguliyetlerinin kesinlikle merkezinde yer alıyor. Her yazar, çok farklı bir şekilde olsa da, Avrupalı olmayan örnekleri, Avrupa dininin çok fazla değil, daha geniş anlamda Avrupa modernliğinin tanımlayıcı özellikleri olarak gördüğü şeyleri vurgulamak için bir engel olarak kullanır. Bu süreçte, her iki yazar da sınırlı bir başarı ile de olsa, Avrupa'nın dünyanın geri kalanı üzerindeki hegemonyasını meşrulaştıran on dokuzuncu yüzyılın evrimsel ilerleme modellerinden kurtulmaya çalışır. Evrimci yaklaşımlardan kopuş, her yazarın Avrupalı olmayan dini fikirlerin rasyonalitesi konusundaki ısrarı, Avrupalı olmayanları, Fabian'ın (1983) teriminini kullanacak olursak, kabul etmeyi reddetseler bile, akılcı olmayan şeyler olarak kınamayı reddetmeleri ile en açık şekilde örneklenmiştir. Avrupa hakkındaki tartışmaların, tanımlamayı iddia ettikleri toplumlarla çok az ilgisi var. Durkheim ve

Weber'in Avrupalı olmayan dinlere ilişkin sınıflandırmalarının kategorik olarak çarpıtılmasa bile ciddi biçimde güncelliğini yitirdiğini söylemeye gerek yok. Ne de olsa, bu dinlerle ilgili ilk elden deneyimleri yoktu (ya da herhangi birini edinmekle ilgilenmiyorlardı), (çoğunlukla yanlışlıkla) güvenilir buldukları rivayetlere güveniyorlardı. Avrupalı olmayan dinlerle kendi çıkarları için ya da kendi şartlarına göre ilgilenmiyorlardı. Ancak çok farklı teorik nedenlerden ötürü, bu tür dinleri doğası gereği ve telafisi mümkün olmayan şekilde mantıksız olarak kategorize eden paradigmalara meydan okudular ve bu dinleri kendi başlarına incelemenin yolunu açmasalar da bir açılım yarattılar (Launay, 2022, pp. 2,13).

SONUÇ

Toplumun iki farklı geleneğinden ve sosyolojik kesimlerinden olan yeni- Kantçı ve Alman sosyolojik geleneğinin etkisi altında olan Weber ve Fransız pozitif sosyoloji geleneğinin etkisinde olan Durkheim sosyoloji ve din sosyoloji bilim alanında önemli iki isimdir. Her iki düşünürün günümüz sosyoloji ve din sosyoloji alanında görüşleri ve etkileri hala dikkate alınarak incelenmektedir. Weber bir sosyolog, tarihçi, hukukçu olarak bilinsede din sosyolojisinde, din ve ekonomi arasındaki etkileşimi içeren “Protestan Ahlakı ve Kapitalist Ruh” eseriyle din sosyolojisinde önemli yere sahiptir.

Weber dine bir atıf yapmaktan çekinmiştir. Weber`e göre dini tanımlamak ne mana içerdiğini söylemek için çalışmanın başlangıcında mümkünsüz olduğunu yalnız incelemenin sonunda bir sonuç elde edebileceğimizi savunur. Aynı zamanda Weber bir dini mantıksal yönüyle değil, bireyler üzerindeki psikolojik ve toplumsal sonuçları ile ilgilenmiştir. Weber`in dinsel incelemelerinin temel amacı dini inanç ve değerlerin yanısıra insanlar üzerindeki etkilerine ve dinsel eylem veya dinden kaynaklı sosyal eylemlerin incelenmesi üzerine odaklanmıştır. Aynı zamanda Weber dinleri araştırırken onların doğru olup olmadığını değil, toplum üzerindeki etkilerini ve dönemin sosyal şartları bağlamında incelenmesini ön görmüştür. Weber gözlemince insanların dini inançları, bir nevi dini ahlakları onların davranışlarını etkilediği sonucuna varmıştır. Weber nedensel analizler sonucu dinin evrensel bir olgu kanaatine varır. Din olgusu Weber`e göre tarihin bütün evrelerinde var olmuş, erken dönemlerde ise kabile kuruluşu irrasyonel olsa da son incelemeler sonucu ayinsel, büyüsel ve dünya yönelimli rasyonel kurulu olduğu bilinmiştir. Weber din üzerine yapmış olduğu incelemelerde dini olaylar, dünyevi olayların, hatta sosyal eylemlerin bile birbiriyle ilişkili olduğunu görürüz. Bu anlamda dinin sosyal veya sosyo-ekonomik yapısı üzerinde etkisi olduğu gibi, toplumsal yapının da din üzerinde etkisi olduğunu belirtir.

Ayrıca Weber dini analizlerinde dünya dinlerini de incelemiştir. Weber`in dünya dinlerine yönelmesinin temel amacı Protestanlıktır. Ona göre Protestanlık tarih boyunca Batı medeniyetinin bir parçası olmuş ve gerçekleşmekte olan büyük dönüşümün son halkası olmuştur. Weber “Protestan Ahlakı ve Kapitalist Ruh” eserinde ekonomi ile din Batı kapitalizmi ile de Protestanlık arasındaki nedensellik ilişkilerine değinmektedir. Weber bir Kalvinizmi iş ahlakına dayandırarak bireylerin çalışıp kazanmakla elde edilen başarıları ebedi yola götüren kurtuluşa neden olan etmen olarak takdim eder. Weber`e

göre Püriten bir iş ahlakına inanan Calvinistin davranışı onu münzevi bir yaşam anlayışına göre şekillendirir. Bu tutum bireyi kişisel lüks tüketime ve dünyevi zevklere karşı olumsuz tutum, israf gibi davranışlarda bulunmasını önler. Weber'e göre Protestanlık dini inanış ilkelerini ekonomik çerçeveye dahil ederek başarı kazanmıştır.

Weber dinin mahiyat ve içeriğinin izahıyla ilgili değil toplumsal davranışın ortaya çıkardığı problem ve şartları incelenmesi gerektiği görüşüne varmıştır. Weber'e göre dini ve ahlaki değerler sosyal ve ekonomik değişme olgusu içerisinde yer alabilir. Lakin bu etmeni sosyal değişimin tek nedeni olarak kabul etmek olmaz.

Durkheim ise, dine kendine özgün bir şekilde atıf yapmaktadır. Durkheim açısından din, “kutsal olarak kabul edilen, yasak sayılan şeylere ilişkin olan ve kendisine katılan herkesi mabed ismi verdiği manevi topluluk çatısı altında birleştiren inanç ve eylemler dizgesidir” olarak tanımlar.

“Dini Hayatını İlkel Biçimleri” çalışmasında Durkheim ilkel dinleri inceleyerek dinin basit sosyolojik biçimlerini tespit etmeye çalışmıştır. Durkheim insanların dini yapılarının ilk bilgidan aldıklarını savunur. Durkheim'e göre din kutsal şeylerle ilgili inançların birleşik bir sistemidir. Dinin tanımını yaptıktan sonra animizm ve naturizm ile ilgili kendisinden önceki görüşleri reddederek animizmi rüyanın, natürizmi ise belli kozmik güçlerin dinin evriminde başlangıç noktasının olduğunu din ve kutsal arasındaki ayrımın doğada bulunduğunu belirtir. Durkheim bu açıklamaları yaptığında din ve Tanrı görüşlerinde kök bulmayı amaçlayarak zamanın antropolojik temelli teorilerine karşı çıkmıştır. Durkheim beşeri olguların bireyden bağımsız olduğunu ve bireyin dışında toplum kaynaklı olduğunu bildiren sosyolojik esaslı bir teoriyi ortaya koymaya çalışmıştır.

Durkheim intihar çalışmasında 26.000 vaka inceleyerek intihar eylemlerinin nedenlerini toplum üzerinde aramıştır. İntiharın din ile ilişkisini açıklık getiren Durkheim din ve mezheplerin intiharı nasıl etkilediğini intihar türlerinden olan bencil intiharla açıklık getirmiştir. Durkheim'e göre dindar olanlar dinsiz olanlardan daha az intihar eyleminde bulunmaktadır. Ayrıca Durkheim tüm dinlerin intihara karşı aynı derecede koruma sağladığı görüşüne varmıştır. Durkheim dini doktorinleri eleştiriye açık olma bakımından Protestanların Katoliklerden daha çok intihara meyilli olduklarını tespit etmiştir.

Durkheim dinin kökenini etnolojik bir kavram olan totamizm ile açıklama getirmiştir. Durkheim totemi toplumsal sistemin en basit sistem olduğunu belirtmiştir. Bu totemler

klan kabile gibi toplumsal yapılar kendi ideolojilerini ve totemlerini belirli hayvan figürleri veya çizimleri ile belirttiğini söyler. Totemler kabilelerin dünya görüşünü şekillendirmektedir. Bu totemler bireylerin geliştirdikleri özel ilişkileri de simgelemektedir.

Son olarak belirtmek gerekir ki, Weber ve Durkheim çağdaş olsalar bile hiçbir zaman birbirlerinin sosyolojik görüşlerinden etkilenmemişlerdir. Yaşadıkları coğrafi ve geleneksellik her iki sosyologu kendine has bir şekilde etkilemektedir. Her iki yazar da "din" kavramını ve eşit derecede önemli olan onun evrenselliğini sorgusuz sualsiz kabul etmektedir. Dine bireysel olarak yaklaşan Weber, dinle ilgili görüşlerinde, din ile ekonomi arasında bir ilişki kurmuş, çalışma ve tutumlu olmanın kısaca ekonomik mesleki ahlaki Tanrıya ibadet olarak görmüştür. Durkheim ise din olgusunu toplumsal alanın etkileşimi açısından önemsemiştir.

KAYNAKÇA

- A.Coser, L. (2008). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları (Çev, Himmet Hülür, Serhat Toker, İbrahim Mazman)*. Ankara: Deki Yayıncılık.
- Abdulkerim Çalışkan, R. T. (2020). Max Weber Ve Niskane'nin Bürokrasi Yaklaşımlarının Türk Bürokrasi Yapısı Bağlamında Değerlendirilmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enistütüsü Dergisi*, 853-877.
- Abuzer, C. (2011). Dinin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 143-153.
- Ahmet Hamza Alpay, M. C. (2019). Emile Durkheim: Sistematik Din Sosyolojisine Katkıları Açısından Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10, 44-65.
- Akçakaya, M. (2016). Weber'in Bürokrasi Kuramının Bu Günü Ve Geleceği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 275-295.
- Akpınar, M. (2014). Max Weber'in Rasyonalizasyon Yaklaşımı ve Türkiye Sağlık Sektöründe Performans Sistemi Düzenlemesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 189-202.
- Aksakal, İ. (2021). Durkheim'in Ahlak Eğitimi ve İdeal Vatandaş Modeli. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Dergisi*, 211-529.
- Aladar, N. (2009). Büyüsel İşlemler Üzerine Bir Sosyoloji Araştırması: Malatya Örneği. *An Sociological Investigation on Magic Djin (in Case of Malatya)*.
- Alemdar, R. (2017). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Ali Baltacı, E. O. (2021). Max Weber: Sistematik Din Sosyolojisi. *Analitik ilahiyat Dergisi*, 13-30.
- Alıcı, M. (2010). Din Antropolojisinin Kurucularından James George Frazer (1854-1941). *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3-31.
- Arı, D. Y. (2021). Toplumsal Değişim ve Din. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 131-142.
- Atay, D. M. (1995). Dinin Ekonomik Örgütlenmeye Etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 7-80.
- Atay, T. (2019). *Din Hayattan Çıkar: Antropolojik Denemeler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Avcı, Y. (2014). İslam Topluluklarının Ekonomik Gelişmelerinde M. Weber ve S. Ülgener'in Görüşlerinin Karşılaştırması. *Master's thesis Sosyal Bilimler Dergisi*, 73.

- Aydın, C. B. (2012). 14-18 Yaş Arası Gençlerde Büyü, Sihir, Nazar vb Tutumlar. *Doctoral Dissertation Marmara Üniversitesi*.
- Aydın, K. (2014). Yapısal İşlevselci Teori ve Toplumsal Tabakalaşma 8.4. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Aydınalp, H. (2010). Sosyal Çatışma ve Din. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19.2, 187-215.
- Bahar, H. İ. (2009). *Sosyoloji*. Usak Book.
- Bal, H. (2014). Siyayet Teorisinde Otorite Kavramı. *Turkis-Studies Uluslararası Türk Dili, Edebiyatı ve Tarihi Dergisi* , 247-255.
- Battal, E. O. (2020). Din sosyolojisinde Emile Durkheim'e Bir Giriş denemesi. *İslami Araştırmalar Dergisi*.
- Bayhan, V. (1995). Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma. 310.
- Baykan, S. (1981). *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası Yayınları.
- Becer, F. (2017). Durkheim Sosyolojisinde Ahlak ve Yansımaları. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 813-826.
- Benton, T. (2014). *Sosyolojinin Felsefi Kökenleri*. çev, Ümit Tatlıcan Küre Yayınları .
- Bodur, E. H. (1990). Modern Kapitalizmin Dogmasında Dinin Rolü (Kapitalizmin Ruhı ile Protestan Ahlakı Arasındaki İlişki) . *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Bors, M. E. (2020). Max Weber'in Otorite Tanımı Çerçevesinde Tür Destan Kahramanları:Oğuz Kağan Örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 251-266.
- Cevat Özyurt, İ. M. (2015). *Sosyal Teoride Din*. İstanbul: Hece Yayınları .
- Coşkun, P. D. (2016). *Sosyal Değişme ve Dini Normlar* . İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Çamlı, A. (2013). Max Weber'de Rasyonelleşme ve İktisadi Gelişme İlişkisi . *Master's thesis Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Çamlı, Ahmet Yavuz. (2013). Max Weber'de Rasyonelleşme Ve İktisadi Gelişme İlişkisi. *Master's Thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Çamlı, Ahmet Yavuz. (2020). Yeni Bir Toplum Kuram Dinamiği;Pratik-Rasyonellik. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14-27.
- Çekin, A. (2013). Din ve Eğitimin Toplumsal Yönü Üzerine Değerlendirmeler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2.2, 36-48.

- Çevikbaş, D. R. (2014). Bürokrasi Kavramı Ve Yönetmel İşlevi. *Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 75-102.
- Çil, H. (2017). Toplumsal Dünyanın Bedensel Temelleri: Durkheim, Simmel ve Weber Sosyolojisinde Bedenin Yeri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 37, 449-464.
- Çoban, B. (2022). Durkheim'in Bilgi Ve Toplum Üzerine Bir Değerlendirme. *NOSYON. Uluslararası Toplum Ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 115-130.
- Çoban, Bahadır. (2022). Durkheim'in Bilgi Ve Toplum Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme. *NOSYON; Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 115-130.
- Demirezen, M. Ş. (2015). Karl Marx ve Max Weber'in Sosyolojisinde Din Tartışması. 61.
- Doğru, Ç. (2022). Sosyal Bütünleşme ve Din Eğitimi İlişkisi Üzerine Bir Araştırma . *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 30., 59-82.
- Dr. Elnur Azimli, P. D. (2023). Sosyal Kontrol ve Din: Dinin Dindar Bireyler Üzerindeki Kontrol Gücü. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi* 9.1 , 1-16.
- Dr. Mahmut, Y. A. (2018). İş Ahlakı ve Etik . *International Economics and Business Symposium*, 584.
- Durkheim, E. (2016). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları (Ö. Doğan, Çev)*. Ankara : Doğu Batı Yayınları.
- Durkheim, Emile. (1923). *Dini Hayatın İbtidai Şekilleri (Çev, H. Cahit)*. İstanbul: Tanin Matbaası.
- Durkheim, Emile. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri (Çev, F. Aydın)*. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Durkheim, Emile. (2013). *Emile Durkheim on Institutional Analysis*. University of Chicago Press.
- Dursun, D. D. (1992). Bürokrasi Teorisi ve Yönetim. *Journal of Social Policy Conferences* 37-38, 133-149.
- Dündar, O. (2020). Weberyen Büyü Bozumu Bağlamında Suspirira Filminin Analizi. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 17-32.
- Emile Durkheim. (2010). *Dini Yaşamın İlkel Biçimleri (Çev, Ö. Ozankaya)*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Erdem, M. (2004). Din ve Terör Üzerine . *Dini Araştırmalar Dergisi* 20.7, 9-12.

- Ertit, V. (2020). Sosyolojinin Kurucu Figurlarında Din. *Akademik hassasiyetler Dergisi*, 1-35.
- Eryılmaz, Ç. (2019). Durkheim`de Toplum Çevre etkileşimi; Dışlayıcı Toplumsal Olgulara Karşı Çevreci Potensiel. *İstanbul University Journal Of Sociology*, 135-157.
- Eryılmaz, Çağrı. (2019). Durkheim`de Toplum ve Çevre Etkileşimi; Dışlayıcı Toplumsal Olgularla Çevreci Potensiel. *İstanbul Univesty Journal of Sociology*, 135-157.
- Esgin, D. A. (2008). *Anthony Giddens Sosyolojisi*. Ankara: çev, Anı Yayınlar.
- Funda Civek, E. Ö. (2021). Weber Bürokrasi Kuramı Ve İnsan Kaynakları Yönetimi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 364-394.
- Gedikli, B. (2012). Karl Marx ve Max Weber`de Modernite . *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 638-653.
- George Ritzer, S. S. (2017). *Sociological Theory*. Bilgi Yayınları .
- Giddens, A. (2014). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori (Çev, Ümit Tatlıcan)*. çev, Ümit Tatlıcan, İletişim Yayınları.
- Gül, A. R. (2010). Dinin İşlevleri ve İnsan Hakları Ekseninde Devlet Eliyle Din Öğretimi. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29.29, 137-177.
- Gülmez, M. (1975). Weber Ve Ideal Bürokrasi Anlayışı. *Amme İdaresi Dergisi*, 47-73.
- Gülşen, B. (2020). Nietzsche ve Durkheim`de Ahlak. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 239-260.
- Günay, Ü. (2014). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Günerigök, Y. M. (2018). Din Sosyolojisi Metodolojisinde Anlayıcı Yaklaşım-Max Weber Örneği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Güneş, A. (2014). Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 153-164.
- Güneş, Abdurrahman. (2014). Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 153-164.
- Gürbüz, S. A. (tarixsiz). *Ahlak: Kollektif Bilinç*. Bu academia.edu. mənbədən tapılıb
- Hans Henrik Bruun, S. W. (2012). *Max Weber: Collected Metodological Writings*. Rautledge.
- Hunther, J. C. (2013). *Durkheimi Anlamak (Çev, Serra Akyüz)*. İletişim Yayınları.

- İhsan Çapcıoğlu, N. A. (2012). *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- İshak, T. (2002). Kapitalizmin Zorunlu Şartı” Protestan ahlak.
- John Zavos, P. K. (2012). *Public Hinduisms*. SAGE Publications India.
- Jones, R. A. (1989). Emile Durkheim: An Introduction to Four Major Works . *Beverly Hills CA, Sage Publications, Inc*, 115-155.
- Karaarslan, Ü. (2018). Max Weber’e göre Liderlik Çeşitleri Ve Liderliğin Dönüşümü. *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 334-347.
- Karagöz, E. Ö. (2003). *Max Weber Anlayış Sosyolojisi ve Din olgusu*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Karataş, D. İ. (2016). Max Müller’e Göre Dinin Ortaya Çıkış Sürecinde Sınırsız (Kutsal) Fikri. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 54-86.
- Kasapoğlu, O. (2019). Anomi Sürecinde Toplumsal Kaos. *Master’s thesis Sivas Cumhuriyeti Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Anabilim Dalı*.
- Kaya, M. (2012). Klasik Sosyolojik Perspektifde Modernleşme Tartışmaları. *Bilim ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 111-130.
- Keskin, M. (2004). Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme. *Dinbilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi* , 2.
- Keskin, Mustafa. (2004). Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme. *Dinbilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi* 4.3, 7-21.
- Keskin, Y. M. (2004). Din ve Toplum ilişkileri Üzerine Bir Genelleme. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7-21.
- Kirman, Y. D. (2005). Dini Hayatın İlkel Biçimleri ve Türkçe çevrisi üzerine. *Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 133-147.
- Kıvrak, R. (2022, Austos 31). *Sosyologer*. Bu Sosyologer.com: <https://www.sosyologer.com/ideal-tip-nedir/> mənədən tapılıb
- Kurt, A. (2010). Weber’in İslam Görüşü Üzerine Bir Değerlendirme . *Uludağ Üniversitesi ilahiyat Fakültesi dergisi*, 1-23.
- Launay, R. (2022). Defening Religion: Durkheim and Weber. *Compored Religions*, 89.
- Löwy, M. (2018). *Demir Kafes Max Weber ve Weberci Marksizm (Çev,Nihan Çetinkaya)*. Ayrıntılı yayınları .
- Max Weber. (2013). *Protestan Ahlakı ve Kapitalis Ruh (Çev, Gökhan Rızaoğlu)*. Oda Yayınları.

- Mehmet Ali Aydemir, E. T. (2012). Türk Toplumunda Aile ve Dinin Sosyal Sermaye Potansiyeli. *Selcuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 43-59.
- Mehmet Can Şahin, A. H. (2019). Emile Durkheim: Sistematik Din Sosyolojisine Katkıları Açısından Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43-65.
- Mitsutoshi, H. (2019). Historicizing The Category Of "Religion" In Sociological Theories Max Weber and Emile Durkheim. *Critical Research On Religion* , 24-37.
- Muhammed M, Y. (2022). Max Weber`de Otorite Tipleri . *Theo Sophia Felsefe, İlahiyat, Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 143-158.
- Mühürdaroglu, A. (tarixsiz). Durkheim Sosyolojisinde Düşüncenin Toplumsal Belirlenimi.
- Nielsen, D. A. (1999). *The Faces of God; Society, Religion and the Categories Totality in the Philosophy of Emile Durkheim* . State University of New Yourk Press.
- Niyazi Akyüz, İ. Ç. (2012). *Anabashlıklarıyla Din sosyolojisi*. Ankara: Ofset Yayıncılık.
- Niyazi Akyüz, İ. Ç. (2012). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu. (2012). *Anabashlıklarıyla Din Sosyolojisi*. Ofset Yayıncılık.
- Özer, D. M. (2022). Klasik Yönetim Teorisi İki Öncü İsmi Fayol Ve Weber`in Yönetime Katkısı Üzerine Bir Değerlendirme. *Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 133-152.
- Özer, M. (2013). Weberin Bürokrasisi Karşısında Yeniden Yaplandırma Arayışları. *Küresel İktisat Ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 43-57.
- Özkan, F. (2016). Dinin Anlaşılmasında Kültürel Etki. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10., 299-314.
- Öztürk, E. (2003). *Max Weberde Anlayış Sosyolojisi ve Din Olgusu*. Derin Yayınları.
- Parla, T. (1996). *Max Weber Sosyoloji Yazıları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parsons, T. (2014). Sosyal Sistem Teorisini İnşa Etmek Üzerine; Kişisel Bir Tarih. *Daedalus*, 826-881.
- Poyraz, T. (2011). Logos – Merkezcilik Temelinde Weber`de Batı ve Doğu Kavramları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 271-282.
- Qəmbərov, A. (2022). *Din Sosyolojisi*. Bakı: Nurlar Yayıncılık.
- R. O. Agevall, S. (2016). The Max Weber Dictionary: Key Words and Central Concepts. *Satnford Universty Press*.

- Remier, K. (2009). Die Bedeutung Von Max Weber`s "Ideal Typus Fwr Die Subjektwissensc Haftliche Forschung. In *Forum Kritische Psychologie* , 99-111.
- Ritzer, G. (2022). *Büyüğü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek* (Çev, Şen Süer Kaya). İstanbul: Ayrıntılı Yayınları.
- S, Jonathan Fish. (2017). *Defending the Durkheimian Tradition: Religion, Emotion, and Morality*. Routledge.
- Sağlık, C. (2019). Emile Durkheim`in Metodolojisi ve Sosyolojisi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9.2, 449-480.
- Saklı, A. R. (2019). İnsana ve Topluma Etkisi Bakımından İdeolojiyi Anlamak. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi* 3.1, 109-130.
- San, C. (2011). Kentlileşmenin Nedeni Olarak Yabancılaşma ve Anomi . *Yaratıcı Dama Dergisi*, 85-89.
- San, Coşkun. (2010). Toplumbilimsel Yöntem Açısından Durkheim ve Weber. *Sosyoloji Dergisi* 3.21, 17-39.
- Selçuk, H. E. (2010). Bu Günü Anlamak İçin Max Weber`i Yeniden Okumak. *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, 187-198.
- Sertaç Kaya, B. K. (2021). Anomi Kavramını İnternet Ortamlarındaki Kullanım Pratikleri Üzerinden Yeniden Düşünmek: Dijitanomi. *TRT Akademi* 6.12, 536-563.
- Sevcan Erol, H. Y. (2023). Toplumda Birlik ve Dayanışmanın Sağlanmasında Kollektif Bilinç ve Asabiyet kavramları Üzerinden Emile Durkheim ve İbn-i Haldun`un Sosyolojik Görüşleri. *Master`s thesis, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi*, 1-70.
- Sezai Zeybekoğlu, Y. S. (2021). Max Weber`in Bürokrasi Modeli: Bir Yeniden Okuma Değerlendirmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 8.2, 651-681.
- Sezen, Y. (1998). *Sosyoloji Açısından Din; Dinin Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri*. İstanbul: İfan Yayınları.
- Sezer, B. (2011). *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*. İstanbul: Kitabivi Yayınları.
- Slattey, Martin. (2007). *Sosyolojide Temel Fikirler* (Çev, Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz. İstanbul: Sentez Yayınları.
- Sunar, Lütfi. (2010). Karl Max ve Max Weber`in Doğu Toplumlarına Yaklaşımları. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Sunar, Lütfi. (2012). Weber`in İktisadi Sosyolojisi ; Uygarlığın ve Anlamanın Anahtarı Olarak İktisadi Zihniyet. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19-42.

- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. çev, Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları .
- Şafak, M. (2015). Karl Marx ve Max Weber'in Sosyolojisinde Din Tartışması. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3.
- Şahin, D. (2015). Max Weber ve Sabri Ülgener'de zihniyet din ilişkisi . *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 203-226.
- Şahin, İ. (2016). Sosyal Acıya Sosyolojik Yanıtlar; Bir Sosyodise Olarak Sosyoloji . *Zeitschrift FürDie Weltden Türken,Journal of Word Turks* , 7-31.
- Şengül, N. (2017). Max Weber ve İslam. *Journal of Analitik Divinity Center*, 83-100.
- Şutanrıkulu, G. (2018). Toplumsal Bir Kurum Olarak Din. *Route Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Tanyu, H. (1984). Totem, Totemizm ve Tabu Üzerine Araştırmalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26.1-4 , 155-172.
- Taş, S. (2020). Emile Durheim'in Sosyolojik Anlayışında Toplumsal İş Bölümü, Sosyolojik Yöntem Kuralları, Din, Anomi Ve İntihar. *Motif Akademik Halkbilimi Dergisi* , 442-449.
- Ted, B. (2014). *Sosyolojinin Felsefi Kökenleri*. çev, Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları.
- Topuzkanamış, D. (2013). Max Weber'de Ekonomi, Hukuk, Rasyonalite. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* .
- Toth, O. İ. (2006). Weber es Freud: Totem, Tabu és a Vallás Keletkezése. *Academi.edu*, 138-146.
- Ünal, V. (2010). İslamda İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14.1, 353-370.
- Weber, M. (2012). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Yarın Yayıncılık.
- Weber, Max. (1978). *Economy and Sociey*, Guenther Rothand Claus Wittch (ed). Universty of Colifornia Press.
- Weber, Max. (2012). *Din Sosyolojisi (Çev, Latif Boyacı)*. İstanbul: Yarın Yayınları.
- Weber, Max. (2012). *Ekonomi ve Toplum (Çev, Latif Boyacı)*. İstanbul: Yarın yayınları.
- Weber, Max. (2017). *Methodology Of Social Sciences*. Routledge.
- Weiss, R. (2005). Alguns Elementos da Sociologia da Religiao de Max Weber. *Academia.edu*, 1-16.
- Winston Davis, İ. Ç. (2004). Din Sosyolojisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 291-307.

- Winston Davis, İ. Ç. (2004). Din Sosyolojisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 291-307.
- Yasin Aktay, M. E. (1998). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Yenen, İ. (2022). Klasik Sosyal Kuram ve Din: Karl Marx ve Emile Durkheim'in Din Yaklaşımları. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 4.7, 745-758.
- Yeniçırak, H. (2023). Bir Anomi Formu Olarak Devrim: Durkheim ve Schopenhauer Ekseninde Bir Değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22.44, 57-68.
- Yıldırım, E. (2022). Eski Mısırdaki Tarımsal Üretim ve Vergilendirme Sistemi . *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 21.4 , 2456-2468.
- Yıldırım, Ö. (2019, 11 21). *Sosyoloji*. Bu Felsefe: <https://www.felsefe.gen.tr/dinin-toplumsal-islevleri-nelerdir/mənbədən tapılıb>. Erişim 11/03/2023

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Amina MUSTAFAYEVA	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Bakü İslam Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat
Bölümü	Dinşünaslık
Makale ve Bildiriler	
1. Mustafayeva, A. (2023). Hindistan`da Sathya Sai Baba Hareketi. 5th Uluslararası Multidisipliner Sosyal Bilimler Kongresi, 21-22 May 2023 Ankara/Türkiye (ICMUSS 2023) 428-441, ISBN: 978-625-6488-04-5	